

TUR

Cahier #12

Regeneratieve Dorpse Architectuur:
meer verbinding maken met een plek

AR

KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur: meer verbinding maken met een plek

PROJECT- EN GESPREKSPARTNERS KEMPENLAB-TRAJECT

Partners werksessies

- 1 Gemeente Vorselaar
- 2 Institute of Cartopology
- 3 Reaktor21
- 4 Studentenstudio Design for Impact, LUCA School of Arts

Spreekers lezing De Urbanisten + panelgesprek

- 5 De Urbanisten
- 6 Anneleen De Bonte
- 7 Gosie Vervloessem
- 8 import.export Architecture
- 9 Reaktor21
- 10 Seasonal Neighbours
- 11 TAAT

Partner en sprekers evenement Hoe kunnen duurzaamheid en ontwerp hand in hand gaan?

- 12 Kamp C
- 13 51N4E
- 14 Design Museum Gent
- 15 ORGA Architect
- 16 Team Vlaams Bouwmeester
- 17 VIBE

Jury Open Call Dorpsdramaturgen

- 18 Cultuurhuis de Warande
- 19 Plan B
- 20 TAAT
- 21 UR architects

Partners Stadstoeren Turnhout 2023

- 22 Dear Pigs
- 23 Kaaiman
- 24 Muylenberg
- 25 Stad Turnhout

Dorpsdramaturgen op Dag van de Dorpsmakers

- 26 Achterland Collectief, Amber Vermaete
- 27 Maxime Vancoillie
- 28 Seasonal Neighbours
- 28a Claire Chassot
- 28b Jonathan De Maeyer
- 28c Ciel Grommen
- 28d Ioana Lupașcu
- 28e Tijana Petrović
- 29 TAAT, Breg Horemans

Partners Stille Wandeling

- 30 Avansa Kempen
- 31 Bibliotheek Turnhout
- 32 Cultuurhuis de Warande

Spreekers workshop en lezing Michael Pawlyn + panelgesprek

- 33 Exploration Architecture
- 34 1010 architecture urbanism
- 35 FAAM architects

Spreekers Werk- en Studiedag Dorpse Woonlandschappen

- 36 Atelier Romain
- 37 DUUST
- 38 Fallow
- 39 HOGENT
- 40 LAMA landscape architects

INSPIRERENDE PROJECTEN

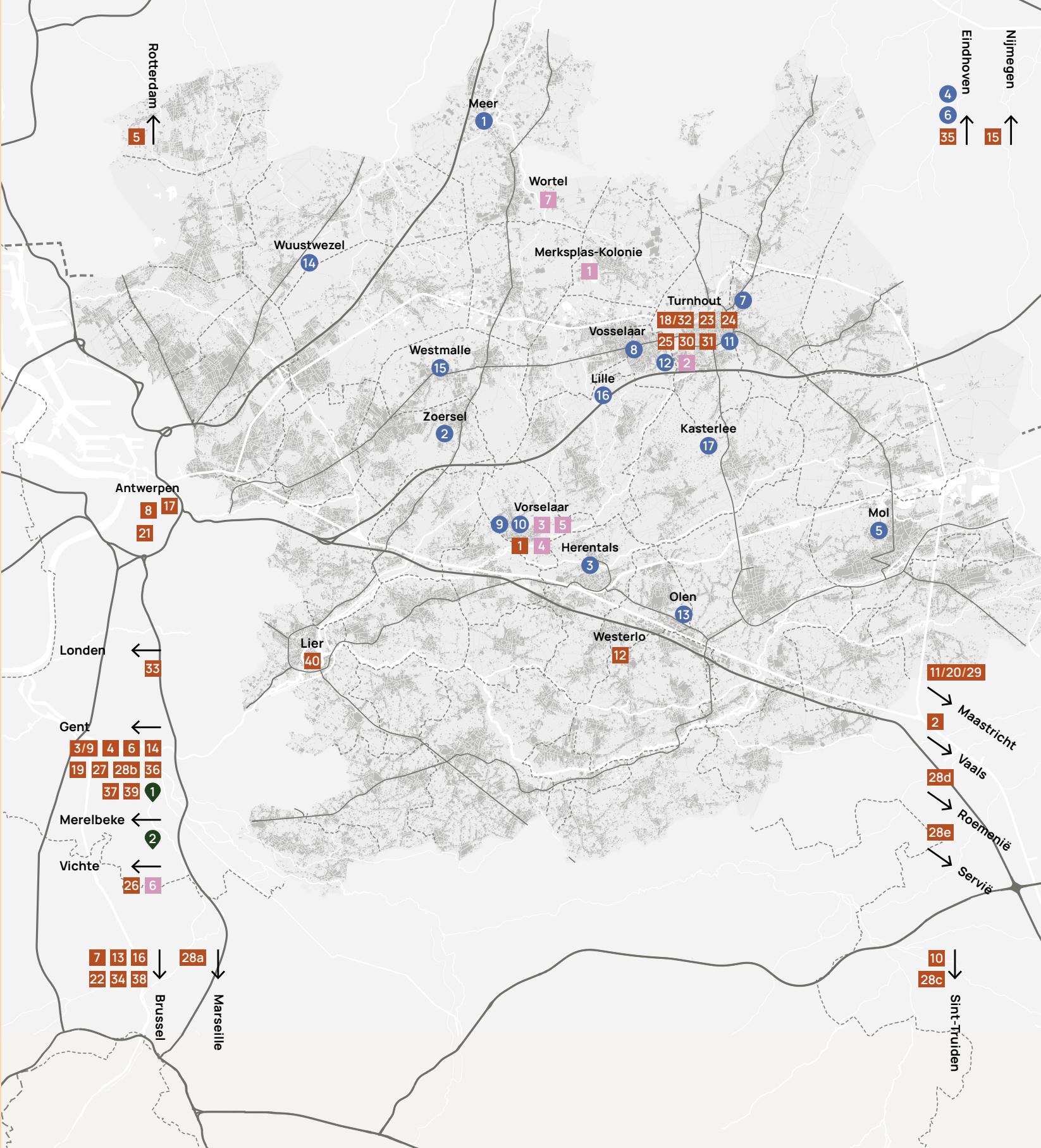
- 1 Kloostersite Meer
- 2 Monnikenheide
- 3 Nieuwe kerk
- 4 Onze-Lieve-Vrouw-op-'t-Zand
- 5 NRE-terrein
- 6 Wijk Egelsvennen
- 7 Wijk Vredeoord
- 8 Pastorie Oosthoven
- 8 Vrijetijdshuis De Moer
- 9 Huis van Bockstal
- 10 Openbare bibliotheek Vorselaar
- 11 Park Piot
- 12 Cohousingproject De Academie
- 13 Cohousingproject Meeren
- 14 Coda
- 15 t Getouw
- 16 Gielsbos
- 17 Hoge Rielen

KENNISDELING

- 1 Online lezing Amarant *Herstellende Architectuur*
- 2 Panelgesprek Vrouwenet *Nationale Cultuurdag 'Wat als...'*

LOCATIES WERKSESSIES

- 1 Merksplas-Kolonie
- 2 Natuurpunt Museum Turnhout
- 3 Schranshoeve Vorselaar
- 4 Schupleer Vorselaar
- 5 Site tussen de Diamant-, Kabien- en Schransstraat in Vorselaar
- 6 Vichte
- 7 Wortel

7	Abstract	Regeneratieve Dorpse Architectuur
8	Voorwoord	Ruimtelijke relatietherapie: een therapie gebaseerd op landschapsliefde – Jo Boonen
14	Inleiding	Het KempenLab-traject – Sien Beyens en Edith Wouters
22	Tijdslijn	KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur
25	 Generatieve vraag	
27	Generatieve gesprekken over een meer kwaliteitsvolle omgeving	
28	Publieksmoment	Hoe een goede voorouder zijn? (I) – Lucas Desmet
40	Werk- en Studiedag	Dag van de Dorpsmakers – Céline Ibe
52	Werksessie	Hoe een goede voorouder zijn? (II) – Sam Rymenants
58	Festival	Het gesprek starten met een reus – Sam Rymenants
75	Verkenning mogelijke toekomst en plekken door artistieke en participatieve praktijken	
76	Open oproep	Call voor dorpsmakers
78	Toonmoment	Een dramaturgie met Aa en wilg: al makend mee-bewegen – Breg Horemans
84	Toonmoment	Kalenderkringen – Sam Rymenants
96	Toonmoment	Ghosts in Town – Sam Rymenants
104	Toonmoment	Te koop: Achterland – Amber Vermaete en Emmelien Van Rooy
122	Wandeling	Stille wandeling – Sien Beyens
132	Werksessies	Symbiopolis: het betrekken van de bever en de vos in de discussie – Lucas Desmet

145		Generatieve cartografie	
147	Cartopologie		
148	Werksessie	Mapping Dimensions I – Amber Vermaete	
162	Werksessie	Mapping Dimensions II – Herbert Weyns	
173	Landschapslogica		
174	Werksessies	KempenKabinet – Febe Coppin, Toon Debackere, Klaartje Van Loy, Kaat Van Royen en Fien Vertriest	
189		Regeneratief ontwerp	
191	Circulair bouwen		
192	Publieksmoment	Natuurinclusief en biobased bouwen: The Exploded View Beyond Building – Bo Struyf	
209	Van duurzaam naar regeneratief		
210	Publieksmoment	Van duurzaam naar regeneratief ontwerp – Sam Rymenants	
216	Uitstap	Regeneratieve architectuur in Eindhoven – Amber Vermaete	
232	Werk- en Studiedag	Een dorp is bovenal een landschap – Lucas Desmet	
249		Regeneratieve methodes	
250	Hoe een goede voorouder zijn?		
254	Parlement der Dingen		
258	Wijkmotor		
260	Symbiopolis		
262	Writing the implosion		
264	Kalenderkringen		
266	KempenKabinet		
281	Bijlage	Hoe zijn we goede voorouders voor de generaties na ons? - VIBEnews, okt-nov-dec 2024	
289	Boekenplank		
290	Nawoord	– Edith Wouters	
297	Bio		
302	Dankwoord		
304	Colofon		

Foto: Kelly Donckers

Abstract

Regeneratieve Dorpse Architectuur

Business-as-usual is geen optie meer. Dat stelden we klaar en helder in ons beleidsplan voor de periode 2023-2027. De vraag is meer dan ooit hoe we vanuit de architectuur- en ruimtelijke ontwerpdiscipline kunnen bijdragen aan het leefbaar houden van onze woonomgeving.

Tijdens het traject van het KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur verkenden we vanuit diverse perspectieven en met vele partners de meerlagige betekenis van het begrip regeneratief ontwerpen. Hoe kunnen we vanuit architectuur en ruimtelijke planning een goede voorouder zijn voor de generaties van mensen en andere levende entiteiten na ons? Hoe kunnen we de planeet leefbaar houden voor ons allen?

#generatievraag
#generatiecartografie
#regeneratiefontwerp
#regeneratiemethodes
#parlementderdingen
#goedvoorouderschap
#dorpsewoonlandschappen
#verbindingmeteenplek

We vonden een deel van het antwoord in het meer verbinding maken met een plek, in vertraging en het lange tijdsperspectief. In voorliggend cahier verzamelden we inzichten en methodes die we gaandeweg leerden kennen en die hierbij kunnen helpen.

Ruimtelijke relatietherapie: een therapie gebaseerd op landschapsliefde

Tekst: Jo Boonen

Regeneratieve architectuur is – voor mij althans – nog een nieuw begrip. Wanneer ik regeneratie hoor, denk ik aan het her-groeien van de staart van een salamander, of de arm van een octopus. Het is een trucje van de natuur, een overlevingsstrategie die ingezet kan worden na het falen van vele andere strategieën. Durf ik zeggen een last resort? Gedeeltelijke zelfopoffering ten dienste van de overleving als geheel. En ik vraag me af: is dat waar regeneratieve architectuur ook over gaat? Wat offeren we dan op? En wat is het geheel?

Regeneratie lijkt regelmatig geponeerd te worden als een superlatief voor duurzaamheid. Daarmee volgt het een maatschappelijke tendens van steeds sneller, grootser en méér, waarin superlatieven de norm lijken te worden. Maar is het ook dát wat we nodig hebben? Een shift van behoud en evenwicht naar (her-)groei en herstel? Of is het eerder een blijk van een tijdsgeest waarin alles vervangbaar is – dus ook onze ideeën en de begrippen die we gebruiken om die ideeën te delen?

Het prefix *RE-* staat semantisch voor 'opnieuw', 'terug' of 'achteruit'. Verwijzen we met het gebruik van re-generatie naar iets dat gepasseerd is? Is er iets kapotgegaan dat gerepareerd moet worden? Is er iets verlo-

¹ Met een knipoog naar het citaat "*the limits of my language are the limits of my world*" van Ludwig (1922) in zijn *Tractatus Logico-Philosophicus*.

² De Amerikaanse filosoof, bioloog en feminist Donna Haraway schrijft eloquent over hoe we taal als een krachtig instrument kunnen gebruiken om aan menselijk handelen te werken. Ze introduceerde zelf het begrip *Chthulucene* – een alternatief voor het antropoceen dat staat voor een tijdperk waarin mensen, niet-mensen en ecosystemen verweven zijn in complexe, wederzijdse relaties (lees: regeneratieve architectuur?).

³ (*Ik nam de vrijheid 'care' te vervangen door 'love'. Voor de rest is dit hoe het in het boek staat.)

ren geraakt dat gezocht moet worden? En vooral: wat dan precies? Licht in achteruit kijken niet te veel het gevaar om te vervallen in een nostalgisch-conservatieve narratief van: vroeger was het beter? Want eerlijk: waarom terugkijken naar een wereld van toen die helemaal niet meer te vergelijken is met die van nu.

Staat het voor de terugkeer naar een beeld van de wereld waarin de mens perfect in balans leefde met de natuur? Toen ze er zelf nog déél van uitmaakte – zonder alle synthetica waarmee we ons vandaag overspoelen? Of is het slechts een blijk van collectieve naïviteit, en ontkent het teveel van onze huidige unieke sociaalecologische realiteit? Hebben we vandaag meer nood aan verhalen die beginnen met neo-, in plaats van met re-?

Ik hoop dat we samen goede antwoorden kunnen vinden op al die vragen, want het adopteren van een term is geenszins een neutrale actie. Onze relatie met woorden is namelijk tweezijdig. Wij bepalen evenveel de keuze van onze woorden als dat die woorden ons wereldbeeld vormen¹. En wij handelen steeds vanuit dat wereldbeeld. Willen we een taal van duurzaamheid, of eerder van regeneratie? Het is van belang dat we goed nadenken over welke nieuwe woorden we adopteren, en welke we daarvoor bereid zijn op te offeren².

Als jullie me toelaten een kleine bijdrage te doen aan de betekenisgeving aan het begrip, dan zou het voor mij over landschap mogen gaan. 'Regeneratieve architectuur' staat voor mij synoniem aan 'landschapsarchitectuur'. En landschap, dat is alles.

Da's makkelijk te onthouden, niet?

Landschap gaat, bijvoorbeeld, over bomen. Meer bomen. Op de juiste plaats. En *juist* betekent dat ze een volwaardig leven mogen leiden en dood mogen gaan op eigen voorwaarden en traagheid. In het verhaal dat ik mocht brengen op de studiedag 'Dorpse Woonlandschappen' van AR-TUR, verwees ik met veel plezier naar 'A Pattern Language' van Christopher Alexander (1977). Daar vind je een hoofdstuk pure *landschapsliefde* onder patroon #104 – *Site Repair*. Ik geloof dat we van alle soorten liefde wel wat meer kunnen gebruiken, dus zitten we met een keuze voor landschapsliefde wel safe.

"Above all, leave trees intact and build around them with great love".³

Landschap zit hem in hoe de grootte van uw toiletraampje niet enkel iets zegt over de geur van binnen, maar ook over de windrichting en het buitenklimaat. Landschap zit hem in hoe er huizen gebouwd worden met state-of-the-art lokaal geproduceerde bakstenen, en hoe anderen hun slaapzak maar half gedroogd krijgen voor een volgende nacht met een brug boven het hoofd. Landschap gaat over alles dat er zelf wél voor gekozen heeft om onder die brug te groeien.

Landschap bestaat niet enkel uit de dingen die we kunnen zien, maar bevindt zich vooral in de intrinsieke relationaliteit die we tussen die dingen kunnen voelen. Al kijkend werken is echter de norm geworden, waardoor gevoelig werk onder druk komt te staan.

Regeneratie zit hem dan in het besef dat 'tussenruimtes' tussen gebouwen niet bestaan, maar dat die gebouwen inherent deel uitmaken van een geheel. Dat geheel is landschap. Het zit hem in het besef dat we ons – zelfs met state-of-the-art bakstenen – nooit volledig kunnen afsluiten van het landschap. Hoe waterdicht we onze gebouwen ook bouwen, ze zullen nooit de regen volledig stoppen.

Het is haar complexiteit, relationaliteit en integratieve karakter dat van landschap een perfect vehikel maakt om het over regeneratieve architectuur te hebben. Het is allesomvattende relevantie.

En omdat het over relaties gaat, is regeneratieve architectuur niet enkel een ruimtelijke, maar bovenal een culturele opgave. Die opgave houdt een leerproces in waarbij we schoonheid, sociale rechtvaardigheid en ecologische verantwoordelijkheid moeten leren rijmen met de continue staat van verandering die landschap is. We moeten loslaten van de constanten en begrenzingen die we het landschap proberen opleggen.

En dat vraagt uiteraard óók naar circulair materiaalgebruik, compacter wonen, collectiviteit als uitgangspunt en *méér sociale huisvesting (alstublieft)*. Maar dat betekent ook dat we moeten leren loslaten aan het idee dat wat stervende is meteen ook nutteloos is. We moeten schoonheid leren zien in beweging terwijl we als disciplines – of breder: mensen – dogmatisch het statische, ordelijke en voorspelbare vereren.

Dat betekent óók een herwaardering van het debat over *schoonheid*. Want wanneer iets niet mooi is, of niet lelijk genoeg, dan zijn we het sneller beu. Het mag niet vervelen, en daar is schoonheid een mooie remedie voor. Of het nu duurzaamheid is of re-generatie, het móét wenselijk zijn. Anders krijgen we nooit iedereen mee in het verhaal. En regeneratie is een verhaal van iedereen.

We moeten leren luisteren. Naar hoe mossen verliefd zijn op de regen. Naar het verhaal van de vertragende golfstromen. Naar hoe de enge man aan de overkant van de straat slechts eenzaam is en vanachter zijn gordijn zoekt naar een mogelijkheid tot gesprek. Naar anderen dan onszelf. Naar het landschap, dat niet enkel roept maar ook fluistert. Naar het landschap, dat vaak meer spreekt in lichaamstaal dan in het Nederlands.

Naar het weemoedige laatste lied van de laatste Kuaia O'o. Een eenzaam duet. Onbeantwoord.

En ja, we mogen ons een beetje schuldig voelen over de situatie zoals ze is. Want wij maken er deel van uit.

We moeten leren begrijpen dat de stem van iédereen relevant is in het landschap, niet enkel de stemmen we die horen of die we verstaan. Niet enkel de stemmen die hetzelfde zeggen als de onze.

Het gaat niet goed met het landschap. Wij kunnen helpen. En dat doen we niet met grenzen. Grenzen zijn symptomen, geen oplossingen. Wetten staan symbool voor de hoop op wederzijds begrip maar niet voor het vertrouwen erop. Façades symbool voor wat we verdragen kunnen rondom ons en wat niet. Prikkelraad symbool voor allerlei menselijke vuiligheid dat binnen de perken gehouden moet worden. Grenzen die zeggen: ik wel, jij niet.

Maar de wortels van uw bomen groeien schaamteloos voort onder de slaapkamer van uw buur.

Het landschap erkent al die mensgrenzen niet. Dat is niet enkel een kwestie van taal, maar ook omdat wij diep vanbinnen even goed weten dat doen alsof je er niet bij hoort eigenlijk ook helemaal niet leuk is. Maar toch doen we het. Landschappelijke zelfpijniging. Ook dat is een symptoom voor culturele isolatie in een meer-dan-menselijke samenleving. Ook dat is geen oplossing.

Regeneratie is de culturele zoektocht naar een meer-dan-menselijke samenleving. Naar een allesomvattend rechtvaardigheidsbegrip. Naar collectief floreren. En een regeneratieve taal moet zo'n samenleving ondersteunen.

De collectief aanvaarde mens-natuurbeelden waarmee we vandaag naar landschap kijken zijn van belang, omdat ze al onze relaties met de natuur bepalen. En die beelden worden (misschien) niet enkel gevormd binnen ruimtelijke disciplines, maar we kunnen er wel bewust voor kiezen welke wij als professionals centraal stellen. Één waar mens heer en meester is, of één waarbij de mens inherent (slechts) onderdeel is van een *landschappelijk geheel*.

Tussen die twee, waar zit het meest kans op regeneratie, denken we?

En het landschap zit echt in álles. In het feit dat zelfs boeren de tepels van hun koeien niet meer hoeven aan te raken om ze te melken, en in de vraag of dat dan beter is voor het welzijn van die koeien. In bladblazers en mijn hoop dat ze op een dag allemaal tegelijk kapot springen. En dat ze dan allemaal volledig recycleerbaar blijken te zijn – zonder verder onnodig energiegebruik. In de wolf die – "oma wat heb je grote tanden" – alle verhalen ten spijt in de mens géén prooi ziet.

Al die dingen zijn landschap. En we moeten het over al die dingen durven hebben wanneer we het hebben over regeneratieve architectuur.

Ik hoop dat je mijn twijfels over regeneratie begrijpt. Maar ik hoop ook dat je ziet dat in die twijfels hoop ligt. Hoop op hoe in de lei van een schoon nieuw begrip de kans ligt op de groei van een waardevol collectief idee. Laten we die kans niet laten liggen. AR-TUR biedt ons met dit cahier in elk geval een mooie basis om verder mee aan de slag te gaan.

Dáárom moet je het lezen.

Geniet ervan.

Al die grenzen, regels en codes die wij als mensen zo duidelijk lijken te zien, worden simpelweg genegeerd door niet-menselijke actoren in het landschap. Ze gaan er moeiteloos aan voorbij. De eenvoudigste weg vooruit – voor ons allemaal – is met de richting van het landschap mee. Dáárover moet regeneratieve architectuur gaan.

Minder prikkeldraad, minder private zwembaden, minder vierkante meters beton, minder saneringen nodig, minder rechte hoeken, minder pandemieën, minder nood aan vluchten naar een landschap met nog toekomst.

Minder grenzen,

meer landschapsliefde.

- foto: Jo Boonen

Het KempenLab-traject

Tekst: Sien Beyens en Edith Wouters

De uitdagingen op het vlak van onder meer klimaatverandering, biodiversiteit, sociaal welzijn en mobiliteit vragen vanuit de ontwerpdiscipline een andere werkwijze, die niet enkel gericht is op de huidige generaties maar ook op een leefbare toekomst voor onze nakomelingen. Vanuit die gedachte organiseerde AR-TUR het KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur waarin we volgende vraag centraal stelden: hoe kunnen we vanuit architectuur en ruimtelijke planning een goede voorouder zijn voor de generaties na ons?

De futuristische theatrale stadswandeling *Zone X* katapulteerde ons 100 jaar verder in de tijd en vormde de ideale inleiding op ons KempenLab (zie p.29). De voorstelling deed ons stilstaan bij wat onze nakomelingen zullen denken van onze huidige samenleving. Deze methode exploreerden we later in het traject ook in de workshop met de Londense architect Michael Pawlyn. Pawlyn nodigde ons in een meditatieoefening uit om zowel naar het verleden als naar de toekomst te kijken

Workshop *Good Ancestor* van Michael Pawlyn, 23/09/2024 – foto: Kelly Donckers

in verschillende stappen (zie p.52). Generatieve vragen zoals *'Hoe wil je herinnerd worden?'* en *'Wat laat je na voor de generaties na jou in je huidige projecten?'* confronteerden ons met de rol die we zelf spelen bij het leefbaar houden van onze leefomgeving.

Eerder nodigden we Timo Steven van De Urbanisten uit voor een presentatie over hoe zij in hun ontwerpen zoeken naar oplossingen voor de urgente problemen die de klimaatverandering en het verlies aan biodiversiteit met zich meebrengen (zie p.28). Daaropvolgend lieten we ons verder uitdagen door enkele kunstenaars en pioniers die in een panelgesprek dieper ingingen op wat we vanuit AR-TUR kunnen bijdragen aan toekomstrobuuste toekomstscenario's voor de Kempen.

Toonmoment *Kalenderkringen* van dorpsmaker Maxime Vancoillie, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Veldwerk tijdens werksessie *Mapping Dimensions II* in Vorselaar, 16/04/2024 – foto: Kelly Donckers

Ontwerpers benaderen een projectsite doorgaans vanuit een vogel-perspectief en ver weg van de plek die ze een invulling geven. We (her)ontdekten doorheen het werk van onze dorpsmakers (zie p.78 t.e.m. p.121) en de Mapping Dimensions-workshops (zie p.148 t.e.m. p.169) het belang van vertragen en inzoomen om verbinding te maken met een specifieke plek. We leerden van Marlies Vermeulen van het Institute of Cartopology om zowel traag als verbonden met de plek te observeren, zodat we alerter en kritischer waarnemen. Ze toonde ons het belang van veldwerk, waarna we zelf – zoals echte kaartenmakers – door weer en wind aan de slag gingen.

Kunstenaar Herwig Ilegems inspireerde ons met zijn kortfilm *Head to Head*, die we onder andere in 2022 zagen tijdens het evenement *50 uur de Warande*¹ en nadien in Museum Voorlinden. De beelden tonen hoe hij de tijd en rust neemt om eenvoudigweg te 'zijn' in de nabijheid van een dier. Door de dieren te benaderen vanuit een positie van gelijkwaardigheid, in plaats van de gebruikelijke hiërarchie waarin de mens de dieren overheerst, biedt hij een frisse kijk op de klassieke mens-dierverhouding. Waarnemen vanuit dit gelijkwaardigheids perspectief en niet vanuit een superieur mensbeeld, opent nieuwe mogelijkheden voor het ontwerpen van onze leefomgeving.

In het kader van het bevorderen van biodiversiteit, verkenden we het samenleven van mensen en andere dieren in twee workshops van het kunstenaarsplatform Reaktor21. Het collectief vindt inspiratie in het pionierswerk van kunstenaars en daagde ons tijdens deze sessies uit om

¹ <https://www.warande.be/pQMjXS7/50-uur-de-warande>

Kortfilm *Head to Head* van Herwig Ilegems – foto: Museum Voorlinden

een meersoortige stad – of Symbiopolis – te ontwerpen, waarin bijvoorbeeld ook de bever of de vos een prominente rol krijgen (zie p.132). Het leren kennen van de beleevingswereld van dieren, brengt leerrijke inzichten voor het ontwerpen van ruimtes en de omgeving.

Dat kunst en cultuur een goede katalysator zijn om het gesprek aan te gaan, bewezen ook onze activiteiten tijdens het festival *Stadstoeren* van de stad Turnhout en het evenement *s t i l* van cultuurhuis de Warande. In samenwerking met Dear Pigs en KAAIMAN bouwden we in de zomer van 2023 een reus om het gesprek aan te gaan met verschillende bewoners uit de stad Turnhout over een meer kwaliteitsvolle omgeving (zie p.58). De reus bracht mensen samen en verzamelde hun dromen voor een betere leefomgeving. Tijdens de *s t i l* e wandeling (zie p.122) belichtten we de waarde van stilte, rust en ruimte. We verkenden Turnhout op een nieuwe manier en legden de nadruk op onder andere de helende kwaliteit van natuur en biodiversiteit in de stad.

Het gesprek starten met reus KaMille in Turnhout, 06/07/2023 – foto: Kelly Donckers

In de loop van het traject integreerden we ook het onderzoeksproject van de studenten Design for Impact van LUCA School of Arts. In opdracht van AR-TUR ontwikkelden zij het KempenKabinet: een mobiele werkplaats in de open ruimte waar een collectief vooronderzoek plaatsvindt aan de hand van verschillende tools. De tools – die ruimte bieden om te experimenteren – laten je op een andere manier een bepaalde locatie beleven en verkennen.

Na een testsessie van het KempenKabinet in Vorselaar (zie p.174), toetsten we later in het traject – tijdens de Werk- en Studiedag Dorpse Woonlandschappen (zie p.232) – de tools af aan de praktijk. Tijdens de werksessie brainstormden we over hoe collectief veldwerk geïntegreerd kan worden in de dagelijkse ontwerppraktijk en wisselden we ideeën uit over mogelijke nieuwe tools die het KempenKabinet verder kunnen aanvullen.

Hoe generatieve vragen en cartografie de vertaalslag kunnen maken naar de praktijk, bundelden we in dit cahier in het onderdeel Regeneratief ontwerp. Tijdens ons bezoek aan The Exploded View Beyond Building van Biobased Creations (zie p.192) zagen we de praktische toepassing van biobased materialen als basis voor circulair bouwen. Het visuele verhaal van de expo werd verrijkt met zowel een keynote van ORGA architect en een panelgesprek met diverse actoren uit de bouwwereld over de betekenis van zowel circulair en biobased bouwen als de relatie met het landschap in de toekomst.

Testsessie KempenKabinet in Vorselaar, 30/04/2024 – foto: Kelly Donckers

In het kielzog van het KempenLab Dorpse Architectuur richtten we begin 2024 de TRIBE op: een praktijkgemeenschap van gepassioneerde dorpsmakers waaronder ontwerpers, lokale besturen en anderen. We organiseerden een online platform voor dialoog rond dorps uitdagingen en ontmoetten elkaar ook in Eindhoven (zie p.216) om daar te leren over enkele projecten van collectief particulier opdrachtgeverschap (CPO). Deze vorm biedt mogelijks kansen voor een meer regeneratieve benadering en werkwijze.

Bezoek CPO-projecten in Eindhoven, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Op 23 september 2024 maakten we kennis met de regeneratieve ontwerpbenaderingen van Michael Pawlyn. Pawlyn pleit voor meer onderzoek naar de wijsheid van de natuur die ons waardevolle lessen biedt. In het daaropvolgende panelgesprek beklemtoonden de sprekers het belang van een pluralistische benadering met aandacht voor de sociale dimensie van architectuur (zie p.210).

Panelgesprek met Michael Pawlyn, Marlies Zuidam en Nadia Casabella o.l.v. Tine Hens, 23/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Op de afsluitende werk- en studiedag van 9 oktober 2024 (zie p.232) verkenden we via een aantal praktijkvoorbeelden hoe we de observatie en ervaring van de plek zelf kunnen inbrengen in het ontwerpproces, in plaats van te vertrekken vanuit abstracte kaarten en data.

Doorheen het KempenLab-traject verkenden we op onze eigen, ongedwongen manier aspecten van regeneratief ontwerpen vanuit meerdere invalshoeken. Het werd al snel duidelijk dat we niet enkel aandacht moeten besteden aan mensen, maar ook aan alle andere levensvormen op onze planeet om onze leefomgeving leefbaar te houden. Maar het gaat verder dan dat. Regeneratief ontwerp draait om inclusiviteit, om linken met het landschap, om het belang van stilte, rust en ruimte, om een perspectiefwisseling en om een houding van goed voorouderschap. Het gaat over het terug waarde hechten aan de kennis die we opdoen via onze eigen waarneming en het omarmen van vertraging om tot verbinding te komen. Verbinding met de plek én met elkaar.

Toonmoment van dorpsmakers Seasonal Neighbours in Wortel, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Tijdslijn KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur

27-29/01/2023

Wandeling: Zone X in Turnhout,
Kyoko Scholiers (zie p.29)

13/02/2023

Publieksmoment: Hoe een goede
voorouder zijn? (I) (zie p.28)

23/05/2023

Publieksmoment: Natuurinclusief en biobased bouwen:
The Exploded View Beyond Building (zie p.192)

05/06/2023

Online lezing: *Herstellende Architectuur – Architectuur in tijden van
klimaatverandering* door Edith Wouters, georganiseerd door Amarant

09/06/2023

Open oproep: Call voor
dorpsmakers (zie p.76)

3-9/07/2023

Festival: Het gesprek starten
met een reus (zie p.58)

30/04/2024

Werksessie:
KempenKabinet
in Vorselaar (zie p.174)

16/04/2024

Werksessie: Mapping
Dimensions II (zie p.162)

11/02/2024

Wandeling: Stille
wandeling (zie p.122)

29/11/2023

Werksessie: Mapping
Dimensions I (zie p.148)

26/10/2023

Publieksmoment: Dag van de
Dorpsmakers (zie p.40)

22/10/2023

Toonmoment:
Kalenderkringen (zie p.84)
Toonmoment: Ghosts
in Town (zie p.96)

24/09/2023

Toonmoment: Een dramaturgie
met Aa en wilg (zie p.78)

27/05/2024

Toonmoment: Te koop:
Achterland (zie p.104)

29/05/2024

Werksessie:
Symbiopolis in Vorselaar
(zie p.132)

11/09/2024

Uitstap: Regeneratieve
architectuur in
Eindhoven (zie p.216)

23/09/2024

Werksessie: Hoe een
goede voorouder zijn? (II)
(zie p.52)

Publieksmoment:
Van duurzaam naar
regeneratief ontwerp
(zie p.210)

9/10/2024

Werk- en Studiedag:
Een dorp is bovenal een
landschap (zie p.232)
Werksessie: Symbiopolis
in Turnhout (zie p.132)

27/10/2024

Wandeling: tweede
editie stille
wandeling

Foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag

Vooraleer we aan de slag kunnen met regeneratieve architectuur moeten we de juiste vraag stellen. Het gaat om een generatieve vraag die ervoor zorgt dat er een verbinding wordt gecreëerd tussen de mensen die over de vraag in gesprek zijn. Zo'n vraag raakt niet enkel het hoofd, maar ook het hart. De vraag zorgt niet enkel voor een shift in het denken of een perspectiefwisseling, maar brengt mensen in beweging.

Dag van de Dorpsmakers, 26/10/2023
- foto: Kelly Donckers

Generatieve gesprekken over een meer kwaliteitsvolle omgeving

generatieve
vraag:

publieks-
moment

Hoe een goede voorouder zijn? (I)

Tekst: Lucas Desmet

Wat begon met een futuristische, toeristische wandeling door Turnhout leidde tot een inspirerende keynote over klimaatrobuust ontwerpen en een boeiend panelgesprek over (natuur)inclusief ontwerpen. Op 13 februari 2023 toonden De Urbanisten hoe zij natuursensitief ontwerp meedragen in hun DNA, verder werd er vanuit de kunsten een oproep gelanceerd om de blik van de natuur mee te nemen en tenslotte kwam de vraag hoe men iedereen meekrijgt in een architectuursysteem waarbij natuurinclusieve architectuur spontaan kan groeien.

De blik vooruit

In deze eerste publieksactiviteit van het KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur nodigden AR-TUR en de Warande, getriggerd door de futuristische stadswandeling **Zone X**, het Nederlandse ontwerp bureau De Urbanisten uit. In hun ontwerpen werken zij aan oplossingen voor de grote uitdagingen die de klimaatverandering en het verlies aan biodiversiteit met zich meebrengen. Na de lezing volgde een panelgesprek dat dieper inging op de uitdagingen en toekomstscenario's voor de Kempen. In een eerste deel ging moderator Ellen Van de Velde in gesprek met kunstenaar Tim Joye, architect en kunstenaar Breg Horemans en kunstenaar Gosie Vervloessem over de relatie tussen natuur en architectuur. Vervolgens kwamen architect Oscar Rommens, architect en kunstenaar Ciel Grommen en voormalig huisarts Anneleen De Bonte aan bod om dieper in te gaan op mensen en processen.

Zone X

De voorstelling Zone X van Kyoko Scholiers speelt zich af in het jaar 2124 en neemt je mee op wandel door de stad. De deelnemers wanen zich als toeristen in de ruïnes van de jaren 2020. Gids Miko analyseert het denken en handelen van de mens uit die tijd en plaatst hen onder de microscoop als vreemde wezens die we in de ogen van toekomstige generaties zullen blijken te zijn.

Meer info over de voorstelling vind je op www.kyokoscholiers.be/content/zone-x.

Voorstelling Zone X van Kyoko Scholiers – foto's: Bart Van der Moeren

Generatieve vraag: publieksmoment

Business as usual is onhoudbaar nu het klimaat en het verlies aan biodiversiteit de hele wereld uitdagen: de architectuursector zal een deel van de oplossing moeten worden in plaats van het probleem. Zeker in rurale gebieden die vaak een blinde vlek blijven op vlak van middelen, expertise en aandacht. AR-TUR wil samen met andere actoren in het veld werken aan een levendige architectuurcultuur in de Kempen. Vanuit het KempenLab zal er de volgende jaren verder gezocht worden op thema's zoals dorpse ruimte en hoe men natuur en mensen in de gebouwde omgeving kan verbinden. Doorheen dit traject zindert zowel de vraag wat echt zorgzame, herstellende of regeneratieve architectuur betekent voor dorpen en kleine steden zoals die in de Kempen, als welke rol architectuurcultuur hierin kan spelen. Deze avond vormt alvast het vertrekpunt om hier samen over na te denken en gedurende de komende beleidsperiode aan mee te werken.

Keynote De Urbanisten, 13/02/2023 – foto: Kelly Donckers

Keynote De Urbanisten – klimaatsensitief ontwerpen als het nieuwe normaal

De Urbanisten uit Rotterdam werken op verschillende schaalniveaus aan betere leefomgevingen voor mensen én dieren waar groen en water een integrale plek krijgen. Rotterdam is dan ook een stad die intrinsiek verbonden is met het water: water dat vanuit de zee, de rivier, de bodem en de lucht komt. Het vormt dan ook het perfecte laboratorium om aan de slag te gaan. Medewerker Timo Stevens tracht als eerste spreker van de avond een antwoord te bieden op de vraag hoe we vanuit ontwerp een betere leefomgeving kunnen maken voor huidige en volgende generaties.

- 1 <https://urbanisten.nl/work/benthemplein>
- 2 <https://urbanisten.nl/work2-sjMEF/hofbogenpark-rotterdam>

Het **Waterplein Benthemplein**¹ is hier een eerste uitwerking van. Het is niet alleen een plek voor mensen om samen te komen en te ontspannen, maar ook voor water en vormt daardoor een belangrijke klimaatbuffer binnen de stedelijke context van Rotterdam. Belangrijk bij dit project is om het water in de stad terug zichtbaar te maken en mensen bewust te maken dat zo iets ook ruimte vraagt. Ruimte die vandaag de dag steeds zwaarder geclaimd wordt. In navolging van boegbeeld Jac P. Thijssen willen De Urbanisten met het waterplein de natuur herstellen, maar ook bewust maken van de waarde ervan zodat de bescherming gegarandeerd blijft. Hun project is meervoudig en vormde de stapsteen voor ambities van een klimaatsensitieve buurt rondom het waterplein en het begin van bottom-up guerrilla-onthardingsacties.

“Bij De Urbanisten willen we werken aan een nieuw normaal van natuursensitief ontwerpen. Enkel techniek brengt niet de oplossing, maar nieuwe financieringsmodellen, coalitievormingen en methodieken zijn nodig.”

— Timo Stevens

Generatieve vraag: publieksmoment

Waterplein Benthemplein Rotterdam – foto: Ossip van Duivenbode

Een tweede, grootschaliger, voorbeeld is het **Hofbogenpark**². Dit is een twee kilometer lang dakpark op een voormalige spoorwegbedding dwars door de stad. Het is opgezet als een park van gevel tot gevel en het viaduct vormt een continue ecologische verbinding. De beplanting en inrichting is afgestemd op de doelsoorten en het park is zo toegankelijk mogelijk ingericht voor verschillende diersoorten, van nestkastjes voor vogels tot hellingen voor egels.

Hofbogenpark – beeld: De Urbanisten

Met hun praktijk willen De Urbanisten eveneens toewerken naar een nieuw normaal van klimaatsensitief ontwerpen. Enkel technische oplossingen zullen niet volstaan, maar nieuwe financieringsmodellen, coalitievormingen en methodieken zijn nodig. Het is vooral belangrijk het eigenlijke doel niet uit het oog te verliezen. Zo formuleerden ze vaste thema's als hulpmiddel om samen met steden een ambitielijst op te stellen en het gesprek te bevorderen.

3 <https://urbanisten.nl/work/waterplan>

Waterplan Antwerpen – beeld: De Urbanisten

Het **Waterplan Antwerpen**³ is een voorbeeld van deze praktijk. De Urbanisten onderzochten hoe het watersysteem werkt, zowel het artificiële, het natuurlijke als het historische, en definieerden verschillende

4 <https://urbanisten.nl/work/biobasedoorschot>
5 <https://reaktor21.com/projecten-2>

stadstypologieën. Daarna volgden ze het pad van een imaginaire regen-druppel in Antwerpen via een iteratief proces van tekenen en rekenen met als doel zo weinig mogelijk wateroverlast te veroorzaken. Zo kwamen De Urbanisten en de betrokken (stads)diensten gezamenlijk tot een visiekaart van een stadsbreed groenblauw netwerk. Uiteindelijk lieten ze het netwerk ook landen in gerealiseerde voorbeelden van water en groen doorheen de stad.

Tenslotte nemen De Urbanisten ook de blik vooruit mee in hun ontwerpmethodiek. Zo vragen ze zich af waar we binnen 100 jaar wonen en welke uitdagingen er allemaal op ons afkomen. In één van hun recentste projecten, **Biobased Oirschot**⁴ (een samenwerking met o.a. ORGA architect, zie ook p.195), zetten ze als antwoord hierop het landschap in om in de toekomst hieruit de grondstoffen te oogsten voor een nieuwe, ecologische manier van bouwen.

Biobased Oirschot – beeld: De Urbanisten

Generatieve vraag: publieksmoment

Panelgesprek natuur en architectuur – ontwerpen vanuit de natuur

Eerste panellid en kunstenaar Tim Joye noemt zichzelf een creatieve duizendpoot, met ecologie en de band die wij als mensen hebben met levende systemen als rode draad. In zijn praktijk probeert hij los te komen van het antropocentristisch denken en is hij geïnteresseerd in 'nomadische natuur'. Zo vroeg hij zich af wat er zou gebeuren als honderdduizend bijen worden losgelaten in een woonwijk. Het project **Beesphere**⁵ was geboren. De bijen creëerden niet alleen een nieuw ecosysteem van dieren, maar ook van mensen. Spontaan ontstonden er allerlei initiatieven rond die nieuwe bijen in de woonwijk: een speelstraat in het thema bijen, een plantenzaak die bloemen verkoopt, leerlingen

Beesphere van Reaktor21

– foto: <https://cgconcept.be/beesphere-een-kruisbestuiving-tussen-kunst-en-ecologie-video>

van het buitengewoon onderwijs die plantjes planten en noem maar op. Naast inspirerende plannen – zoals we er bij De Urbanisten zagen – zijn er volgens Tim vooral mensen en bijhorend draagvlak nodig om het uit te voeren. Een ander voorbeeld van nomadische natuur is de kunstinstallatie **Bosk**⁶, het wandelend bos in Leeuwarden. Het is deel van een cultureel project waarbij meer dan duizend bomen van locatie naar locatie bewegen binnen de stad en een reeks van evenementen met zich meebrengen. Door zijn verbindende kracht brengt deze nomadische natuur ook een sociaal ecosysteem op gang en gaat het de sociale versnippering in de stad tegen.

Gosie Vervloessem is geïntrigeerd door hoe de mens naar de natuur kijkt. Vanuit de populaire cultuur, en specifiek vanuit horrorfilms en sciencefiction, probeert ze te ontrafelen welk beeld wij mensen hebben van de natuur. De natuur heeft meerdere lagen en is niet altijd puur. Van zodra men zich in de natuur bevindt, enten mensen hier verschillende waarden en principes aan. Denk maar aan het beschadigen van verschillende eikenbomen in landschap De Liereman, wat de inspiratie vormde voor haar project **Forensic Plant Lab**⁷. Nadenken om het natuurlijke landschap anders te organiseren, hangt dus ook vast aan hoe men naar dit landschap kijkt. Zo vraagt Gosie zich af wat er zou gebeuren moest men de natuur vanuit een ander denkbeeld beschermen, bijvoorbeeld niet omdat deze onschuldig, maar gewelddadig is?

Forensic Plant Lab – foto: Maria Lucia Cruz en Gosie Vervloessem

⁶ <https://arcadia.fr/project-en/bosk>

⁷ <https://wpzimmer.be/nl/projecten/forensic-plant-lab>

⁸ voetnoot in de kantlijn: <https://taat-shadow.netlify.app>

⁹ <https://landezine-award.com/renaturation-of-the-river-aire-geneva>

Breg Horemans is als docent en onderzoeker verbonden aan de KU Leuven waar hij doceert over regeneratieve architectuur. Hij is medeoprichter van het collectief **TAAT**⁸ dat zich begeeft op de grens van architectuur, performance en artistiek onderzoek. Breg poogt om de stem van dieren, mensen en planten die men normaal niet hoort een plaats op het podium te geven. Hij ziet de natuur als medespeler en niet louter als product.

Wat nemen de drie panelleden nu mee uit de lezing van De Urbanisten? Tim erkent het ontwerpen voor meer dan enkel mensen en de natuurinclusieve overstekplaatsen voor fauna die De Urbanisten gebruiken in hun projecten. Ontwerpers kunnen echter hun antropocentrisch denken nog meer afleren. Dieren kijken, ruiken, horen en denken anders dan mensen. Dit biedt perspectieven die aan de basis van een ontwerpopdracht kunnen liggen. Er zijn speelbossen en voedselbossen, maar waar blijft het eekhoornbos voor de eekhoorns? Zo heeft Breg ooit een oefening gedaan om een slak zo lang mogelijk te volgen om stil te staan bij de andere manier van zijn.

Volgens het credo van Darwin is overleven gelijk aan zich aanpassen, maar dit botst volgens Tim met de rol van de urbanist die net dingen vastlegt, zoals de helling voor egels in het eerder vermelde Hofbogenpark. Eén zo'n voorbeeld waar die openheid wel meegenomen wordt in het ontwerp is de **hernaturalisering van de rivier Aïre**⁹ in Genève. De vroeger gekanaliseerde rivier werd voorzien van een uitgegraven grid waarin de rivier zich natuurlijk en ongedwongen een nieuwe weg kan banen.

“Wij zijn gewend om in stedelijkheid en vaste grenzen te denken, maar wat gebeurt er als je tijdelijkheid, het veranderlijke en het onvoorstelbare meeneemt?”

— Breg Horemans

Generatieve vraag: publieksmoment

Hernaturalisering van de rivier Aïre in Genève

– foto: <https://landezine-award.com/renaturation-of-the-river-aire-geneva>

Een oproep voor natuurinclusief ontwerpen kan men ook zien als een oproep voor meer inclusief ontwerpen voor mensen, kinderen, ouderen, neurodiverse personen, (klimaat)vluchtelingen ... Al deze mensen vind je ook in de Kempen. Zo raakt men aan een problematiek die AR-TUR aanbelangt. Hoe maakt men beslissingen voor de mensen in de dorpen? Wie zit aan tafel zodat alle – ook niet-menselijke – stemmen en geluiden gehoord worden? Breg pleit als antwoord hierop voor een situationele praktijk en hoe dit tot andere gesprekken kan leiden, vergelijkbaar met hoe al gewerkt wordt met casuslocaties in het KempenLab.

Panelgesprek mensen en processen – de veranderende rol van architect

Oscar Rommens is architect bij **import.export architecture**¹⁰. Bijzonder aan de lezing vond hij het probleemoplossend denken van De Urbanisten. Toch geloven ze bij import.export architecture dat elke oplossing een nieuw probleem creëert. Daarom focussen zij niet op problemen, maar op de processen en hoe ze samen met mensen bepaalde situaties kunnen aanpakken.

Ciel Grommen heeft een sociaal-artistieke praktijk met een vooropleiding in architectuur en stedenbouw. Na haar opleiding ontwikkelde ze een grote interesse in hoe mensen architectuur bewonen. Zo begon ze, in plaats van gebouwen, eerder het wonen te ontwerpen. Na haar studies verhuisde ze terug naar Borgloon. Hier leken de problemen uit haar opleiding, zoals dekolonisatie, weinig belang te hebben. Tot ze besepte dat tijdens de zomer wel één op vijf dorpsbewoners in Borgloon seizoensarbeiders waren. Om dit bespreekbaar te maken, heeft ze samen met architect Maximiliaan Royackers een **huis voor seizoensarbeiders**¹¹ – het House for Seasonal Neighbours – gecreëerd waar gastarbeiders samen kunnen komen. Door dit huis in de publieke ruimte te plaatsen, creëren ze zichtbaarheid voor de uitdagingen omtrent het samenleven in de regio.

Huis voor seizoensarbeiders – foto: <https://cielgrommen.com>

¹⁰ <https://iea.be/?language=NL>

¹¹ <https://seasonalneighbours.com/House-for-Seasonal-Neighbours>

Anneleen De Bonte is voormalig huisarts en werkt nu op het snijpunt van gezondheid, stadsvernieuwing en faire financiering. Vanuit haar achtergrond in de geneeskunde ziet zij parallellen met de manier waarop architectuur omgaat met de grote uitdagingen waarvoor we staan. Vlaanderen heeft een zeer mechanistische geneeskunde, die zeker zijn waarde heeft, maar het creëren van omstandigheden waar gezondheid de logische uitkomst is, verloopt moeizamer volgens Anneleen. Zelfs de focus op preventie impliceert de aanwezigheid van ziekte, terwijl het in feite zou moeten gaan over goed leven. Hoe eet men bijvoorbeeld terug gezond, zodat gezondheid vanzelf ontstaat? Om de parallel naar architectuur en natuur te maken, kan men zich afvragen hoe men opnieuw de omgeving creëert waar fauna en flora zich vanzelfsprekend thuis voelen en dit zonder technische oplossingen zoals oversteekplaatsen of nestkastjes voor dieren.

“Wij hebben in Vlaanderen een heel mechanistische geneeskunde, maar we zijn slecht geworden in het creëren van omstandigheden waar gezondheid en zorg vanzelf ontstaan.”

— Anneleen De Bonte

In tegwenstelling tot wat Tim eerder zei, maakt de ontwerper volgens Ciel geen plan dat alles vastbeitelt in steen. Dit zijn namelijk moeilijke processen die voortdurend in verandering zijn. De rol van de architect is ook veranderend en minder bepalend dan wordt beweerd. De architect is echter nog steeds vaak gelinkt met machthebbers. De regisseursrol die de architect dan kan aannemen, helpt om nog meer stemmen binnen te krijgen in het debat.

Het ecosysteemdenken is in de geneeskunde en in de architectuur nog veraf volgens Anneleen. Een groot deel van de gevierde architectuurprojecten gaat over innovaties in wonen en zorg voor ouderen, maar deze doen vaak niet meer dan specifieke problemen oplossen op basis van leeftijd en ziekte. De vraag hoe men zorgomgevingen maakt waar die (informele) zorg spontaan kan plaatsvinden, wordt nog te weinig gesteld. Hiervoor moet men ook een sociale omgeving creëren waarin dit kan ontstaan. Volgens Anneleen zal informele zorg niet lukken zolang iedereen buitenshuis werkt om grote zorginstellingen te kunnen betalen. Dit vraagstuk komt op die manier terug naar een schaal die veel dorpser is en die op wijk- of buurt-niveau werkt en daarom ook AR-TUR aanbelangt.

Om af te sluiten geven de panelleden nog aanbevelingen voor waar AR-TUR in de volgende periode zou op moeten inzetten. Zo vindt Oscar het vraagstuk van de migratietoename en hoe dit zich weerspiegelt in de bebouwde omgeving belangrijk. Ciel erkent de veranderende rol van de architect en vraagt zich af hoe AR-TUR mensen meekrijgt die op een andere manier met stadsontwikkeling bezig zijn. Anneleen lanceert een warme oproep om in het systeem in te blijven breken met andere vormen van participatie, zoals AR-TUR dat voorheen al deed.

Generatieve vraag: publieksmoment

Timo Stevens van De Urbanisten – foto: Kelly Donckers

Gosie Vervloessem, Tim Joye van Reaktor21 en Breg Horemans van TAAT - foto: Kelly Donckers

Panelgesprek Natuur & Architectuur, 13/02/2023 – foto: Kelly Donckers

Panelgesprek Mensen & Processen, 13/02/2023 – foto: Kelly Donckers

Oscar Rommens van import.export architecture en Ciel Grommen van Seasonal Neighbours
– foto: Kelly Donckers

Anneleen De Bonte – foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: publieksmoment

generatieve
vraag:

werk- en
studiedag

Dag van de Dorpsmakers

Tekst: Céline Ibe

Op 26 oktober 2023 was Cultuurcentrum 't Schaliken in Herentals het kloppende hart van de Dag van de Dorpsmakers. Vier bevlogen dorpsmakers namen de deelnemers mee op een inspirerende reis vol inzichten en vernieuwende ideeën voor dorpsgemeenschappen, waarna we in vier gespreksvormen de krijtlijnen van wat regeneratieve dorps architectuur kan betekenen verkenden.

Van Wortel tot Vichte: verhalen van dorps vernieuwing

De vier dorpsmakers, gekozen naar aanleiding van onze open oproep voor dorpsdramaturgieën kregen de opdracht om zich een regeneratieve toekomst voor de dorpen in de Kempen in te beelden en vanuit hun specifieke bril de huidige ruimtelijke uitdagingen in dorpen te commentariëren. (Zie de verslaggeving over de toonmomenten vanaf p.78)

Vier aangestelde dorpsdramaturgen door AR-TUR – foto: Kelly Donckers

Samen dorp maken

Tijdens het interactieve deel van de dag, gingen de aanwezigen in vier collectieve gespreksvormen in dialoog over enkele relevante thema's.

Parlement van de dingen

Het Parlement van de dingen is een gespreksvorm (zie projectfiche op p.254) ontworpen door Building Conversation. Met die tool zetten we met AR-TUR de eerste stappen in de zoektocht naar hoe we dorpsmakers meer verbinding kunnen laten maken met specifieke plekken. Traditioneel hebben mensen de gewoonte om voor zichzelf en namens andere entiteiten zoals het water en de fauna te spreken. In het Parlement van de dingen wordt onderzocht wat het inhoudt om te spreken met en als de dingen zelf. Deze gespreksvorm tracht dieper in te gaan op de onderlinge relaties binnen een systeem door zowel mensen als niet-menselijke entiteiten een stem te geven.

Gespreksvorm Parlement der Dingen, 26/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: werk- en studiedag

"Het parlement van de dingen boog zich over de kwestie hoe in de Kempen een tekort aan nutriënten oversloeg naar een te veel aan toevoegingen (zoals een eutrofiëring van stikstof, maar evengoed woningen). De mens heeft voortdurend gezocht naar manieren om de Kempen productiever te maken, met de plaggenbodem als een systeem dat er voor zorgde dat het akkerareaal goed benut werd en verrassend weinig grond bleef braak liggen. Vandaag zitten er kelders van degelijke gezinswoningen tot diep in de zwarte, vruchtbare grond. En vandaag veroorzaakt net die overmaat en niet meer een tekort, voor kopzorgen voor bodem, water en ecosystemen. We stonden stil bij welke dieren, planten en andere entiteiten zich verhouden tot deze overmaat toevoegingen en wat zij daarvan denken. Wat vindt bijvoorbeeld de heide hiervan? En gingen met deze 'dingen' in gesprek."

— Sarah Martens, bestuurslid AR-TUR

Turbo-ontmoetingen: schrijven van beleidsaanbevelingen

In de tweede interactieve sessie werkten we aan het schrijven van realistische aanbevelingen voor het beleid. De deelnemers krijgen de gelegenheid om even in stilte te reflecteren en individuele voorstellen te formuleren. Ondersteund door een voorbereidingsblad denken ze na over concrete al dan niet succesvolle cases rond gespreksvoering over ruimtelijke kwaliteit, wat daarvoor de randvoorwaarden zijn en welke mogelijkheden ze zagen. Na afwisselende duogesprekken waarin ze elkaar vragen kunnen stellen worden alle voorstellen in groep besproken, uitgewerkt en geclusterd in diverse categorieën, waaronder tijdspanne, uitvoeringsniveau, budget en het type externe experts.

Gespreksvorm turbo-ontmoetingen, 26/10/2023 – foto: Kelly Donckers

"Hoewel we tijdens de sessie meer tijd nodig hadden om gerichte vragen te stellen aan elkaar en concretere voorstellen te verwoorden, vormde de gespreksvorm een eerste aanzet in het formuleren van aanbevelingen rond toekomstbestendige dorpen. Vooral het belang van de nood aan ruimtelijke visie en een pro-actief beleid kwam naar boven tijdens de gesprekken. Er heerste consensus over de noodzaak van een ruimtelijk beleid maar er rezen twijfels over de doeltreffendheid van een masterplan als geschikte vorm hiervoor. Wellicht moeten we op zoek naar een alternatieve visie of methode om dorpen anders te lezen en te benaderen. Ook het benadrukken van een collectieve aanpak in een samenleving die vaak op het individu gericht is, verdient meer aandacht."

— Sien Beyens, projectcoördinator AR-TUR

Toolbox Dorps Architectuur

Gesprek 3 draait om de beoogde en onbedoelde impact van de Toolbox Dorps Architectuur. Binnen het alomvattende kader van de Toolbox openbaart zich een breed scala aan hulpmiddelen. Te midden van dit gevarieerde arsenaal, de dialogen en de dagelijkse praktijk doemen echter tal van uitdagingen op. In deze sessie delen de deelnemers hun ervaringen met de Toolbox en worden er manieren verkend waarop een praktijk-gemeenschap, een initiatief dat AR-TUR begin 2024 lanceerde, kan worden gevormd om wederzijdse ondersteuning en versterking te bevorderen. De gespreksstructuur omvat een stille reflectie op persoonlijke vragen, gestructureerde intervisie en een gezamenlijke verkenning van de vorming van een dergelijke gemeenschap.

Gespreksvorm Toolbox Dorps Architectuur, 26/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: werk- en studiedag

“In de gesprekken kwam vooral de nood aan een dorpsvisie of een kader voor dorps architectuur bovendrijven. Welke kaders zijn het meest robuust? Hoe kom je tot een dorpsvisie? Is een juridische verankering noodzakelijk, of kan de ruimtelijke kwaliteit in het dorp ook floreren met een levendige gesprekscultuur? Hoe kan elke dorpsbewoner daarin een rol spelen? Deze vragen vormden alvast een waardevolle aanzet voor de opstart van een eerste praktijkgemeenschap of dorpsmakerscommunity die we begin 2024 opstartten.”

— Edith Wouters, artistiek coördinator AR-TUR

Wijkmotor

In de vierde gespreksvorm staat de toepassing van het Wijkmotor-model op de wijk Egelsvennen in Mol centraal (zie projectfiche op p.258). Na een beknopte presentatie over de werking ervan door Luc Stijnen delen de deelnemers hun persoonlijke ervaringen en visies op het model. Hoe hebben ze het werkmodel beleefd? En welke toekomstscenario's zien ze voor de Wijkmotor?

Gespreksvorm Wijkmotor, 26/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Luc Stijnen – foto: Kelly Donckers

“De wijkmotor is niet enkel een theoretisch model maar heeft zijn uitvoerbaarheid bewezen bij de toepassing in Egelsvennen in Mol (zie Cahier #11). Participatie van huurders en kopers en de cocreatie tussen de diverse actoren (naast de bewoners ook de ontwerper(s), de sociale bouwmaatschappij, het lokale bestuur, Wonen in Vlaanderen en andere betrokkenen) zijn de sleutelwoorden om een erfgoedpatrimonium in stand te houden en de meerwaarde te geven zodat het gebruik en behoud verzekerd zijn voor de toekomst. Uit de ervaringen en opportuniteiten wordt een upgrade van de wijkmotor naar een dorpsmotor een realiteit en kan dit een ondersteuning geven aan de Toolbox Dorps Architectuur.”

— Luc Stijnen, bestuurslid AR-TUR

Panel over de gespreksvormen

Het inhoudelijk segment van de dag sluiten we af met een panelgesprek over de conclusies van de vier gesprekken over samenwerken aan toekomstbestendige dorpen. Wat zijn goede manieren om in dialoog te gaan over ruimtelijke kwaliteit? Tijdens het panel delen Edith Wouters (AR-TUR), Gerd van Zundert (AIDarchitecten), Sarah Martens (actie-onderzoeker Duurzame Transitie bij VITO) en Luc Stijnen (voormalig directeur Zonnige Kempen) hun inzichten. Het gesprek wordt in goede banen geleid door journaliste Tine Hens.

Eerst legt Edith Wouters kort het opzet van de Toolbox Dorps Architectuur uit, waarna ze haar inzichten op basis van de gespreksconclusies formuleert. Ze wijst erop dat zowel de Toolbox als de Wijkmotor zich sterk richten op de gebouwde omgeving, respectievelijk de meergezinswoningen en het verduurzamen van wijken. Met de Toolbox is AR-TUR op zoek gegaan naar een taal om te spreken over de kwaliteit van dorps woonprojecten, omdat in de gangbare taal enkel vrijstaande eengezinswoningen in het groen, half-open bebouwingen en appartementengebouwen lijken te bestaan. Om dit te doorbreken breidt AR-TUR met de Toolbox het begrippenarsenaal uit met termen als 'erfwonen', 'tetrisonen', 'flirten met de rooilijn' en 'versterken van open ruimte'. Edith onthult: “Achter de tactiek van het versterken van open ruimte blijkt echter een grote doos van Pandora te zitten. Wanneer je daarover spreekt, krijg je meteen ook te maken met complexe thema's als biodiversiteit, klimaatrobustheid en waterinfiltratie.”

In het licht van deze uitdagende vraagstukken ontvouwd zich een discussie, die vervolgens specifiek gericht werd op het ontwikkelen van een kader voor de vormgeving van woonprojecten en meer algemeen ook de dorps ruimte. Het is een complexe opdracht om een dergelijk kader te ontwerpen, rekening houdend met tekorten in visie, expertise en middelen, of het ontbreken van een gemeenschappelijke taal rond dorpselijkheid in de meeste dorpen. Terwijl

Generatieve vraag: werk- en studiedag

Panelgesprek, 26/10/2023 – foto: Kelly Donckers

de discussie zich verdiepte in deze kwesties, werd er niet alleen gereflecteerd op de geïdentificeerde problemen, maar ook op mogelijke aanbevelingen. Binnen de Toolbox is er nog ruimte voor aanvullingen, voornamelijk door het werken aan een meer holistische aanpak met aandacht voor de diepere betekenis van regenerativiteit in een dorp. De vraag rijst: wat betekent 'regeneratieve architectuur' vandaag voor ons in de Kempen en in de dorpse context?

Gerd van Zundert nam deel aan de conversatievorm over de formulering van beleidsaanbevelingen. In de sessie kwam naar voren dat de bestaande kennis rond dorpelijkheid vandaag erg versnipperd is. Hij denkt dat we het verleerd zijn om over dorpelijkheid te praten. Het handboek over dorpse architectuur is een waardevolle tool en de inhoud ervan zou volgens hem parate kennis moeten zijn voor iedereen die met dorpelijkheid bezig is. Een van de aanbevelingen was om de Toolbox verplichte literatuur te maken voor iedereen die op een of andere manier met dorpelijkheid bezig is. "En achteraf zouden we er dan een examen over moeten doen", voegt hij er lachend aan toe. Maar raken we daar geen gevoelig punt? Moderator Tine Hens vraagt zich af of het feit dat het altijd gaat over vrijblijvendheden niet net het probleem is.

Vervolgens horen we Sarah Martens die het Parlement van de dingen begeleidde. Van belang om aan te stippen is dat het Parlement geen oplossing biedt. Wel draagt het kenmerken in zich dat het tot een interessant gespreksformat maakt. Met zijn unieke taal en spelregels heeft het Parlement een vertragend effect en creëert het een veilige en gelijke omgeving voor de spelers. De kracht van de tool ligt ook in het vermogen om perspectiefveran-

deringen tweeweg te brengen en openheid te bevorderen bij de deelnemers. Het herinnert ons eraan dat we allemaal, zowel mens als niet-mens, met elkaar verbonden zijn. Het Parlement laat ons toe stil te staan bij hoe kleine dingen, zoals een plantje, vertegenwoordigers kunnen zijn van een groter geheel of ecosysteem. Tegelijkertijd toont het hoe complex het is om het menselijke en niet-menselijke met elkaar in gesprek te laten gaan.

Luc Stijnen legt uit wat er werd besproken in de sessie over de toepassing van de Wijkmotor in het Molse Egelsvennen. Hij benadrukt dat het Wijkmotor-model als bruikbaar wordt ervaren. Wel liggen er nog een aantal vragen op tafel. Een belangrijk aspect voor het succes van de wijk Egelsvennen was de aanwezigheid van een stevige basis. De bewoners waren tevreden met hun woonomgeving en voelden een sterke band met de natuurlijke omgeving. Dat is niet altijd aanwezig in elke case. Aan de andere kant was er ook de vraag hoe de rol van de regisseur van Wijkmotor-trajecten zou moeten worden ingevuld. AR-TUR heeft het traject in Egelsvennen nu als tijdelijke wijkregisseur mee begeleid maar wie zou die taak kunnen opnemen in de toekomst? Het antwoord daarop is momenteel nog onzeker. "We hebben een handgeschakelde (Wijk) motor nodig en geen automatische. Uit het experiment blijkt dat de handgeschakelde momenteel de enige optie is vanwege de behoefte aan voortdurende bijsturing in het proces. Toch sluit ik niet uit dat in

Generatieve vraag: werk- en studiedag

Sarah Martens – foto: Kelly Donckers

Gerd van Zundert – foto: Kelly Donckers

de toekomst, na meer Wijkmotor-trajecten te hebben doorlopen, een overstap naar een geautomatiseerde Wijkmotor mogelijk wordt”, vertelt Luc Stijnen ons.

Daarnaast komt ook de noodzaak van quick wins voor de betrokkenen ter sprake. De Wijkmotor als werkmodel werd in Egelsvennen pas in stelling gezet na een traject van vier à vijf jaar. Het uitvoeren van deelprojecten of quick wins is dan belangrijk om mensen betrokken te houden bij langetermijntrajecten zoals wijkrenovaties. In de sessie benadrukten deelnemers de rol van bewonersparticipatie als randvoorwaarde voor het succes van het werkmodel. Het woord 'co' is hier essentieel. Het is nodig om te peilen naar de wensen en ideeën van de bewoners. Wat niet werkt is het toetsen van een vooraf opgesteld masterplan bij de mensen. Wanneer mensen zich betrokken voelen en mede-eigenaar zijn van het project, ontstaat er een project dat door mensen wordt ondersteund, wat uiteindelijk de duurzaamheid van het project ten goede komt.

Luc geeft als voorbeeld het probleem van de dennennaalden in Egelsvennen en suggereert hoe we dit niet als een last, maar als een kans kunnen benaderen. Hij legt daarbij de link met de presentatie van dorpsmaker Maxime Vancoillie, waarin ze vertelde over het Japanse Hanamifestival dat het einde van de bloeiperiode van de sierkers viert. Zodra de bloei tot zijn einde komt, organiseren de Japanners picknicks en hangen ze lantaarns in de bomen. Het is bij uitstek een gemeenschapsvormende activiteit en een moment van samenzijn, net zoals het verwijderen van de dennennaalden in Egelsvennen dat kan zijn.

Edith Wouters gaat hier verder op in en legt eveneens een link met het werk van dorpsmaker Maxime. In het kader van een praktijkgemeenschap zou het enorm interessant kunnen zijn om over een kalender te beschikken die je zelf als gemeenschap bepaalt. Als je voor die praktijkgemeenschap een organisch ritme wil creëren, zou je mensen kunnen laten samenkomen op logische momenten in het jaar die verband houden met de seizoenen en zo de binding met de plek versterken.

Ze bouwt vervolgens voort op de eerdere opmerkingen over de Wijkmotor en legt de link met zijn regeneratieve eigenschappen. AR-TUR vroeg aan VIBE¹ om de Wijkmotor als werkmodel te screenen op zijn regeneratieve kwaliteiten. De Wijkmotor blijkt te voldoen aan de voorwaarden van een regeneratief proces (zie CAHIER #11 Wijkmotor: een reality-check). Het werkmodel stimuleert continue kwaliteitsbewaking als het gaat om de uitvoering van een project. Iedereen moet voortdurend co-creëren, voortschrijdend inzicht toelaten en blijvend ingaan op die veranderende gebouwde omgeving, het veranderende sociale weefsel in buurten en dorpen, de verstoorde kalender van de weerfenomenen en de biodiversiteit. Om tot werkelijk goede architectuurprojecten te komen zullen we telkens opnieuw complexe processen moeten doorlopen.

Sarah Martens beklemtoont dat er nog te weinig aandacht is voor het waarnemen. We nemen als mensen onvoldoende de tijd om gewoon even stil te

¹ VIBE noemt zichzelf de gangmaker die regeneratief ontwerpen en bouwen op de kaart zet.

staan bij wat er al is. We zouden vaker moeten kijken naar wat er al bestaat en daarop steunen. Moderator Tine Hens vraagt zich af hoe dit kan worden verzoend met de economische logica waarmee beleidsmakers dikwijls te maken hebben. Edith Wouters reageert: “Als we het hebben over beleidsaanbevelingen, dan is een van de aanbevelingen die we in het cahier rond de Wijkmotor doen hier bijzonder relevant. Daar spreken we over de heroriëntering van subsidies die nu voornamelijk naar zonnepanelen en individuele ingrepen gaan. We zouden die beter inzetten op een collectieve wijze. Dat lijkt me een tamelijk eenvoudige beleidsbeslissing die een heel andere dynamiek in de maatschappij kan teweegbrengen.”

Gerd Van Zundert vult aan en denkt dat we in de toekomst verplicht zijn een aantal concepten de schop op te gooien. Neem bijvoorbeeld het geliefde maar sterk individualistische eigendomsconcept dat die economische logica voortzet. Een huis wordt gezien als een levensverzekering. We investeren in een individueel huis en na een aantal jaar verkopen we het aan een hogere prijs door er bijvoorbeeld er een aantal appartementen in te zetten. Dat is een totaal verkeerde aanpak.

Wat nemen we uit dit alles mee naar de toekomst? In het vervolg van het KempenLab Regeneratieve Dorps Architectuur zal AR-TUR in de beginfase op een heel rustige manier aan de slag gaan en samen met een mix van stakeholders bekijken welke richting het wil inslaan. De focus blijft steeds op de gebouwde omgeving en dichtbij onze expertise, maar nu ook met extra aandacht voor een open houding naar de natuur rondom en voor de grotere systemen die daarmee verweven zijn.

Generatieve vraag: werk- en studiedag

Verschillende gespreksvormen, 26/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Sien Beyens – foto: Kelly Donckers

Edith Wouters – foto: Kelly Donckers

Dag van de Dorpsmakers, 26/10/2023 – foto's: Kelly Donckers

Generatieve vraag: werk- en studiedag

generatieve
vraag:
werksessie

Hoe een goede voorouder zijn? (II)

Tekst: Sam Rymenants

Maandag 23 september 2024 waren geïnteresseerden welkom in de Warande te Turnhout om zichzelf een namiddag onder te dompelen in de wereld van Michael Pawlyn en zijn regeneratieve ontwerpbenaderingen. Sinds de oprichting van zijn studio Exploration Architecture in 2007 richt Pawlyn zich op ontwerpen dat verder gaat dan traditionele duurzaamheid. Waar duurzaamheid zich vaak richt op het minimaliseren van negatieve impact, streeft regeneratief ontwerp naar een positieve invloed op ecosystemen en gemeenschappen, wat essentieel is in de huidige tijd van maatschappelijke uitdagingen.

Meditatieoefening, 23/09/2024 - foto: Kelly Donckers

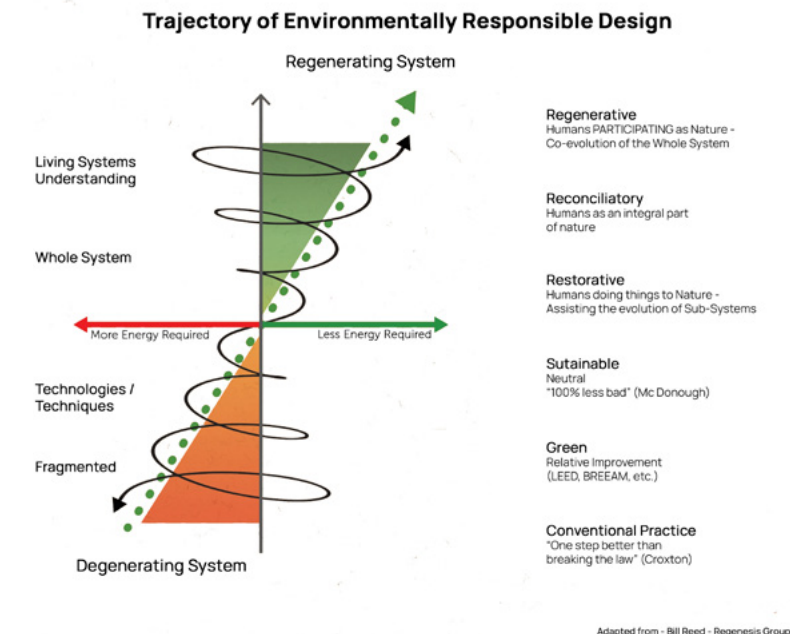
Generatieve vraag: werksessie

Pawlyn trapte de namiddag af met zijn workshop 'Good Ancestor (goede voorouder)'. Door middel van een korte meditatieoefening (zie projectfiche op p.250) nam hij ons mee op een reis door de geschiedenis en de toekomst. We reflecteerden op wat we bewonderen aan onze voorouders en hoe we herinnerd willen worden door onze kleinkinderen. De vraag die centraal stond was: "Wat is mijn nalatenschap en hoe kan ik een goede voorouder zijn?"

Antwoorden zoals verbinden, inspireren, goede gewoontes en kennis doorgeven, een betere omgeving achterlaten,... kwamen uit alle groepen naar voren. Zoals Pawlyn concludeerde, wil niemand zijn nalatenschap als negatief of degeneratief zien. Maar is ons huidige handelen wel in lijn met die ambities?

Om zijn punt te verduidelijken presenteerde Pawlyn het '**regenerative design framework**' van Bill Reed. Dit schema laat zien hoe onze dagelijkse praktijken vaak gefragmenteerd zijn en hoe we de natuur vaak als grondstof beschouwen, wat ecosystemen uit balans brengt. Dat maakt bijvoorbeeld de klimaatverandering ons nu maar al te duidelijk.

Hoewel er recent een verschuiving plaatsvond naar duurzamer leven door betere technologieën, pleiten Reed en Pawlyn ervoor om verder te kijken dan enkel duurzaamheid. Duurzaamheid is immers slechts "100% minder slecht", zoals McDonough het verwoordt.

Degeneratief versus regeneratief ontwerpen – beeld: Bill reed – Regenesys Group

Hoe kunnen we regeneratief zijn?

Pawlyn stelt dat we de lat hoger moeten leggen en moeten streven naar een herstelgericht en regeneratief leven. "We zijn vandaag louter bezig met het minder slecht doen van dingen", merkt hij op. Om een positieve verandering teweeg te brengen, moeten we holistisch en in termen van volledige ecosystemen denken.

Menselijke overheersing versus bio-inclusiviteit

Pawlyn introduceerde enkele concepten die ons helpen om de shift van duurzaam naar regeneratief te realiseren. Een cruciale stap is een bio-inclusieve benadering in plaats van menselijke overheersing. We moeten erkennen dat we deel uitmaken van een groter geheel en niet boven de natuur staan. Veel van de vraagstukken waarmee we worstelen, zijn door de natuur al opgelost in duizenden jaren van evolu-

Workshop Good Ancestor, 23/09/2024 - foto's: Kelly Donckers

¹ <https://doughnuteconomics.org/about-doughnut-economics>

tie. Pawlyn verwees hiervoor naar het concept biomimicry waarop hij, in zijn lezing later op de dag, nog zou terugkomen (zie p.210).

Vervolgens nodigde hij ons uit om ons in te beelden wat het tegenovergestelde van menselijke overheersing zou kunnen zijn. Eerste reacties van de deelnemers omvatten stress en controleverlies, wat aantoonde dat het loslaten van deze mindset niet eenvoudig is. AR-TUR en partners organiseerden eerder al workshops waarin de deelnemers een dynamisch evenwicht tussen de verschillende (dier)soorten en bewoners van de stad probeerden te verbeelden (zie p.132).

Het doel is om een ecosysteem te creëren dat regeneratief werkt, wat we een symbiopolis noemen: een symbiose van mens en natuur. Dit concept wordt onder andere nagestreefd door organisaties als Zoöp, waar de belangen van niet-mensen en bijgevolg hele ecosystemen actief worden meegenomen in de besluitvorming.

Een belangrijke overweging vanuit de groep was dat we niet door moeten slaan naar de andere kant, waar de mens als object kan worden gezien door te extreme veranderingen in systemen. Het tegenovergestelde van menselijke overheersing mag niet leiden tot een totale uitsluiting van menselijke invloed. We maken deel uit van de natuur en hebben ook onze eigen agency, die democratisch moet worden ingezet. Het vinden van de juiste balans tussen deze uitersten is cruciaal. Hiervoor verwees Pawlyn naar het **doughnut-economics model**¹, dat ons kan helpen om deze balans te bereiken.

Over het verspreiden van kennis

Een andere belangrijke stap om de shift naar regeneratie te maken, is om meer mensen te overtuigen. Dat is precies wat AR-TUR doet. Mensen samenbrengen om de ambitie hoog te zetten in de geesten van iedereen die zich met omgeving bezighoudt, ook op vlak van politiek en regelgeving. De uitdaging ligt in het starten van de conversatie met mensen die nog niet betrokken zijn en die nog overtuigd moeten worden. Het is namelijk gemakkelijk om binnen een bubbel van gelijkgestemden te blijven.

Er werd opgemerkt dat hoewel het relatief eenvoudig is om mensen te inspireren om groener te denken, het een grotere uitdaging is om hen tot concrete actie te bewegen. Zo verklaart Marlies Zuidam, van FAAM architects, dat hoewel het ontwerpteam een duurzaam idee heeft, ze in uitvoering vaak tegen een muur aanlopen. Communicatie en opvolging zijn essentieel om de verantwoordelijkheid voor regeneratie niet steeds door te schuiven.

Over tijdsaspecten

Een derde element om rekening mee te houden in de verschuiving van duurzaamheid naar regeneratief zijn, is tijd. Het **'long**

Generatieve vraag: werksessie

time project van Joanna Macy zoekt nieuwe manieren om ons te laten denken op lange termijn, zodat we op korte termijn verantwoordelijkheid nemen. Ook Pawlyns meditatieoefening leerde ons om meerdere generaties achter- en vooruit te denken, om intergenerationeel te denken. Door een band te scheppen met vorige en volgende generaties, bekommeren we ons er ook over en zullen we meer op lange termijn denken.

Bijkomend, zette Pawlyn ons eigen leven nog eens in perspectief door de tijdlijn van de aarde te projecteren op één kalenderjaar. Pas in het laatste uur is de mens ontstaan en in de laatste seconde verwoest die mens quasi alle fauna en flora die zich in al die jaren (of dagen in dit geval) heeft ontwikkeld. Hij benadrukt hiermee dat er in die positieve evolutie onvermijdelijk een soort traagheid en stroefheid zit; deze verandering kan niet van de ene op de andere dag plaatsvinden. Maar dit lange termijn denken kan ons tenminste helpen consensus te bereiken over waar we naartoe willen met de wereld, om vervolgens op korte termijn actie te ondernemen.

Ook legde hij het verschil uit tussen 'kronos' (chronologische tijd) en 'kairos' (opportunistische tijd). 'Kairos' vertegenwoordigt de productieve energie die verandering mogelijk maakt. De workshop die we bijwoonden, bood een kans voor 'kairos', een moment van de kracht van het nu, als een potentieel vruchtbaar moment van bewustzijn, om te reflecteren en onze creativiteit aan te wakkeren.

Hoop en positivisme

Een laatste en cruciaal element, dat tijdens de workshop herhaaldelijk naar voren kwam, is hoop en positivisme. Zonder deze elementen kunnen we geen stap vooruitzetten en zijn we niet in staat te dromen. De eerste stap is vaak de moeilijkste, maar zodra die gezet is, kan de bal aan het rollen gaan. Een minderheid kan al voldoende zijn om het paradigma te verschuiven.

Om iets te bereiken is de drang om iets te willen bereiken, een droom, onmisbaar. Het verbeelden van een betere wereld is de eerste stap naar die wereld, zoals de droom van Martin Luther King dat illustreert. Mensen vergelijken hun eigen situatie met zijn droom, en zijn woorden zijn de dromen van velen geworden. Die verbeelding en droom functioneren als trekkende kracht naar een betere wereld. Het blijft echter een uitdaging om te verbeelden wat regeneratief zijn concreet betekent.

Generatieve vraag: werksessie

Workshop Good Ancestor, 23/09/2024 - foto's: Kelly Donckers

generatieve
vraag:
festival

Het gesprek starten met een reus

Tekst: Sam Rymenants

Van 7 tot 9 juli 2023 vond in Turnhout het Stadstoerenfestival plaats. De Stad Turnhout gaf de opdracht om artistieke projecten uit te werken. Aldus Karen Arijs van de stad Turnhout: “Stadstoeren is een cultureel stadsfestival in het hart van Turnhout, in en rond het Speelkaartenmuseum. Vooraf gingen een aantal projecten van start waar participatie centraal stond: we probeerden mensen die elkaar vooraf niet kennen, op een artistieke manier samen te brengen. Op vrijdagavond 7 juli werd het festival met een reuzenoptocht en een voorstelling van Theater Stap/KAAIMAN afgetrapt. Daarna vonden er een heel weekend workshops, culturele activiteiten en theatervoorstellingen plaats.

AR-TUR vroeg het Brusselse kunstenaarscollectief Dear Pigs om samen een project op te zetten voor het driedaagse festival. Het werd een gelaagd project waarbij reus KaMille – ontworpen en opgebouwd door Dear Pigs – gedurende een week een langzame tocht doorheen de stad uitvoerde en onderweg als ‘vehikel’ diende voor het faciliteren van gesprekken over ruimtelijke kwaliteit.

AR-TUR vroeg KAAIMAN, theater door én voor én met jongeren, dat ook in de Warande werkt, om gedurende 3 opeenvolgende dagen een gesprek met bewoners en passanten in de stad te openen. KAAIMAN baseerde zich daarvoor op de tekst van ‘De wereldverbeteraar’ van Thomas Bernhard en peilde naar de dromen voor de stad. KaMille ontmoette achtereenvolgens passanten aan de inkomluifel van de Warande, jonge kinderen en passanten aan het voormalige stadhuis op de Grote Markt en mensen met een beperking in zorgvoorziening Muylenberg.

Eerste workshop aan cultuurhuis de Warande in Turnhout, 05/07/2023 – foto: Kelly Donckers

Hun dromen – op meesterlijk theatrale wijze opgehaald door KAAIMAN – kregen telkens vorm in kartonnen figuren – getekend en geknipt door Dear Pigs – die met behulp van de deelnemers in de drukpers van KaMille gedrukt werden op grote kaarten die vervolgens het kleed vormden van KaMille. Op de laatste dag van het festival voerden de jonge theatermakers van KAAIMAN de opgehaalde verhalen op in een ontroerende voorstelling, op het plein bij het Speelkaartenmuseum.

Karen Arijs vertelt over de samenwerking met KAAIMAN en Dear Pigs en de geleerde lessen uit het project:

Karen: “Van in het begin was er zeer veel enthousiasme bij alle partners, wat geweldig was om te zien. Het hele project lag in handen van AR-TUR met KAAIMAN en Dear Pigs als uitvoerders. Vanuit

Karen Arijns van Stad Turnhout – foto: Katrien Vos

Reus aan het Speelkaartenmuseum in Turnhout – foto: Kelly Donckers

de stad speelden we een rol in het samenbrengen van partners en andere organisaties. Zo namen Sven van Rock Paper Pencil, een organisatie bezig met creativiteit en ondernemerschap, buurtcoach Irene en coördinator van het Speelkaartenmuseum Elke Grommen deel aan verschillende brainstorms. Heerlijk hoeveel ideeën hieruit gekomen zijn. Bijvoorbeeld ook het enthousiasmeren van mensen zoals de bewoners van Muylenberg die betrokken werden dankzij Irene."

"Het vinden van groepen om aan een project deel te nemen is héél intensief. En loopt zeker niet altijd zoals je zelf zou hopen en willen. Dan vind je een interessante groep, maar haken die ineens toch om onduidelijke redenen af. Ik heb ook gemerkt dat een verhaal en een voorstel echt supersterk en communicatief héél kort en bondig moet zijn om het aan mensen te kunnen vertellen."

Wat brengt de toekomst voor dit evenement?

Dat zullen we zien. Alleszins heel mooi dat KAAIMAN, Dear Pigs en AR-TUR samen zo'n mooi project hebben gemaakt.

Veerle Van Pelt van de Muylenberg vertelt wat meer over de ervaringen van de deelnemers bij de workshop. Muylenberg is zowel een (tweede) thuis als een werkplek voor volwassenen die bijzondere zorg nodig hebben.

Veerle: "Op donderdagavond kwam AR-TUR, samen met KAAIMAN, de reus KaMille al afzetten op Muylenberg. Een heel aantal van onze bewoners kwamen kijken en verwelkomden KaMille."

Hoe ging de workshop in zijn werk? Hoeveel deelnemers waren er?

Veerle: "De workshop startte met een korte theatersketch van KAAIMAN, waarbij ze de leuke momenten van de vorige dagen verwerkt hebben. Daarna mochten we zelf aan de slag! Na enkele opwarmers (zoals 'de klap' doorgeven), werd er aan de deelnemers gevraagd wat ze graag 'niet meer' wilden in de wereld. Deze dingen ('de regering', 'oorlog', 'vieze teennagels' ...) werden in de doofput geworpen. Nadien werd er gevraagd naar hun favoriete plek in Turnhout, en waarom. Rond deze antwoorden werden steeds enkele beeldende, creatieve toneel oefeningen gegeven. Vanuit Muylenberg namen er 8 deelnemers deel (en één begeleider)."

Hoe reageerden de mensen op het hele gebeuren? Wat waren de reacties?

Veerle: "De reacties waren uitermate positief. De cliënten waren erg enthousiast. Op het toneelspelen zelf reageerden ze in het begin een beetje terughoudend. Dit was iets wat de meesten niet echt kenden. Maar gaandeweg ontdooiden ze en gingen ze ook op in hun 'rol'. Het drukken van de ideeën die gesprokkeld werden met KaMille, was ook een succes. Ze mochten zelf verf op de tekeningen doen en ze drukken met de drukpers."

Eerste workshop aan cultuurhuis de Warande in Turnhout, 05/07/2023 – foto: Kelly Donckers

De reus vertrekt aan haar tocht, 05/07/2023 – foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: festival

De kers op de taart was de uiteindelijke theatervoorstelling van KAAIMAN die zondag opgevoerd werd als slotmoment van Stadstoeren. Onze cliënten kwamen ook kijken en merkten tijdens dit toneel stukken van hun eigen inbreng tijdens de workshop op. Een hele leuke ervaring!"

Zouden jullie opnieuw meedoen, waarom wel of niet?

Veerle: "Zeker wel! Ook enkele weken nadien waren er nog cliënten die erover spraken, of zeiden hoe leuk ze het gevonden hadden!"

Veerle Van Pelt en bewoners van Muylenberg Turnhout, 07/07/2023 – foto: Kelly Donckers

Dear Pigs en KAAIMAN vertellen hieronder zelf hoe ze op een bijzonder gelaagde manier het gesprek over de publieke ruimte actueel en succesvol maakten onder de Turnhoutenaars.

Dear Pigs, hoe gingen jullie eigenlijk te werk?

Dear Pigs: "Dear Pigs wil op een genuanceerde manier interesse wekken bij de mensen. We starten vaak zonder te weten waar het naartoe gaat. Het object of de installatie zelf brengt vaak nieuwe partners of ideeën met zich mee. We willen vooral niet op voorhand al een voorstel doen over wat de bedoeling is, assumpties stellen of dingen plannen. Het object moet een eigen leven beginnen te leiden. We trachten samen met de directe gebruikers te achterhalen hoe de stad écht ervaren wordt. Zo creëren we een directe emotionele betrokkenheid bij de fysieke stad in de discussie over de toekomstige stedelijke ontwikkeling. De rol van KaMille is dus niet te onderschatten. De reus is met andere woorden de protagonist van het team en het proces."

Hoe ervaaarde de reus op wieltjes zelf de stad?

KAAIMAN: "De reus heeft zeker heel wat bekijks gehad op onze tocht naar de verschillende logeerplaatsen. Zeker als we politiebegeleiding kregen

De reus op pad door de winkelstraten van Turnhout, 06/07/2023 – foto: Kelly Donckers

waardoor de bussen achter ons moesten blijven rijden. Mensen vroegen zich af wat zo'n grote houten machine begeleid door jongeren in witte stofjassen in hun stad kwam doen. Ik denk dat KaMille heel erg heeft genoten van met ons op stap te gaan. Die heeft zich zeker niet verveeld."

Hoe zag de voorbereiding van het evenement er voor KAAIMAN uit?

KAAIMAN: "De workshops voorbereiden en ideeën verzamelen voor het toonmoment, was nog niet zo makkelijk. Het was niet eenvoudig om doelgroepen te vinden. Dus het duurde een tijdje voor we wisten met wie we gingen werken. Mathias en ik hebben wel een aantal keren samengezeten om na te denken over opdrachten, scènes uit 'De wereldverbeteraar' te selecteren en op zoek te gaan naar manieren om input te verkrijgen. We

Generatieve vraag: festival

Opbouw reus, 04/07/2023 – foto: Kelly Donckers

Jan Laute van Dear Pigs – foto: Kelly Donckers

Tweede workshop aan het voormalige stadhuis van Turnhout, 06/07/2023 – foto's: Kelly Donckers

hadden al enkele dagen voor de eerste echte workshop met een doelgroep met onze KAAIMANNEN gewerkt om met hen al bepaalde opdrachten te laten doen en te onderzoeken wat zo'n ideale stad voor hen nu zou zijn. Daarnaast speelden we ook scènes uit 'De wereldverbeteraar' en gingen ze ook zelf schrijven of audio opnemen. Met wat we toen allemaal verzameld hebben, hebben we een klein toonmomentje gemaakt dat de intro van de workshop werd zodat we meteen een binnenkopper hadden om te starten."

Wat was het aandeel van de tekst 'De wereldverbeteraar'?

KAAIMAN: "Voor ons was het vooral een fijne manier om een soort van brontekst te hebben waar we op voorhand met onze KAAIMANNEN al een beetje rond hebben kunnen werken. Vooral het personage van 'De wereldverbeteraar' heeft ons geïnspireerd: een oudere norse man die klaagt over alles wat er mis gaat in de wereld en er een traktaat over schrijft, maar eigenlijk de wereld op die manier helemaal niet verbetert. Maar ja, hoe doe je dat dan wel?"

Dear Pigs: "De tekst van 'De wereldverbeteraar' bracht ons bij het idee om de problemen in de stad te laten benoemen en de bewoners te laten 'mopperen'. De drukpers was er dan om het mopperen (uit) te drukken of veeleer de opportuniteiten te ontdekken en te dromen over hoe het beter kan. Dat gemopper is een vertaling van een directe betrokkenheid die niet mag blijven maar moet leiden tot verbeelding en verandering. De workshops werden eerder een tool dan het genereren van resultaten. Er ontstond een soort praktijk."

Hoe pakten jullie de workshops aan?

KAAIMAN: "De eerste workshopdag was een beetje de vreemde eend in de bijt en veeleer een generale repetitie omdat er geen vaste doelgroep was die dag. We hebben geprobeerd ons toonmomentje aan voorbijgangers te tonen en aan de hand van de kaartjes van hen input te verkrijgen. KAAIMANNEN zijn in de winkelstraat mensen gaan aanspreken en we hebben vooral geleerd hoeveel tijd het drukken van de speelkaarten kostte. Dit was van groot belang naar hoe we de volgende dagen gingen inrichten."

Dear Pigs: "De interactie was telkens kort. Initieel was het idee om telkens verder te bouwen op de vorige workshop. Dat was uiteindelijk niet het geval. Het geheel van opgedane inzichten is wel verwerkt in de vertoning van KAAIMAN. Het was een bewuste keuze om elke dag met een andere

Mathias Van der Gotten en Annelore Van Eyken van KAAIMAN – foto: Kelly Donckers

Lode Vranken van Dear Pigs – foto: Kelly Donckers

doelgroep te werken. Zo konden we breder gaan en nuances en verschillen opmerken tussen groepen. En voor AR-TUR was dit een experimentele manier om doelgroepen die anders niet bereikt worden te ontmoeten."

Waren er gelijkenissen of juist verschillen bij de verschillende doelgroepen in verhalen en reacties?

KAAIMAN: "Op donderdag werkten we met kinderen van een dagopvang en op vrijdag met mensen met een beperking, twee totaal verschillende maar ongelooflijk interessante doelgroepen. Vooral omdat het misschien groepen zijn waar we niet zo vaak aan vragen: 'Wat vinden jullie ervan?' en 'Hoe ziet de ideale stad er in jouw ogen uit?' Bij de kinderen was het heel mooi om te zien wat voor een rijke fantasie zij hierover hebben en zijn we vooral beeldend aan de slag gegaan met tekenen en standbeelden maken.

Bij de mensen met een beperking hebben we eerst gebabbeld omdat het niet voor iedereen even makkelijk was om zich te bewegen, maar zijn we uiteindelijk toch ook op de vloer beland om inwoners van een stad te spelen. De gelijkenissen tussen beide groepen is dat ze het belangrijk vinden dat er mensen zijn in een stad die voor elkaar zorgen en elkaar helpen. Vrienden en familie dichtbij. En natuur! Het liefst zouden we willen dat er een zee bij Turnhout ligt."

Hoe gingen jullie aan de slag om van getuigenissen en verhalen een vertoning te maken?

KAAIMAN: "Aan het einde van de week hadden we een heleboel input verzameld. We hadden tekeningen, geluidsopnames, kaartjes van voor-

Derde workshop in Muiylenberg Turnhout, 07/07/2023 – foto: Kelly Donckers

bijgangers, scènes die we hadden gemaakt of uit 'De wereldverbeteraar' kwamen en de gedrukte speelkaarten. Nu kwam het moeilijke moment dat we met al die input ook een samenhangend geheel moesten maken. Mathias en ik hebben bekeken wat volgens ons interessant was om te tonen en schreven iedere scène op aparte blaadjes. We creëerden zo een volgorde waaruit het script ontstaan is. Dat hebben we op één dag met onze jongeren gerepeteerd en gespeeld op het festival."

Wat werd er dan juist door KAAIMAN gespeeld?

KAAIMAN: "In verschillende theatrale scènes toonden onze KAAIMANNEN letterlijk wat ze die week gedaan hebben vanuit het personage van 'De wereldverbeteraar'. Zij waren op pad gegaan om de wereld te verbeteren en waren onderweg andere mensen tegengekomen die hen daarbij geholpen hebben. Op het einde nodigden ze het publiek uit om ook naar buiten te gaan en mensen te ontmoeten die ze niet kennen omdat je enkel op die manier de wereld verbetert."

Wat was het effect van de vertoning, welke reacties kregen jullie, konden de mensen hun verhalen herkennen?

KAAIMAN: "Wat voor ons vooral superfijn was, was dat er een heleboel mensen met een beperking die deelnamen aan onze workshop zijn komen kijken. Ze waren zo enthousiast na de workshop omdat ze echt het gevoel hadden dat wij tijd hadden gemaakt om naar hen te luisteren en met hen aan de slag te gaan. Ze vonden het dan ook heel leuk om letterlijk dingen die ze gezegd of gedaan hadden in de voorstelling terug te zien en waren erg trots."

Generatieve vraag: festival

Reus aan het Speelkaartenmuseum in Turnhout – foto: Kelly Donckers

Dear Pigs: "Dit toont dat theater kan dienen als schakel tussen ons als ontwerper en de stadsbewoners. Wij als ontwerper nemen vaak nog te veel een academische houding aan die ver van de mensen staat. KAAIMAN maakte van het gemopper een positief verhaal in hun vertoningen. Met die vertoningen hebben we een argument om politici te beïnvloeden. Belangrijk hierbij te vermelden is dat we niet een bewustzijn willen genereren bij de bewoners maar bij de overheid en de politiek. Het bewustzijn is er immers al bij de bewoners, elk naar eigen gevoel. Daarom was de combinatie KAAIMAN, Dear Pigs en AR-TUR met de stad Turnhout een goede samenwerking. We hebben dan ook al vaker samengewerkt met artiesten om dit doel te bereiken."

Wat is de toekomst van KaMille?

Dear Pigs: "De juiste toon moet nog gevonden worden en drie workshops is kort. Het verhaal is niet af en dat is niet erg. Elk project heeft zijn tijd nodig en wij geloven dat het beste nog kan komen. Het idee van een langlopend traject dan Stadstoeren is nog van tel. De reus is een tool in plaats van een eindresultaat."

Toonmoment Stadstoeren, 09/07/2023 – foto's: Kelly Donckers

Generatieve vraag: festival

Nieuwsgierige voorbijgangers – foto: Kelly Donckers

Opbouw reus, 04/07/2023 – foto: Kelly Donckers

Reus op pad door Turnhout, 05/07/2023 – foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: festival

Boodschappen aan de reus – foto's: Kelly Donckers

Stadstoeren – foto: Kelly Donckers

Reus op pad door Turnhout onder politiebegeleiding, 06/07/2023 - foto: Kelly Donckers

Derde workshop in Muylenberg Turnhout, 07/07/2023 - foto: Kelly Donckers

De reus arriveert aan het voormalige stadhuis in Turnhout, 05/07/2023 - foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: festival

Aankomst van de reus aan Muylenberg Turnhout, 06/07/2023 - foto: Kelly Donckers

Symbiopolis: het betrekken van de
bever in de discussie, 29/05/2024
– foto: Kelly Donckers

Verkenning mogelijke toekomst(en) voor plekken door artistieke en participatieve praktijken

generatieve
vraag:
oproep

Call voor dorpsmakers

AR-TUR nodigde in 2023 kunstenaars, architecten, stedenbouwkundigen of landschapsarchitecten, theatermakers, auteurs, experts en anderen uit om een voorstel in te dienen voor een dorpsdramaturgie. We daagden hen uit om een regeneratieve toekomst voor de dorpen in de Kempen op te roepen of te verbeelden.

In het voorjaar van 2022 publiceerde het tijdschrift *rekto:verso* het themanummer *Periferie*. In een artikel over dorpsdramaturgieën¹ benoemen de auteurs het werk van AR-TUR als meerlagige dorpsdramaturgie.

Via de Open Call bood AR-TUR een platform aan vier dorpsdramaturgen. Zij werden aangesteld om de complexiteit en diversiteit van de dorpen te omarmen en om met eigenzinnige blik en hun eigen werkwijze de ruimtelijke uitdagingen van de dorpen te becommentariëren. De dorpsdramaturgen kijken vanuit uiteenlopende perspectieven en met verschillende expertises naar de dorpen.

¹ <https://rektoverso.be/artikel/gaasbeek-2>

“De publicaties van AR-TUR stellen ons in staat de regio op een andere manier te lezen. Deze meerlagige dorpsdramaturgie plaatst het dorp niet in het verleden, waar het soms onterecht in vast lijkt te zitten, maar projecteert het de toekomst in.”

— Vincent Focquet, Leontien Allemeersch en Ewoud Vermote van Kunstenplatform PLAN B

Jury

De voorstellen werden beoordeeld door Glenn Geerinck (de Warande), Breg Horemans (TAAT/KULeuven), Vincent Focquet (Kunstenplatform PLAN B), Regis Verplaetse (UR architects), Edith Wouters en Sien Beyens (AR-TUR).

Generatieve vraag: oproep

Leontien Allemeersch en Vincent Focquet van Kunstenplatform PLAN B tijdens het toonmoment van dorpsmakers Seasonal Neighbours, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

generatieve
vraag:
toonmoment

Een dramaturgie met Aa en wilg: al makend *mee-bewegen* – Breg Horemans

Tekst: Breg Horemans

Deze tekst is geschreven langs de lijnen van TAAT's dorpsdramaturgie: een gesitueerd proces van collectief maken, bewegen, handelen en denken. De ets (zie p.82) kan gelezen worden als een vorm van 'optekening' van een reeks gesitueerde handelingen die plaats vonden in en rond 't Schupleer (Vorselaar) tussen februari 2023 en nu. Op 24 september 2023 vond een toonmoment plaats, waarbij een eerste collectief prototype van een 'groeierende installatie' langs de Aa werd neergezet. Breg Horemans' onderzoek tracht al tekenend-en-schrijvend ontwerphandelingen te distilleren uit de praktijk van collectief TAAT, waar hij zelf onderdeel van is. Hij probeert daarmee de urgentie van de ontwerp-discipline – en met name de rol van de lichamelijke aanwezigheid van de architect – opnieuw te situeren.

Elk tijdperk produceert verwachtingen ten opzicht van de rol van de Architect en diens handelen. Gezien de klimaatcrisis niet langer ver-van-ons-bed plaatsvindt en zowel de hete zomerse nachten als de stijgende rivieren ons in toenemende mate wakker houden, is een collectieve gedaanteverwisseling nakend. Een *lijflijk* aanpassingsvermogen – van de architectuur en haar architecten – wordt op de proef gesteld en maakprocessen in de bouwcultuur dienen zichzelf opnieuw te meten met haar omgeving. Een grote vraag hierbij is: hoe geven we méér

¹ <https://www.architecturenorway.no/?/questions/histories/perez-gomez-performance/>

² David Martens, Pichaya Puapoomcharoen, Anna Luz Pueyo, Amandine David en Gert-Jan Stam en Breg Horemans.

³ Dit zijn gesprekken die niet enkel van taal en spraak afhankelijk zijn, maar inzetten op een bredere sensorische ervaring van de aanwezige lichamen in het proces.

⁴ Het landschap rond de Aa heeft een geschiedenis van ijzerontginning, waarvoor de rivier werd rechtgetrokken.

terug aan het landschap dan we eraan onttrekken? En hoe kunnen we de belichaamde relatie tussen de Architect en meer-dan-menselijke actoren (bos, berg, rivier, dier) herstellen? Architectuurfilosoof Alberto Perez-Gómez wijst ons erop dat in Griekse tragedies, de rol van Architect niet zozeer wordt omschreven als de 'meester bouwer' (het meesterbrein, de hand van god), maar eerder als '*degene die anderen in beweging zet*'. Een rol die minder lijkt gericht op een directief domineren, maar op aanvoelen en luisteren. Een dramaturg-choreograaf die zich – opnieuw – durft over te geven aan meer-dan-menselijke actoren en hun ritmes.

Sinds februari 2023, strijken de leden van collectief TAAT² neer aan de rafelranden van natuurgebied 't Schupleer in Vorselaar met als doel een groeiend paviljoen te laten ontstaan in (en uit) het Kempische landschap. In een *belichaamde dialoog*³ met de vrijwilligers van Natuurpunt, de rivier de Aa, de wilg – en zo nu en dan een hertenfamilie – wordt de vraag gesteld hoe het ontwerpproces een *ecologie-in-praktijk* kan zijn: een symbiotische samenwerking met de Aa, de wilg en de ecologische actoren die hen verbinden. Het wordt inmiddels duidelijk dat het ethisch handelen van de Architect – als een ritme-gevoelige meester in wording – opnieuw en opnieuw moet worden geëvalueerd, en dat zelfs de kleinste handeling of actie, een ethisch kader kan bieden. De ets (zie p.82) is een uitnodiging tot enkele overwegingen:

Kijk naar het beeld in zijn geheel en verken haar poreuze contouren. Op de achtergrond is een afdruk van een landschap te zien. Bomen en een weide, veraf. Een rivier, ophopingen van aarde en enkele machines, dichterbij. Het beeld is genomen op het moment dat de meander van de rivier de Aa wordt hersteld⁴ naar zijn quasi originele staat, met als doel een betere waterhuishouding te bewerkstelligen en de biodiversiteit te stimuleren.

Op de voorgrond – alsof kalkpapier over de achtergrond ligt – verrijzen de contouren van een reeks ontwerpgebaren, waarbij ruimtelijke makers-denkers-doeners zowel zichzelf, elkaar, de wilg, de rivier en het bos in beweging zetten. Soms eigenen ze zich iets toe. Op andere momenten onderhouden en versterken ze de natuurlijke dynamieken of zijn ze simpelweg met hun aandacht nabij.

Begin je pad onderaan in het beeld, waar vingers en handpalmen jonge wilgenschuiten aanraken en buigen; handelingen die leiden tot een reeks geweven arcades. We zijn april 2023, de eerste wilgenkatjes ontpoppen zich en de eerste bijenkolonies gaan af op de zoete geur van nectar. Buiten je beeld ligt Amandine David neer in het hoge gras. Ze weeft een cocon van wilg rond haar lichaam, door een wilgenschuit aan haar linkerzijde, in een wilgenschuit aan haar rechterzijde te draaien. Op plekken waar katjes klaar zitten, treedt weerstand op waardoor verstrengeling mogelijk is. In een reflectie zegt ze hoe 'dit moment van

Generatieve vraag: toonmoment

maken, als een zorgzaam wevend gebaar, ook een moment was waarop de wilg voor haar zorgde'. De ritmiek van geweven bogen omhelst haar liggend lichaam en zal de maanden die volgen plaatsmaken voor andere dieren (spinnen, insecten) om te schuilen voor de regen.

Laat vervolgens je blik iets naar boven afglijden, waar de contouren van handen, wilgen en armen uitmonden in de zachte, rustgevende kabbeling van bruinachtig, ijzerhoudend Aa-water. Ze leiden je naar een tekening van twee mannen, centraal in het beeld, die naarstig bussels wilg sorteren. Deze bundels worden later die dag geweekt en ontdaan van hun schors (rechterbovenhoek). Ambachtswrouw Jeanny legt uit hoe de wilgenschors transversaal kan worden ingesneden, waardoor onze duimtoppen zichzelf een weg kunnen banen tussen het natte, geurende cambium en de wilgenschors. Als de schors van de onderlaag is ontdaan, wordt ze gedroogd om later dienst te doen als onderdeel van een assemblagetechniek.

Volg nu de lijnen die vanuit de pellende en verbindende handen doorlopen naar beneden. Waar ze overlopen in ingesneden boomstronken van 'exotische' Amerikaanse eiken in het bos van de naburige gemeente Grobbendonk. Aan de bovenrand van de ets zien we handen spreken. In hetzelfde bos, op dezelfde dag. Ze vertellen over de nodige acties die ons in staat stellen een open ruimte – een ven – te creëren in het bos, zodat het rijk der dominante exoten zich stap voor stap en wortel voor wortel kan openstellen en ontmoetingen tussen de lokale bosbevolkingen kunnen floreren.

Je eindigt links in beeld. Het is september 2023, een mooie nazomerdag. Buurtbewoners en sympathisanten komen samen bij het 't Schupleer. Er is een cirkel gevormd, waarbij de verschillende TAAT-leden elk 'hun sokkel' van een tijdelijke installatie weven. Ze beoefenen de 'lerse mandenweeftechniek', waarbij wilgentakken in een cirkelvorm in de aarde worden geleid om als vaste basis voor het weefwerk te dienen. De Architect zit op de grond. Hij gaat op in de ritmische beweging van zijn handen en de omringende ritmes van andere handen en lijven. Mensen circuleren rondom de open studio, volgen al babbelend en drinkend de puls van het gebeuren. Soms stappen ze in het weefritueel, en weven een tijdje mee. Families komen en gaan, vinden elkaars weerzien, terwijl wilgebogen groeien.

Het pad dat we zonet hebben afgelegd in de tekening, is een manier om het gesitueerde proces van TAAT in Vorselaar te volgen en mee te bewegen met de ontwerp-handelingen die de leden van het collectief hebben geïnitieerd. Het traject in Vorselaar is ingebed in een groeiende verzameling van gesitueerde maakprocessen (Vilnius LI, Dikaia GR, Wobulenz UG), waarbij dramaturgie wordt gezien als een manier om onszelf – en anderen – lichamelijk te bewegen en situeren in een landschap. Wat we als artefact

kunnen erkennen in deze praktijk, tekent zich op het moment van schrijven misschien nog niet heel helder af. Desalniettemin begeleiden Aa en wilg ons op onze reis, zodat we, op een gegeven moment, als we de urgentie van onze klimaatadaptatie nog beter hebben gevoeld, ons lichaam in het hoge gras kunnen neerstrijken, en onze slaap weer kunnen hervatten.

Toonmoment dorpsmaker Breg Horemans in Schupleer Vorselaar, 24/09/2023 – foto: https://instagram.com/p/CxkZPziNxZ3/?img_index=1

Generatieve vraag: toonmoment

Een dramaturgie met Aa en wilg: al makend mee-bewegen – ets: Breg Horemans

generatieve
vraag:
toonmoment

Kalenderkringen – Maxime Vancoillie

Tekst: Sam Rymenants

Op zondag 22 oktober 2023 kwamen enkele kunstenaars van Areaal¹, het lerend netwerk dat werkt rond artistieke praktijken buiten de stad en dat werd opgericht door Kunstenplatform PLAN B, op bezoek in de Kempen. AR-TUR maakt al enige tijd deel uit van het lerend netwerk en was gastvrouw van dienst. Tijdens het bezoek toonde onder andere dorpsdramaturg Maxime Vancoillie haar werk. Ze werd geselecteerd in het kader van de eerder door AR-TUR gelanceerde Open Call voor dorpsmakers (zie p.76). Maxime nam ons mee naar een eerste kringritueel in Merksplas-Kolonie.

Maxime Vancoillie heeft een ruimtelijke en artistieke onderzoekspraktijk en werkt als praktijkassistent aan de opleiding Interieurarchitectuur van KU Leuven (Gent & Brussel). Haar werk zet sterk in op de ervaring van de wereld waarin we wonen. Door middel van veldwerk, mapping, diagrammen, schaalmodellen, installaties en gesprekken wil ze ruimtelijke vragen oproepen. Hoe ervaren we de ruimte waarin we leven? Hoe gaan we om met deze ruimte en welke betekenis geven we daaraan?

Met het project 'Kalenderkringen' wil Maxime de cyclische beweging(en) van het dorp (terug) zichtbaar maken en op gang brengen. Ze gebruikt daarvoor drie figuren: de kalender van de waarneming (tijd), de **kringgreppel** (ruimte) en de kringrituelen (handeling). Voorafgaand aan het toonmoment hield Maxime enkele waarnemingswandelingen waarvan ze de informatie tijdens het toonmoment verwerkte.

Ze ontvangt ons op een frisse en mistige zondagochtend aan de poort van de landlopersbegraafplaats in Merksplas-Kolonie. Met enkele esthetische beelden van haar drie centrale figuren (tijd, ruimte, handeling) wekt ze onze nieuwsgierigheid en leidt ze ons in tot de workshop.

De **boerenalmanak** doet een belletje rinkelen². Dat is een kalender die de samenleving van onze voorouders organiseerde. Een ander voorbeeld is het getijdenboek 'Très riches heures du duc de berry'. Hierin staat een eeuwigdurende kerkelijke kalender die per maand de liturgische

- 1 Areaal: <https://www.kunstenplatformplanb.be/projecten/areaal>
- 2 Er is een interessante link met het werk van Anastasia Eggers van het collectief Seasonal Neighbours die werkt aan een nieuwe boerenalmanak om de verstoorde aard van moderne landbouwpraktijken te verkennen: <https://seasonalneighbours.com/Migrating-Seasons-1>

Toonmoment dorpsmaker Maxime Vancoillie in Merksplas-Kolonie, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

feest- en gedenkdagen van het kerkelijk jaar weergeeft. Beide kalenders zijn een kleurrijke en verbeeldende neerslag van gewoontes, handelingen en feesten gelinkt aan seizoenen, fenomenen en jaargetijden die het ritme van de samenleving aangaf. Vandaag beweert onze 'Google Calendar' continu 'up to date' en gesynchroniseerd te zijn. Maar kunnen we ons echt verbonden noemen met cijfertjes in witte, steriele vakjes, die geen rekening houden met grote onverwachte gebeurtenissen en verstoorde seizoenen? Zijn we vandaag enkel nog verbonden met een kalender die steeds onveranderd zal blijven doordraaien, wat er ook gebeurt? Hoe kijken we naar de tijd? Is die lineair, of cyclisch?

Dan toont Maxime een foto van een kringgreppel. Het doet meteen denken aan het wereldberoemde Stone Henge. Het fenomeen van de kringgreppel gaat terug tot 4500 V.C. Het is een ringvormig aardewerk met greppels en wallen. Vele hadden de functie van een ruimtelijke kalender. De openingen zijn dan uitgelijnd met de punten van zonsopgang of -ondergang bij zonnewendes. De functies varieerden van een centrale plek voor sociale, religieuze en politieke bijeenkomsten tot toevluchtsoord of veeverblijf. De ruimtelijke typologie van de kringgreppel laat toe om een natuurlijk fenomeen dat een specifiek moment in de tijd en een specifieke plaats in het landschap impliceert, te markeren.

De laatste referentie die Maxime aanbrengt is een kleurrijke gebeurtenis: het Japanse **Hanami Festival**. Tijdens het jaarlijkse festival is het de gewoonte om te picknicken aan de voet van een bloeiende kersenboom en aandacht te schenken aan het heel kortstondige ogenblik dat de bloe-

Generatieve vraag: toonmoment

Kringgreppel – foto: <https://heritageireland.ie/places-to-visit/rathcroghan-visitor-centre>

Hanami Festival in Japan

– foto: <https://nationalgeographic.com/travel/article/tokyo-japan-cherry-blossom-festival>

Boerenalmanak – foto: Kelly Donckers

sem zijn volledige bloei kent en dus op het punt staat te verwelken en weg te waaien. Naast de schoonheid van de bloesem zelf, heeft het ook een symbolische betekenis - de vergankelijke schoonheid van het vlietende leven. De focus ligt hier dus op een symbolische handeling gelinkt aan een specifiek tijdstip dat wordt geïnitieerd door een gebeurtenis die los staat van een specifieke datum.

Terwijl de eerste zonnestralen door de ochtenddauw priemen, begeven we ons naar een bomenkring die doet denken aan een kringgreppel, waar we ons neerzetten rond het jaarwiel dat Maxime heeft voorbereid. Hier ontmoeten we elkaar.

- Jef Geypen is natuurgids, baseert zich vaak op de boomkalender en verdiept zich momenteel in dendrochronologie, het jaarringenonderzoek bij bomen.
- Els Hofkens is bio-ingenieur, natuurgids en noemt zichzelf een echte buitenmens. Ze had al eerder een uitgebreid gesprek met Maxime.
- Karel Govaerts is ook gids en engageert zich voor de heemkundige kring, het gevangenis museum en Toerisme Merksplas. Zijn passie bestaat erin om verhalen te vertellen en die ook naar boven te brengen bij de mensen zelf.
- Jef Van Doninck is archeoloog bij Erfgoed Noorderkempen en interesseert zich in wat hij het immateriële erfgoed noemt; wat er leeft of leefde in de geesten van mensen dat vaak zo moeilijk te registreren valt.

Het jaarwiel zelf kan voorgesteld worden als een cyclische kalender die in deze en volgende gesprekken zal aangevuld worden met lokale kennis om

Generatieve vraag: toonmoment

Kleischijven – foto: Kelly Donckers

zo een lokale chronologie te kunnen verbeelden. De twaalf vakken stellen de maanden van het jaar voor. In de vakken liggen al objecten, die specifieke fenomenen die afgeleid zijn uit de waarnemingswandelingen voorstellen om het gesprek op gang te brengen. De fenomenen zijn gedrukt in kleischijven zoals een grasspriet die het hooien voorstelt, een stuk dood hout, een zeis, zwarte en rode grond.

Op volgende vragen proberen we te antwoorden:

- Wat hoort waar in het kalenderwiel, en waarom?
- Kunnen we nog elementen toevoegen?
- Zijn er veranderingen of verschuivingen de laatste jaren?
- Welke 'verstoringen' door de mens zijn er van tel?

Grasbeemden

Maxime start met het gras of het hooi, dat ze via de kleischijf in de maand juli heeft geplaatst. Els vertelt over de grasbeemden in de vallei van het Merkske. Dat was land dat de grootste tijd van het jaar onder water stond. Het slib van het hoogstaande water zorgde voor natuurlijke bemesting. Enkel in juli was het droog genoeg om te hooien, vandaar dat dit de uitgesproken hooimaand was. Later is men sloten gaan graven om het water te draineren en meer kansen te krijgen om het land

Maxime Vancoillie – foto: Kelly Donckers

Toonmoment dorpsmaker Maxime Vancoillie in Merksplas-Kolonie, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Toonmoment dorpsmaker Maxime Vancoillie in Merksplas-Kolonie, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

te bewerken. Hierdoor zakte het grondwaterpeil en was er ook geen slib meer dat zorgde voor natuurlijke bemesting, wat de grond dan weer minder vruchtbaar maakte. Dit toont al aan dat ingrepen van de mens met oog op meer productiviteit soms nefaste en onvoorziene gevolgen hebben die de kalender overhoop haalt.

Jef G. vertelt over de sterfte bij beukenbomen door steeds extremere zomerse droogte. Els voorspelt dat er misschien wel bomen zullen zijn die 2 in plaats van 1 groeicirkel per jaar zullen vertonen. Niet enkel in de winter zal de boom tot groeistilstand komen door de weersomstandigheden, maar nu ook tijdens droge, hete zomers. Een fout die we bovendien veel gemaakt hebben met dode bomen is te denken dat ze geen functie meer dienden en ze af te voeren ter verwerking. Op deze manier doorbreken we als mens opnieuw het ecosysteem omdat de dode bomen nog wel degelijk hun functie hebben voor bepaalde schimmels en insecten.

De toemaat tijdens de Bamis

In het najaar is er nog de toemaat, of het extra-tje; de laatste grasoogst van het jaar. Dit fenomeen schuift volgens Jef G. steeds verder in het jaar omdat men het seizoen probeert op te rekken voor extra productiviteit. De groeiende serrelandbouw zorgt er zelfs voor dat het oogstseizoen bijna gans het jaar kan doorlopen en dat we groenten en fruit buiten 'het seizoen' ook van bij ons terugvinden in de supermarkt. Daaraan gelinkt is volgens Karel de Bamis/Baafmis/Bavomis. Dat

Generatieve vraag: toonmoment

is de feestdag van Sint Bavo, beschermheilige van de goede oogst en de benaming voor het begin van de herfst. Men noemt typisch herfstweer ook wel bamisweer.

Potstal

Voor de winter, net voor de koeien op stal gingen haalde men plaggen uit de heide. Heide is de typische struik die in de onvruchtbare zanderige Kempen voorkomt. De bovenste laag werd afgeplagd en gebruikt als ondergrond in de stal. Volgens het 'potstalsysteem' werd deze humuslaag vervolgens verrijkt met koeienmest. Zo creëerde men vruchtbare zwarte grond om te gebruiken op de akkers in maart, wanneer de koeien terug buiten konden en het plantseizoen werd ingeluid. Deze akkers lagen altijd vlakbij rond de huizen in het centrum. Later met de bevolkingstoename breidden de dorpscentra uit en nu bouwen we op die vruchtbare grond. Een intensief werk van jaren gaat zo eigenlijk verloren. Sindsdien gebruikt men steeds vaker 'gemakkelijke' kunstmest wat heeft geleid tot overbemesting.

Rode grond

Naast die zwarte grond komen we in de Kempen ook rode grond tegen. Dat wijst volgens Els op jarenlange ontginning door de mens. Het is een residu van de drinkwaterfiltering. Het ijzerhoudende

Toonmoment dorpsmaker Maxime Vancoillie in Merksplas-Kolonie, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: toonmoment

Toonmoment dorpsmaker Maxime Vancoillie in Merksplas-Kolonie, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

slib daarvan werd in kleiputten gestort met de bedoeling om ooit misschien ijzeroer te ontginnen bij een ijzertekort. We zien vandaag de dag dat kleiputten worden teruggegeven aan de natuur. Meestal gebeurt dit zonder herstelmaatregelen. Het is dan interessant om te zien wat de natuur met dit geaccidenteerde gebied doet. In bomkraters weten we bijvoorbeeld dat er hele nieuwe biotopen zijn ontstaan.

Indicatorplanten

Aan de hand van indicatorplanten zien we bovengronds hoe het ondergronds gesteld is. Door de daling van de grondkwaliteit door overbemesting en de stikstofproblematiek zien we bijvoorbeeld de overwoekering van dominante planten zoals bramen en netels. Andere

Toonmoment dorpsmaker Maxime Vancoillie in Merksplas-Kolonie, 22/10/2023 – foto's: Kelly Donckers

planten krijgen zo geen kans meer, wat de biodiversiteit doet dalen. De dotterbloem wijst bijvoorbeeld op een goede kwaliteit van het kwelwater volgens Els. Die zie je nu veel minder omdat de kwaliteit daalt door overbemesting en stikstofproblematiek.

Vragen die na het aanhalen van enkele fenomenen reizen zijn:

- Zijn we het jaarwiel door onze ingrepen (kunstmest, serres, drainage, ...) niet uit evenwicht aan het brengen?
- Draait de schijf door?
- Hoe moeten we dit verbeelden?

Jef V.D. vertelt dat het opvalt dat we de laatste 100 jaar veel verandering zien, terwijl de gewoontes beschreven in de kalenders reeds duizenden jaren vanzelfsprekend waren. Cultuur volgde duizenden jaren de natuur.

4 LEESTIP: Yasmine Osendorf-Rodriguez schreef hierover een fantastisch boek: 'Let's become fuga! Mycelium Teachings and the Arts'.

Het lijkt wel of we met onze nieuwe technologieën de geschiedenis op een manier inhalen en onszelf zo voorbij hollen. Sinds de laatste eeuw denken we als mensheid dat het mogelijk is om de natuur over te nemen. We denken minder afhankelijk te worden van de natuur. Maar de natuur heeft uiteraard altijd een (onvoorzien) antwoord. Het is nu aan ons om die veranderingen een halt toe te roepen door bewuster na te denken hoe we met de natuur omgaan. Een mooi voorbeeld is volgens Jef G. het natuurherstel naar de opnieuw meanderende rivieren waarover we ooit dachten dat het efficiënter en beter was ze recht te trekken.

Omdat we minder afhankelijk zijn geworden van de weerfenomenen (met alle beschreven gevolgen van dien), hebben we er ook nog maar weinig kennis van. "We kennen tegenwoordig niets meer van paddenstoelen en

Generatieve vraag: toonmoment

Toonmoment dorpsmaker Maxime Vancoillie in Merksplas-Kolonie, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

schimmels," zegt Els "terwijl onze voorouders dit wel wisten en we er zeer veel uit zouden kunnen leren."⁴

Maxime wil met het jaarwiel ook tonen waar vandaag de conflicten zitten. Het is duidelijk dat onze huidige kalender in contrast staat met de historische kalender.

De vraag blijft ook hoe gecontextualiseerd deze indrukken zijn? Tot waar reikt de grens voor deze fenomenen en gebruiken? Kunnen we dit überhaupt ergens afbakenen? De grenzen zijn waarschijnlijk fluïde. Met andere woorden: op welke schaal kunnen we dit jaarwiel bekijken? Per dorp, per regio, per provincie, land? We zijn het erover eens dat het interessant zou zijn deze oefening op meerdere locaties te doen.

Toonmoment dorpsmaker Maxime Vancoillie in Merksplas-Kolonie, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: toonmoment

Maxime vertelt dat het opzet van deze schets van een kringritueel was om reeds verzamelde fenomenen (via de eerdere waarnemingswandelingen) te delen met enkele gesprekspartners (lokale organisaties, bewoners, landschapskenners en -liefhebbers die ons inzichten aanreiken over het Kempische landschap). Op die manier bleek het mogelijk de fenomenen te verdiepen, meer inzichten te verwerven over de verschillende (vaak, maar niet altijd) tijdsgebonden fenomenen en eventueel aan te vullen met nog andere fenomenen.

Een belangrijk inzicht dat naar bovenkwam in dit gesprek was het begrip van de 'verstoorde' kalender, volgens Maxime: "We hanteerden het jaarwiel om alle reeds verzamelde fenomenen in onder te brengen, er ontstond een frictie tussen de 'stabiele' tijdsvakken (1 vak = 1 maand) van het jaarwiel en de fenomenen die verschuiven, onvoorspelbaarder geworden zijn, korter of langer duren, ... Deze verstoring is vaak te linken aan het menselijke - vaak drastische - ingrijpen in het landschap."

De volgende stappen staan nu in het teken van het verwerken en inzichtelijk maken van de informatie die naar bovenkwam op deze dag. Maxime verklaart dat ze nu een keuze zal maken voor één of meerdere fenomenen op basis waarvan ze één of meer kringrituelen zal vormgeven.

In het kader van het KempenLab is het doel van dit en volgende gesprekken om door het wiel samen vorm te geven eigenaarschap te creëren bij bewoners, beleidsmakers, professionals en ontwerpers bij tijds- en ruimtegebonden fenomenen. De oefening van deconstructie en reconstructie van het wiel is een uitnodiging tot conversatie en bewustwording om visueel beter te kunnen begrijpen hoe onze kalender vandaag nu eigenlijk werkt. En uiteindelijk de vraag te stellen hoe we de kalender (terug) beter kunnen doen werken binnen de context van klimaatverstoring.

Tot slot

Het project bestudeert op een eigen manier de samenleving in de rurale context van de Kempen. De focus ligt op het creëren van connecties met elkaar en van 'eigenaarschap' van de ruimte. Het project gebruikt het tonen van mogelijks herkenbare elementen als techniek om interesse en reactie uit te lokken. Zo spreekt de boerenalmanak de lokale kennis (en nostalgie) van inwoners aan. De artistieke praktijk van dorpsdramaturg Maxime blijkt een perfecte manier om betrokkenheid te creëren.

generatieve
vraag:
toonmoment

Ghosts in Town - Seasonal Neighbours

Tekst: Sam Rymenants

Seasonal Neighbours bracht het 'House for Seasonal Neighbours'¹ op zondag 22 oktober 2023 naar Wortel (Hoogstraten). Het collectief, geselecteerd via AR-TUR's Open Call voor dorpsmakers, presenteerde hun werk aan de Areaal-kunstenaars die die dag op bezoek kwamen naar de Kempen.

Tussen de Sint-Jan Baptistkerk en het dorpscafé De Guld in Wortel vond op 22 oktober 2023 de activiteit 'Ghost in Town' plaats van Seasonal Neighbours. Seasonal Neighbours is een internationaal collectief dat ontstaan is vanuit een fascinatie voor een andere manier van samenwonen op het platteland in Europa. In combinatie met hun interesse voor seizoenarbeid, onderzoeken ze welke ruimtelijke impact deze thema's hebben. Dit doen ze aan de hand van veldwerk, kunst- en ontwerpinterventies, gesprekken met diverse stakeholders, kritische reflecties en onderzoek.

Seasonal Neighbours focust voor dit project specifiek op het wonen, op de vraag hoe en wanneer het permanente het tijdelijke geleidelijk overneemt, en hoe twee afzonderlijke groepen kunnen samenleven. Ze willen hiervoor een ruimte bieden voor uitwisseling zonder dat een van de groepen hun eigen karakter/eigenheid verliest. Ze werken rond volgende algemene vragen:

¹ Het House for Seasonal Neighbours werd eerder door de oprichters van het collectief, Ciel Grommen en Maximiliaan Royakkers, gerealiseerd. Zie: <https://seasonalneighbours.com/House-for-Seasonal-Neighbours>

Generatieve vraag: toonmoment

- Waar wonen/komen we samen?
- Wat is er nodig om van een plek een thuis te maken, al is het soms tijdelijk?
- Wanneer wordt een bezoeker een lokale dorping?

Toonmoment dorpsmakers Seasonal Neighbours in Wortel, 22/10/2023 - foto: Kelly Donckers

Er staat een rijdend huis versierd met allerlei artistieke elementen. Rond de statafeltjes met warme thee en lekkere Roemeense cake staan al wat nieuwsgierige Roemeense inwoners van Wortel en omgeving, die na de Roemeens-orthodoxe kerkdienst die hier wekelijks plaatsvindt wat blijven hangen. Iedereen is welkom. We krijgen meteen een boekje aangeboden met een woordje uitleg in het Nederlands, Engels en het Roemeens, waar onder meer het volgende in staat:

Tussen 11 en 15 augustus gingen we samen op verkenning in Wortel en omgeving. We wilden gesprekken aangaan en ervaringen opdoen rond de thema's tijd, thuis en het ritme van het dorpsleven.

Het landschap van Wortel lijkt op het eerste gezicht terughoudend, maar de magie ligt onder het oppervlak, wachtend om onthuld te worden door de tijd.

We lieten ons inspireren door de theaterwereld en lazen het script van openbare en privéruimten, traceerden de verbindingen tussen het dorpscentrum en de landelijke buitenwijken en onderzochten de subtiele nuances tussen werk en vrije tijd. Onze reis stelde ons in staat om voorbij de grenzen van binaire relaties te gaan en het rijke tapijt van verbindingen te onthullen die dit dorp leven inblazen. Elk element, van de achtergrond tot de personages en zelfs de zwakste sporen van de geschiedenis, maakten deel uit van het verhaal dat we vandaag willen blootleggen.

Boekje met woordje uitleg in het Nederlands, Engels en Roemeens – foto: Kelly Donckers

Om het gesprek op gang te brengen is het collectief dus eerst op zoek gegaan naar bepaalde karakteristieken van een dorp. Wie zijn de bewoners? Zijn er specifieke objecten, plaatsen, geuren, kleuren die opvallen? Ze gingen de alledaagse conversatie aan met bewoners en stelden zich de vraag: wat zijn de elementen die maken dat men zich thuis gaat voelen?

De vijf aanwezige kunstenaars – Jonathan De Maeyer, Ciel Grommen, Tijana Petrović, Ioana Lupașcu en Claire Chassot – vertalen deze ontmoetingen in hun eigen taal. Ze gebruiken hiervoor verschillende media zoals video, tekst, geluid, prints en objecten. De verzameling van al deze kunstvormen rondom het rijdend huis vormt hun verhaal over het dorp. Op deze manier willen ze opnieuw het debat openen en ruimte creëren voor gesprekken over het dorp. Hoe kan een dorp vanuit nieuwe perspectieven een ander beleid uitdragen dat rekening houdt met de verschillende tijdelijke stromen van bewoners die naast elkaar bestaan?

2 Met dank aan het Frans Masereelcentrum.

Landschap van het Roemeense Boekovina – foto: Kelly Donckers

Zo hangt er **een landschap van het Roemeense Boekovina naast een Wortels landschap** waartussen gelijkenissen maar ook verschillen zijn terug te vinden. De aanwezigen worden uitgenodigd zich voor beide landschappen op te stellen voor de foto. Deze foto's kunnen ze dan opsturen naar vrienden en familie.

Er hangen op het eerste gezicht ook alledaagse gekleurde zakdoeken waar kunstenaars Tijana Petrović vormen en 'quotes' op heeft gelaserd² aan het huis. Deze zijn afkomstig van haar grootmoeder die in Servië woont. Ze vertelt dat het soms over zeer sterke en emotionele uitspraken gaat, die in Roemenië alledaags zijn. Ze merkte op dat de Kempense inwoners er echter soms van schrokken. Harde laserstralen die de zakdoeken doen rafelen terwijl een zakdoek ook een sterk symbool van troost is vormen hier een mooie metafoor.

Generatieve vraag: toonmoment

Gekleurde zakdoeken van kunstenaars Tijana Petrović – foto: Kelly Donckers

Zangeres Andreea Handragel, die oorspronkelijk uit Roemenië komt en nu in Hoogstraten woont, heeft een passie voor het behouden en vieren van Roemeense folklore. Ze brengt live interpretaties van vier traditionele **Roemeense liederen**. De muziek is opzwepend en laat Roemenen en Vlamingen samen in een kring dansen. Passanten blijven staan en kijken een poosje mee. Met haar zang en muziek slaagt Andreea erin om mensen letterlijk te verbinden.

Onverwacht, maar toevallig ook gepast, zijn er de kinderen van de lokale Chiro die langskomen om snoep te verkopen ten voordele van hun lokalen. Is dit ook een gewoonte in Roemenië? Dit bewijst des te meer dat het creëren van een ruimte voor uitwisseling, zonder een vast programma, vragen naar boven haalt die het gesprek heel eenvoudig op gang kunnen brengen. Een gesprek dat tegelijk taal en culturele barrières overstijgt dankzij het gebruik van dichtelijke verbeelding en theater. Het project bestudeert op een eigen manier de samenleving in de rurale context van de Kempen. De focus ligt op het creëren van connecties met elkaar en van 'eigenaarschap' van de ruimte. Het tonen van mogelijks herkenbare elementen wordt gebruikt als techniek om interesse en reactie uit te lokken. Zowel de zakdoeken met een twist als de locatie tussen de kerk en het dorpscafé spreken de lokale kennis (en nostalgie) van inwoners aan. De artistieke praktijk van dorpsdramaturgen Seasonal Neighbours blijkt een perfecte manier om betrokkenheid te creëren.

Zangeres Andreea Handragel – foto: Kelly Donckers

Toonmoment dorpsmakers Seasonal Neighbours in Wortel, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

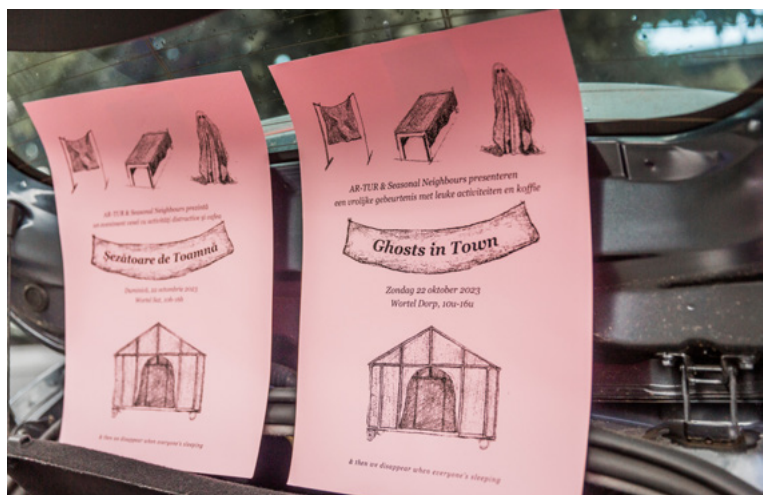
Generatieve vraag: toonmoment

Jonathan De Maeyer van Seasonal Neighbours – foto: Kelly Donckers

Toonmoment dorpsmakers Seasonal Neighbours in Wortel, 22/10/2023 – foto: Kelly Donckers

Uitnodiging Ghosts in Town in het Roemeens en Nederlands – foto: Kelly Donckers

Toonmoment dorpsmakers Seasonal Neighbours in Wortel, 22/10/2023 – foto's: Kelly Donckers

Generatieve vraag: toonmoment

generatieve
vraag:
toonmoment

Te Koop: Achterland – Amber Vermaete

Tekst: Amber Vermaete en Emmelien Van Rooy

Amber Vermaete, van Achterland Collectief, werd door AR-TUR geselecteerd als vierde dorpsdramaturg in het kader van de Open Call voor dorpsmakers. Met 'Te Koop: Achterland' brengt ze de expo Toolbox Dorpse Architectuur opnieuw naar West-Vlaanderen. Op 27 mei 2024 vond haar toonmoment plaats in café Den Hert in Vichte (Anzegem). Amber nodigde vier experts uit het veld uit om hun kennis te delen over hoe we op een kwalitatieve manier dense projecten in het dorp kunnen aanpakken. Aansluitend volgde een panelgesprek met de Anzegemse politieke partijen om te kijken hoe het dorp hiervan kan leren.

Verwelkoming door Amber Vermaete

Bijna één jaar geleden zette Achterland Collectief de actie 'Castle Residence' op poten aan de ingang van kasteel Verhaeghe, wat talrijke reacties uitlokte uit zowel Anzegem als daarbuiten. Deze reacties wijzen op de hoge nood aan een dialoog over kernverdichting en de kwaliteit van architectuur in Anzegem. Verder tonen ook de cijfers van de recentste enquête van de Vichtse dorpsraad de bezorgdheden aan over appartementen in Anzegem en een gebrek aan een duidelijke visie rond ruimtelijke planning. Met deze gespreksavond, omringd door de expo Toolbox Dorpse Architectuur, wil Achterland Collectief samen met de aanwezigen op zoek gaan naar een ambitie en gedeelde taal voor Anzegem en de rol die het lokale bestuur daarbij kan spelen.

Affiche *Te koop: Achterland* van dorpsmaker Amber Vermaete, 27/05/2024 – foto: Jef Van den Bossche

Amber Vermaete bij de spandoek van haar actie *Castle Residence* aan de ingang van kasteel Verhaeghe in Vichte – foto: Peter Malaise (<https://vrt.be/vrtnws/nl/2023/06/12/jonge-architecte-maakt-vals-nieuwbouwproject-in-vichte-als-prote>)

Generatieve vraag: toonmoment

Introductie door Edith Wouters: het KempenLab en de Toolbox Dorpse Architectuur

Edith vertelt over de Toolbox Dorpse Architectuur van AR-TUR. Als deskundige bij onder meer Stadsatelier Oostende en de kwaliteitskamer van Herentals en enkele Kempense Gecoro's ziet ze dat er nood is aan meer expertise rond dorps architectuur en het verbinding maken met een plek. AR-TUR ontwikkelde een werksessieformat waarin met de taal die de Toolbox biedt een reëel werkproces - met achtereenvolgens een analysefase, een concept- en ontwerpfase - wordt nagebootst.

Flyer Te koop: Achterland van dorpsmaker Amber Vermaete, 27/05/2024 – foto: Jef Van den Bossche

Het nieuwe KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur zet nog sterker in op een methode om ontwerpers opnieuw verbinding te laten maken met het dorp en de plek. In het traject van de dorpsmakerslabs gaat AR-TUR via enkele online sessies aan de slag met verschillende betrokken rollen: provinciale en lokale beleidsmakers, ontwerpers, ontwikkelaars en juridische experts. Aan de hand van deze verschillende initiatieven werkt AR-TUR algemeen aan een ambitieuze 'Baukultur'. De doe-het-zelf kit van de Toolbox Dorpse Architectuur kan toegepast worden op sites waar verdichting gewenst is, rekening houdend met de open ruimte. Cruciaal daarbij is het feit dat iedereen binnen dit proces zijn rol opneemt en er van een integrale benadering wordt uitgegaan. De boodschap waarmee Edith afsluit: "Het dorp van de toekomst, ook in Vichte, is in jullie handen!"

Toonmoment dorpsmaker Amber Vermaete in Vichte, 27/05/2024 – foto: Jef Van den Bossche

Expo Toolbox Dorpse Architectuur van AR-TUR, 27/05/2024 – foto: Jef Van den Bossche

Verkenning van de uitdagingen door Ward Verbakel: 'Flats zonder stad'

Ward Verbakel (medezaakvoerder PLUSOFFICE, Professor KU Leuven, extern deskundige bij de kwaliteitskamer van Bonheiden) vertelt vanavond vanuit zijn expertise in de ontwerppraktijk en zijn doctoraatsstudie meer over 'Flats zonder stad': hoe bouw je appartementen als er geen stad is? In de laatste decennia stijgt het aantal appartementen sneller in de landelijke gebieden dan in stedelijke gebieden. De vraag of dit op een goede of slechte manier gebeurt, dient daarbij gesteld te worden. Ward toont in dit opzicht enkele voorbeelden van hoe kernverdichting niet altijd gelijk staat aan kernversterking. De architectuurwereld worstelt nog al te vaak met de taal die deze verdichting moet spreken. Moeten we het hebben over de 'jumbofermette' of moeten we anders spreken over de kwaliteit die deze architectuur kan hebben?

Ward blikt terug naar 1969 toen Renaat Bream sprak over 'Het lelijkste land ter wereld' of hoe we moeite hebben om het verschil te maken tussen stad en dorp. Historisch werd Vlaanderen als rommelige ruimte ontwikkeld, maar vandaag kan men toch positief stellen dat er al veel werk wordt gedaan om dorpen te begrijpen en te verbeteren. Thema's daarbij zijn o.a. de relatie met het landschap en hoe we ook in verkavelingen samen kunnen wonen als burens.

Ward haalt aan dat bijvoorbeeld in Zoutleeuw het aantal vergunningen voor enkelvoudig wonen sinds de jaren 2010 ingehaald werd door meergezinswoningen, maar dit met vrij standaard grondplannen die weinig kwaliteit genereren. Om hier kwalitatiever mee om te gaan benadrukt Ward vier belangrijke onderwerpen:

Generatieve vraag: toonmoment

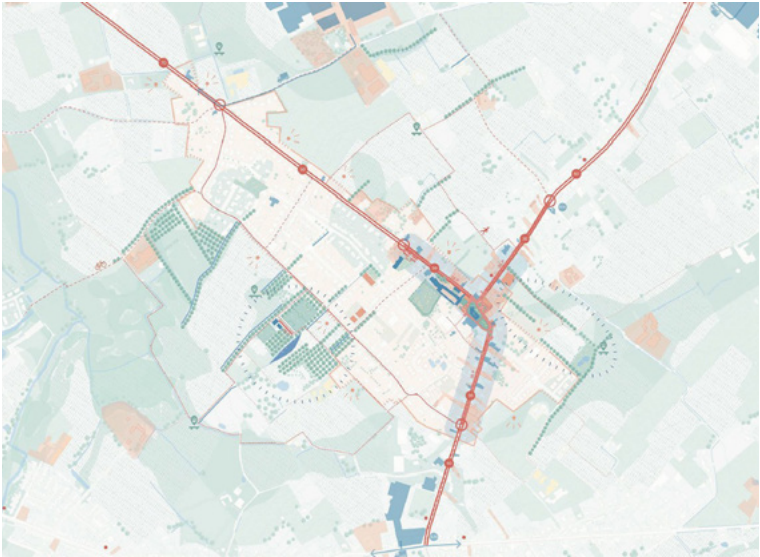
1. Hoe bouw je hierover een visie op? Met wie en voor wie ga je die vormen? Zo werden binnen het 'DNA van de dorpen'¹ traject voor Sint-Lodewijk nieuwe doelstellingen geformuleerd in een participatief project dat de aanleiding gaf tot een visie op lange termijn en een masterplan voor het dorp.

¹ <https://omgeving.vlaanderen.be/nl/dna-van-het-dorp>

Cover van brochure DNA van het dorp: Sint-Lodewijk van PLUSOFFICE, OMGEVING, ANYWAYS en VOORLAND – beeld: <https://deerlijk.be/eindresultaat>

2. Een tweede punt geeft aandacht aan de klimaatrobuustheid van dorpen om klimaatdoelstellingen te halen. Hoe kan het kerkplein van de kern Spiere bijvoorbeeld weer in zijn beekvallei geïntegreerd worden? Of hoe het niet altijd een plein maar ook een park kan zijn die een kwalitatieve publieke ruimte vormt voor een dorp.

Masterplan Sint-Lodewijk – beeld: <https://deerlijk.be/eindresultaat>

3. Hoe ga je het samenwonen organiseren op zo'n plek? Hoe kan er ruimte gemaakt worden voor collectief wonen op schaal van het dorp? Hoe kan je ontmoeten faciliteren in architectuur? Ward stelt dat het antwoord vaak in kleine ideeën binnen het ontwerp vervat zit.

Generatieve vraag: toomoment

Het dialogiekompas dat PLUSOFFICE i.s.m. VOORLAND ontwikkelde als basis voor dialoog en discussie – beeld: <https://www.plusoffice.be/ikgx>

4. De nood aan het werken aan een andere bouwcultuur in, voor en met het dorp. Vanuit zijn eigen ontwerppraktijk werkt Ward al langer aan **het structureren van de dialoog** met bewoners om te spreken over de kwaliteiten van het dorp, relaties met de omgeving en de woningen. Om deze bouwcultuur te ontwikkelen stelt Ward dat de lokale overheid ook zelf het voorbeeld kan stellen om er daarna ook blijvend naar te streven. Samenwerkingen kunnen zo geregisseerd worden, interessante sites kunnen op de kaart gezet worden. Gaandeweg kunnen zaken getest worden, opnieuw om in dialoog te gaan en te leren van het proces.

Inspirerende voorbeelden door Frederiek Ampe

Als derde spreker van de avond deelt Frederiek Ampe (medezaakvoerder van ampe.trybou architecten) voorbeelden van hoe zijn praktijk vanuit Oudenburg al zo'n 20 jaar aan dorpse architectuur en de uitdagingen van verdichting werkt. Frederiek stelt dat het daarbij belangrijk is om in te zetten op collectiviteit en meervoudig wonen, wat een andere denkhouding vraagt dan simpelweg het stapelen van individuele droomwensen. Een belangrijk aspect bij het ontwerpen volgens Frederiek: projectregie en een goede dosis geduld.

- Een eerste project illustreert een verdichtingsproces op een oude **slachthuissite in Oudenburg**. Het hele binnengebied was initieel verkaveld, maar het ontwerp bureau koos ervoor om een collectief

Inbreidingsproject van ampe.trybou architecten op de Slachthuissite in Oudenburg – foto: Dennis de Smet

park te ontwerpen en woningen aan deze publieke ruimte te koppelen. Doorheen de jaren konden een aantal zijprojecten toegevoegd worden, waardoor niet enkel centraal in het bouwblok maar ook aan de straat nieuwe woningen met verschillende typologieën gerealiseerd werden.

- In een tweede project werkten Frederiek en zijn team als ontwerpers aan het samenbrengen van verschillende partijen in Oudenburg. In dit geval schoven een sociale huisvestingsmaatschappij en een schoolbestuur samen aan tafel om een **inbreiding van een schoolproject te koppelen aan sociale woningen**. Als ontwerpers trachten ampe.trybou met detaillering en de keuze van materialisatie een meerwaarde te creëren en de kwaliteit van de plek te verbeteren. Ook voor tussen- of overgangszones wordt de nodige aandacht aan detaillering gegeven. Ook met de grote vraag naar appartementen in dorpen wordt ampe.trybou in de ontwerppraktijk geconfronteerd. In Oudenburg ontwierpen ze een dense stapeling en schakeling van woningen waar ze voornamelijk trouw bleven aan de ruimtelijke schaal van twee bouwlagen en een dakverdieping. Enkel op de hoek van het project maximaliseerden ze om aan te sluiten op de omgeving. De parkeerplaatsen voor deze woningen worden in dit project ondergronds voorzien. Deze ondergrondse bouwlaag werd deels opengewerkt en via een buitentrap verbonden met het binnengebied waardoor deze parkeerplaatsen een verlengde vormen van de collectieve tuin en zo ook als ontmoetingsruimte gebruikt kunnen worden. Of hoe een parkeerruimte ook een feestzaal voor het buurtfeest kan zijn.
- Een project in Gistel werkt eveneens rond een collectieve tuin maar schenkt tegelijkertijd aandacht aan private buitenruimtes. De collectieve tuin is bereikbaar via een overdekt centraal steegje. De woningen worden individueel ontsloten via een galerij op de verdieping die een filter maakt tussen de straat en de private woningen. Op het gelijkvloers worden terrassen aan de achterzijde geplaatst om privacy te garanderen. Door in te zetten op een collectieve ontsluiting, registreren de ontwerpers een heel andere ervaring van elkaar ontmoeten dan een reguliere lift of trappenhal in de meeste gevallen doet.
- Een collectief zorggericht woonproject in Varsenare zet eveneens sterk in op elkaar ontmoeten. Het project trekt het dorpse weefsel binnen in het ontwerp via een centraal plein waar rond een schakeling van drie woningen met elk een tiental bewoners ingeplant is. Op deze manier krijgt elke woning een eigen voordeur maar zijn ze op dezelfde collectieve ruimte aangetakt.
- In het centrum van Roksem ontwierp ampe.trybou een centraal plein dat overdekt wordt door een nieuw gebouw. Het ontwerp wordt verder versterkt met enkele groene doorsteken en aantakkingen op

Generatieve vraag: toonmoment

Huisvestingsproject in Roksem – beeld: ampe.trybou architecten

de omgeving. Door het terugtrekken van de gevel op strategische plaatsen ontstaan opnieuw interessante ruimtes. Het project zet opnieuw in op collectieve relaties maar ook op private buitenruimtes en de juiste gradiënt tussen beide zones om voldoende privacy te garanderen. Iedere tuin wordt bovendien voorzien van een eigen tuin- en fietsenberging.

- Op een oude molenaarssite in Oudenburg realiseerde ampe.trybou vier woningen en vier studio's voor mensen die begeleid zelfstandig wonen. De ontwerpers trachtten het gebouw te boetsen naar zijn omgeving, bijvoorbeeld door aansluiting op dezelfde kroonlijsthoogte van de omgeving te zoeken en in detaillering coherentie te vinden. Vanuit de woning worden zichten naar het dorp gekadreerd om de relatie tussen de woningen en het dorp te versterken.
- In Oudenburg zette ampe.trybou de vraag naar zes appartementen om in de realisatie van zes woningen die ze dwars op de straat op een rij organiseerden. Hierdoor ontstond ruimte voor een steegje dat vandaag als doorsteek voor fietsers gebruikt wordt en een collectieve plek vormt die bewoners zich kunnen toe-eigenen.

Frederiek schuift naar voren dat steeds een goede portie optimisme nodig is om kwalitatief te verdichten in de dorpen. Dat ook architectuur van kleine projecten iets positief kan teruggeven aan de omgeving, heeft Frederiek alvast bewezen met het tonen van deze projecten.

Generatieve vraag: toomoment

Frederiek Ampe van ampe.trybou architecten – foto: Jef Van den Bossche

Een andere aanpak door Tim Vekemans

Is bouwen altijd de oplossing? De architectuur- en onderzoekspraktijk RE-ST zoekt naar kritische inzichten en visies op de bebouwde en open ruimte die ons rest. Tim Vekemans (medezaakvoerder van RE-ST en deskundig lid bij de Gecoro van Herentals) vertelt hoe je een gebouw ook niet kunt bouwen. Welke gebouwen bewaren we en welke niet? Als lid van een kwaliteitskamer houdt kernversterking Tim al een hele tijd bezig en uit zijn ervaring blijkt: "Sometimes doing nothing leads to something." In 2014 schreef Tim mee aan een klein **pleidooi voor het niet-bouwen**. Of hoe we de ruimtebehoefte die we hebben moeten projecteren op wat we al gebouwd hebben en hoe we moeten onderzoeken waar er kansen zijn om te renoveren en restaureren om zuiniger en duurzamer om te gaan met het bestaande patrimonium.

Het vlugschrift *Pleidooi voor het niet-bouwen* van RE-ST – foto: RE-ST

Dit concept ontstond tijdens een ontwerpwedstrijd voor het Klein Seminarie in Hoogstraten. De opdracht bestond erin een renovatiestrategie op de bestaande gebouwen te projecteren, een **bestaande kapel te herbestemmen** en een nieuw inkomgebouw te bouwen. RE-ST won deze wedstrijd door te stellen dat ze het inkomgebouw niet zouden bouwen. De ontwerpers maakten de bestaande inkomzone opnieuw toegankelijk en stelden enkele interne verschuivingen voor. In de bestaande kapel openden ze opnieuw de deuren om er elke week andere programma's een plaats te geven. De kapel wordt op die manier ook voor het dorp opengesteld als culturele ruimte, wat iets teruggeeft aan de buurt en tegelijk een opbrengst genereert voor de school.

Via dit project ontstond het concept 'zwerfruimte' of onderbenutting van ruimte. RE-ST introduceerde een '**gebruiksscan**' om de gebruiksgraad van gebouwen te analyseren. Daaruit bleek dat de klaslokalen vaak ongebruikt en in dat opzicht geoptimaliseerd konden worden. Ook voor een nieuwe GO! secundaire school in Oostende paste RE-ST de gebruiksscan toe. Dit leidde tot een verbouwingsproject van het **voormalige militaire noodhospitaal**, waardoor opnieuw geen nieuw gebouw effectief gebouwd moest worden.

Kapel Klein Seminarie in Hoogstraten als culturele ruimte voor het dorp – foto: RE-ST

Publicatie Zwerfruimte/Wanderspace van RE-ST – foto: <https://doublebill.design/Wanderspace>

Generatieve vraag: toonmoment

Naast de gebruiksscan voert RE-ST ook algemene patrimoniumstudies uit in gemeenten. Voor een nieuwe zaal voor culturele verenigingen werd een **patrimoniumstudie** uitgevoerd waarbij bleek dat de bestaande bibliotheek kampte met een grote onderbenutting en de gevraagde zaal kon opvangen. De bestaande bibliotheek werd hiervoor verplaatst naar een te herbestemmen kerk. Dit project toont aan dat ook een lokaal bestuur het voorbeeld kan geven als het gaat om lokaal patrimoniumbeleid om de ruimtebehoefte slim in te zetten.

De voormalige eetzaal van het klooster van Vorselaar werd omgevormd tot een dorpsbibliotheek – foto: VOET architectuur

Tot slot toont Tim een project rond het **klooster in Vorselaar**, dat een groot vraagstuk vormde voor het dorp. Er werd gevraagd naar een visie op de bestaande gebouwen waar reeds veel kwaliteit aanwezig was. RE-ST pleitte ervoor om het klooster te renoveren, het opnieuw een hoofdrolspeler te maken in het dorp en nieuwe ruimtelijke behoeften in eerste instantie op het klooster te projecteren. Zo bleek een oude eetzaal in het klooster de ideale ruimte om de vraag naar een nieuwe bibliotheek een plaats te geven. De boodschap die het werk van RE-ST samenvat en die we van Tim Vekemans zeker moeten onthouden: "Het meest duurzame gebouw is het gebouw dat je niet moet bouwen."

Gesprek met Anzegemse partijen, moderatie Amber Vermaete

Om na de lezingen ook effectief samen op zoek te gaan naar een gedeelde ambitie, ging Amber Vermaete in gesprek met enkele Anzegemse politici. Alle actieve Anzegemse partijen werden hiervoor uitgenodigd en daarop zijn ingegaan: Jeremie Vaneekhout (Inzet), Frederik Cardon (N-VA) en Davy Dewaele (Ons DNA). Welke sleutelrol kunnen politici spelen in de zoektocht naar meer ruimtelijke kwaliteit en een gedragen kernversterking? Amber benadrukt dat het om een publiek gesprek gaat, veel meer dan dat het een politiek debat wenst te zijn. Ook Edith Wouters schuift bij aan de gesprekstafel. Om een gericht gesprek te voeren, bracht Achterland Collectief vier statements mee waarop de gesprekspartners kunnen inspikken.

1. **"Het is moeilijk om een hard verbod te leggen op bouwprojecten als de ontwikkelaars zich houden aan de bindende regels. Als college staan we machteloos hiertegenover."**

Hoewel wordt ingepikt dat het college niet machteloos staat en wel degelijk aan een visie kan werken, is de frustratie herkenbaar. Een college is gebonden aan de beroepsmogelijkheden die ontwikkelaars hebben, waardoor geweigerde projecten alsnog vergund kunnen worden in beroep door meer klassieke interpretaties van wat kan en wat niet kan. De gemeentelijke beleidsvisies voorop stellen en zelf het goede voorbeeld tonen als lokaal bestuur zijn twee manieren die aangehaald worden om als overheid wel een impact te hebben. De structuurplannen dienen wel opnieuw bekeken te worden met de nieuwe concepten die ook deze avond aan bod kwamen. Het laatste structuurplan voor Anzegem is bijna 20 jaar oud en zou dus vanuit het bestuur aangepakt moeten worden om aan te tonen wat de gemeente als visie heeft.

Hoe kan je als lokaal bestuur een mentaliteitsverandering teweeg brengen waar ook bouwpromotoren aan meewerken? Kan je als bestuur een verbod op projecten opleggen? Een aanpassing aan een project vormt een beter woord dan een verbod op projecten. Heel wat projecten worden vandaag

Politicus Jeremie Vaneekhout (Inzet) tijdens publiek gesprek in Vichte, 27/05/2024 – foto: Jef Van den Bossche

goedgekeurd onder de vorm van standaard appartementen, terwijl het vaak ook anders kan. Wat kan een duurzame oplossing zijn om niet te verbieden als bestuur maar wel te streven naar meer ruimtelijke kwaliteit? Hoe goed het kader is dat hieraan ten gronde ligt, blijkt een belangrijke vraag. Een verbod gaat ook steeds uit van het idee dat een architect iets ontwerpt, dit voorlegt aan de gemeente en hier een uitspraak over krijgt. Bij meer complexe projecten van meer collectieve ontwikkeling spreekt men van een schaalvergroting waardoor dit lineaire proces niet langer strikt toepasbaar is. In dat opzicht is het veel waardevoller om bij de prille start van een project met het gemeentebestuur te spreken om te bekijken welke ruimtelijke kwaliteit op deze plek wenselijk is. De kwaliteitsdialoog, zoals die ook in de Toolbox Dorpse Architectuur besproken wordt, kan op die manier gestart worden. Vaak ontbreekt vandaag nog het juiste kader om dit type projecten toe te laten, activeren van de dialoog en het vinden van kwaliteiten is dan cruciaal. Het blijkt duidelijk dat over een aantal specifieke ruimten in Anzegem niet doordacht nagedacht werd de afgelopen jaren. Hoe zorgt het bestuur ervoor dat er blijvend ingezet wordt op de visies die neergeschreven worden (bijvoorbeeld in structuurplannen of beeldkwaliteitsplannen)? Kritiek van buurtbewoners heeft in het verleden bepaalde innovatieve projecten gekanteld naar de meer klassieke appartementisering die we vandaag in de dorpen herkennen. Om dit te vermijden, is het belangrijk om de tijd te nemen voor een uitgebreid participatieproces, in plaats van enkel in te zetten op latere beroepsmogelijkheden.

2. **"Meer instrumenten en een goed kader leiden tot meer ruimtelijke kwaliteit. Een nieuw ruimtelijk beleidsplan kan daarbij helpen."**

Generatieve vraag: toonmoment

Er wordt aangehaald dat een bottom-up aanpak cruciaal is om een goed ruimtelijk beleidsplan op te stellen. Wat hebben mensen nodig? Kan er een dorpsraad over de verschillende deelgemeenten heen opgericht worden om specifiek aan bepaalde thema's te werken? Ook mensen met eigendomsrecht, zoals grondeigenaren, zijn actoren die aan de tafel moeten aanschuiven om iedereen bij de ruimtelijke visie te betrekken. Ook de betaalbaarheid van wonen wordt aangehaald als een blijvende problematiek.

Het is bovendien een gegeven dat instrumenten niet noodzakelijk leiden tot kwaliteit. Er is nood aan een integraal beleidskader met een kwaliteitsdialoog en het betrekken van expertise en bewoners. Hoe kunnen we een sociaal-rechtvaardige bouwshift realiseren? Het is echter niet zo dat alle bebouwbare percelen in eigendom vandaag effectief nog bebouwd kunnen worden. Dit cocreatieve proces met eigenaars moet men durven aangaan. Ook al zijn er bouwrechten, is het niet altijd nog de bedoeling om op deze plekken ook effectief te bouwen. Er wordt algemeen weinig gezegd over het ontmoedigen van verder te verkavelen, verlinten en vrijstaand te bouwen. Moet dit in beleidsdocumenten opgenomen worden?

3. “Met meer transparantie en inspraak van buurtbewoners moeten we werken aan een duidelijke visie op de toekomst van het dorp, die we dan consequent proberen aan te houden.”

Vanuit het bestuur moet duidelijk gesteld worden wat mogelijk is. Het is niet altijd evident om visies, bijvoorbeeld uit een beleidsplan, consequent aan te houden. Vanuit het publiek wordt de vraag gesteld of er professionalisering

Toonmoment dorpsmaker Amber Vermaete in Vichte, 27/05/2024 – foto: Jef Van den Bossche

van het bestuur nodig is zodat de juiste expertise mee aan het stuur zit? Of hoe een geëngageerd architect als Amber Vermaete bijvoorbeeld als dorpsarchitect of dorpsbouwmeester expertise zou kunnen bijbrengen? Is er dan ook nood aan dorpse landschapsarchitecten of enz.?

Ook de procedure van vergunningverlening kan misschien transparanter en eenvoudiger waarbij de ambities en verwachtingen van het bestuur duidelijk worden gecommuniceerd? Deze procedures zijn natuurlijk vaak op Vlaams niveau vastgelegd, maar de visie op lokaal niveau is dan wel cruciaal. De keuze maken om ergens niet te bouwen, bepaalde gebieden niet meer aan te snijden, lijken keuzes die moeilijk te maken vallen en waar bepaalde trajecten soms op vastlopen. Als dit niet verordenend vastgelegd wordt, valt de keuze nog te vaak niet bij het juiste antwoord.

Ward Verbakel voegt toe dat naast het belang van inspraak van bewoners, het samenbrengen van kennis en expertise cruciaal is. Architecten kunnen aan de hand van een goed project verbeelden wat iets zou kunnen zijn, iets wat bewoners misschien zelf nog niet mogelijk zagen. Tim Vekemans voegt bovendien toe dat een kwaliteitskamer ook een sturende factor voor de juiste kwaliteit kan zijn. Hij verwijst naar een voorbeeld in Olen, waar verdichting enkel op specifieke gebieden geprojecteerd wordt en niet alle kernen als potentieel verdichtingsgebied gespecificeerd worden. Een dorp maken is mensenwerk, waar iedereen aan tafel moet schuiven. Edith Wouters vergelijkt de nodige consequenties met het idee van voortschrijdend inzicht en het inzetten van ontwerpend onderzoek om een integrale visie te ontwikkelen. Een plan kan in dat opzicht gezien worden als een discussedocument om te gebruiken in participatieprojecten om te bespreken wat goed en niet goed is en bovendien om individuele eigenaars te ontkoppelen van hun eigen perceel en te plaatsen binnen een groter geheel. Ook vanuit de politici wordt aangehaald dat de taal vaak ontbreekt om er op een kwalitatieve manier over te praten en de participatietrajecten juist aan te pakken.

4. “We willen geen weigeringen meer schrijven, enkel nog goede projecten goedkeuren.”

Dit statement van Maarten Horemans, diensthoofd ruimtelijke ordening in de gemeente Nijlen, toont hoe deze gemeente vanuit het bestuur aangeeft welke kwaliteit zij wensen, dat ze de Toolbox Dorps Architectuur toepassen en daar naar blijven streven. Het toont een positieve houding waarbinnen samen naar goede projecten gezocht wordt. Helderheid voor ontwikkelaars is in dit opzicht een belangrijk aspect. Voor ontwikkelaars is risico namelijk een grote factor op de haalbaarheid van het project. Als je vanuit het bestuur dit risico kan inperken door beter uit te leggen wat je als gemeente wil bereiken, kunnen ontwikkelaars met meer vertrouwen in een project stappen. Willen ontwikkelaars niet ambitieus zijn of een kwalitatief project uitbouwen, dan is het duidelijk dat ze maar beter ergens anders gaan bouwen. Durven experimenteren hoort ook in dit traject. Er zit een

Generatieve vraag: toonmoment

grote kwaliteit in de duidelijkheid die een bestuur op een assertieve manier kan brengen. Vanuit de politici wordt gesteld dat het nog te vaak taboe blijkt om zelf grond te verwerven om vanuit het bestuur inspirerende projecten te ontwikkelen. Via intergemeentelijke grondverwerving kan echter een sterke hand gelegd worden op de visie die de gemeente wil uitvoeren.

Kan de gemeente starten met een proces waarin ze zelf een regisseursrol opneemt om te streven naar meer ruimtelijke en architecturale kwaliteit? Enkele to-do's die hierbij aangehaald worden: het beleidsplan bottom-up ontwikkelen, de dialoog en het document levendig houden, transparant communiceren, verbeeldingskracht stimuleren, durven om groots te denken in functie van komende generaties en tot slot ook denken aan leven, werken en recreëren om te werken aan een totaalverhaal.

Politici Davy Dewaele (Ons DNA) en Frederik Cardon (N-VA Anzegem) tijdens publiek gesprek in Vichte, 27/05/2024
- foto: Jef Van den Bossche

Dorpsmaker Amber Vermaete tijdens haar toonmoment in Vichte, 27/05/2024 - foto: Jef Van den Bossche

Generatieve vraag: toonmoment

Ward Verbakel van plusoffice architects - foto: Jef Van den Bossche

generatieve
vraag:
wandeling

Stille wandeling

Tekst: Sien Beyens

Zondagochtend 11 februari 2024 verzamelde een groep deelnemers zich in de bibliotheek van Turnhout rond het beeld *Brian (rock)* van Hans Op de Beeck. Het was het startpunt van de stille wandeling die AR-TUR samen met **Avansa Kempen** en **Bibliotheek Turnhout** organiseerde in het kader van het evenement *s t i l l e* van cultuurhuis de Warande. De tocht leidde langs verborgen plekken in de stad waar architectuur en literatuur samensmolten. De hele wandeling werd zo veel mogelijk in stilte beleefd om de zintuigen open te stellen voor de omgeving. Een bijzondere ervaring die één van de deelnemers mooi omschreef: *“Je moet er eerst wat inkomen in de stilte, maar nadien is het moeilijk om er weer uit te gaan.”*

Beeldhouwwerk *Brian (rock)* van Hans Op de Beeck in de bibliotheek van Turnhout – foto: Stad Turnhout

Generatieve vraag: wandeling

De stille wandeling startte bij de **sculptuur**

Brian (rock) dat deel uitmaakt van een reeks levensgrote beelden van kinderen die met gesloten ogen verzonken zijn in hun eigen stille moment van concentratie en introspectie. Dit werk van Hans Op de Beeck staat in contrast met het fragment *Rat Race*, eveneens van Op de Beeck, dat de drukte van onze tijd en de snelheid van onze samenleving illustreert. Na het bekijken van het filmfragment, splitsten de deelnemers zich op in twee groepen. Gidsen Ortwyn Arts en Marleen Dufraing namen elk een groepje op sleeptouw om enkele stille plekken in Turnhout te ontdekken. Bij iedere halte lazen de gidsen een toepasselijk tekstfragment of gedicht voor rond het thema stilte.

Vertoning van filmfragment *Rat Race* van Hans Op de Beeck tijdens de stille wandeling, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

De twee groepen bezochten volgende stopplaatsen:

- De **gevangenispoort** in de Wezenstraat waar je, als je goed kijkt, één van de vlindertegels tegen zinloos geweld spot. Deze actie van vzw Zinloos Geweld doet je stilstaan bij plotse en tragische gebeurtenissen. De gevangenis is een plaats waar mensen sterk geconfronteerd worden met stilstaan bij de redenen achter hun opsluiting. De vlinder is een positief symbool tegen agressie, geweld en onverschilligheid.
- Het **labyrint** voor de Heilig Hartkerk dat je levenspad symboliseert wanneer je erdoor wandelt: het pad begeleidt je naar het eindpunt, al is de weg er naartoe niet altijd vanzelfsprekend. Als je jezelf in vertrouwen kan overgeven aan de beweging van het pad, kan dit ook rust, stilte en focus brengen.
- De **Hofpoorttuin** aan Hofpoortteater Elckerlijc dat midden in het centrum van Turnhout ligt. Dit kleine stadsparkje is een ideale plaats om te vertoeven in alle rust.

Vlindertegel tegen zinloos geweld aan de gevangenispoort in Turnhout – foto: Sien Beyens

Labyrint voor de Heilig Hartkerk in Turnhout, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

Hofpoorttuin aan Hofpoorttheater Elckerlijc in Turnhout – foto: Ananda De Sutter

- De ecologische en educatieve **tuin van het Natuurpunt Museum** waar Geert De Kockere ons persoonlijk trakteerde op enkele Haiku's van zijn hand. In de vernieuwde cafetaria van het Natuurpunt Museum kan je elke tweede zondag van de maand terecht voor het Haikucfé.
- De **binnentuin van Muylenberg** die zowel aan passanten, bezoekers als de diverse bewoners met een bijzondere zorgvraag een plek biedt om even tot rust te komen.

Generatieve vraag: wandeling

Tuin van het Natuurpunt Museum in Turnhout met een doorsteek naar de binnentuin van Muylenberg, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

Kapel Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand in Turnhout, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

- De neogotische **kapel Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand** uit 1897 die verscholen ligt tussen de huizen maar waar de deur meestal openstaat. De kapel is een rustgevende plek die je de kans biedt om in stilte een kaars aan te steken.
- Het **kasteel van de Hertogen van Brabant** waar de rechtbank van eerste aanleg gevestigd is. Rechtbanken worden vaak beschouwd als een plek voor strafbepaling maar zijn in de eerste plaats een plek van verzoening. Verzoening met elkaar is pas mogelijk wanneer men ook bereid is om naar de ander te luisteren en de woede in zichzelf te laten stilvallen.

“Het is leuk dat de stilte zoveel verschillende vormen kan aannemen.”

– Deelnemer van de stille wandeling

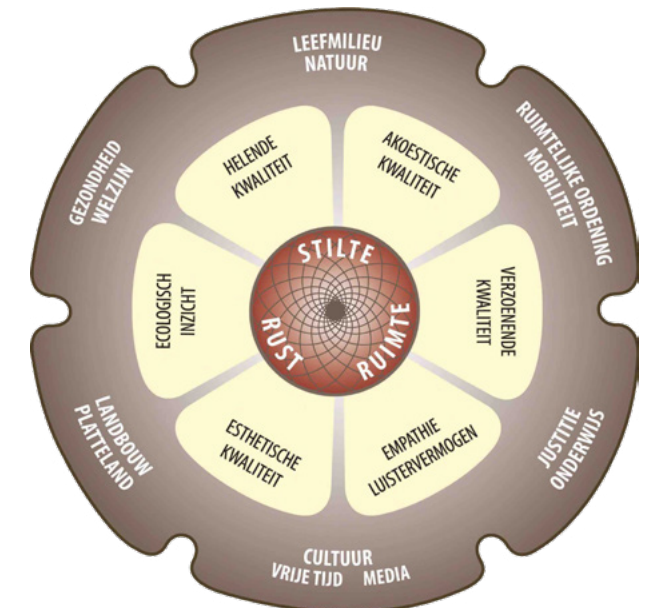

Kasteel van de Hertogen van Brabant in Turnhout, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

De stille wandeling bood de gelegenheid om te vertragen, te luisteren en te zijn in het moment. Het was een herinnering aan de waarde van stilte in een wereld die vaak overspoeld wordt door geluid en afleiding. Na de wandeling was er ruimte voor een gesprek. Christa Truyen van Avansa Kempen duidde het belang van stilte en de opzet van de stille wandeling. De wandeling is gebaseerd op de **stiltebloem** – of het stiltewiel – van **Waerbeke** die de drie thema's stilte, rust en ruimte belicht. Ook Avansa Kempen is sinds 2007 bezig met stilte, rust en ruimte in de Kempen. Omdat we in drukke tijden leven, gaan velen op zoek naar stilte en rust. Als je stil en rustig bent, ga je reflecteren, heb je meer aandacht voor de dingen en kom je tot inzichten. Dat ervaren ook de deelnemers tijdens de wandeling. Als het stil is, zie je meer.

Generatieve vraag: wandeling

De stiltebloem/-wiel maakt zichtbaar welke creatieve mogelijkheden stilte zoal biedt binnen diverse beleidsdomeinen – beeld: <https://waerbeke.be/over-ons-visie>

Die stilte, rust en ruimte zorgen voor heel wat creativiteit waaruit verschillende kwaliteiten ontstaan. Voor sommige mensen betekent stilte, rust en ruimte pure akoestische kwaliteit (bijvoorbeeld weinig of geen geluid), terwijl het voor anderen ook een helende kwaliteit kan zijn (zoals rust in het hoofd) of ecologisch inzicht biedt (denk aan verbinding met de natuur). Anderen ervaren stilte en rust dan weer als een esthetische kwaliteit (bijvoorbeeld tijdens een museumbezoek) of een verzoenende kwaliteit. Ook het vermogen om naar elkaar te luisteren en empathie te tonen, wordt als een belangrijke kwaliteit beschouwd die voortkomt uit stilte, rust en ruimte. Al die kwaliteiten kunnen ingezet worden op diverse beleidsdomeinen waaronder leefmilieu & natuur, gezondheid & welzijn, landbouw & platteland, cultuur, vrije tijd & media, justitie & onderwijs en ruimtelijke ordening & mobiliteit.

Edith Wouters van AR-TUR maakte daarbij het bruggetje naar het KempenLab Regeneratieve Dorps Architectuur waarin AR-TUR onderzoekt hoe we niet alleen natuur en architectuur maar ook mensen en processen kunnen verbinden zodat architectuur zowel duurzaam, herstellend, zorgzaam als regeneratief kan worden. Daarin komen dus onder andere ook de helende kwaliteiten van natuur en biodiversiteit terug. Met het oog op de klimaatverandering is het bovendien van belang dat er meer groene ruimte in de stad wordt gecreëerd. Zodat bomen schaduw kunnen werpen op gebouwen maar ook een schaduw- of schuilplek kunnen bieden wanneer je op een bankje even tot rust komt en dergelijke meer. Voor al die zaken is in de ruimtelijke ordening, in architectuurprojecten maar ook in grotere projectontwikkelingen meer aandacht nodig. En die aandacht gaat hand in hand met een fijne leefomgeving waar je ook rust en stilte kan vinden.

In dat kader maakte AR-TUR een **kaart waarop je luwe plekken in Turnhout kan terugvinden**. Rustpunten in de stad die de prikkels om

Architectuurkaart Luwe plekken in Turnhout, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

1 https://ar-tur.be/uploads/images/2024/02/literatuurlijst_waerbeke.pdf

je heen beperken. Het zijn plekken om bij stil te staan, zowel fysiek als mentaal. Ze geven de kans om even om je heen te kijken, te reflecteren of de dingen vanop een afstand te beschouwen. De haltes uit de stille wandeling werden opgenomen op de kaart en verder uitgebreid met nog een aantal andere plekken. De kaart is beschikbaar via de website van AR-TUR of je kan een gedrukt exemplaar afhalen bij één van de verdeelpunten waaronder de Warande, Bibliotheek Turnhout, Avansa Kempen, dienst toerisme van Stad Turnhout, de Heilig Hartkerk, de kapel Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand, Muylenberg en Natuurland Museum. Je kan bij betaling van een verzendkost de kaart ook naar je thuis laten opsturen.

N.a.v. de Waerbekeconferentie *Naar een ecologie van de aandacht* in de Warande in 2023 stelde Waerbeke een literatuurlijst¹ op.

Generatieve vraag: wandeling

Architectuurkaart Luwe plekken in Turnhout – foto: Sien Beyens

Stille wandeling, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

Edith Wouters van AR-TUR tijdens het nagesprek, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

Nagesprek in de Kasteelzaal van de bibliotheek van Turnhout, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

Christa Truyen van Avansa Kempen tijdens het nagesprek, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

Gids Ortwyn Arts, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

Generatieve vraag: wandeling

Geert De Kockere draagt enkele van zijn Haiku's voor in het Natuurpunt Museum van Turnhout, 11/02/2024 – foto: Liesbet Sanders

generatieve
vraag:
werksessies

Symbiopolis: het betrekken van de bever en de vos in de discussie

Tekst: Lucas Desmet

Op 29 mei en 9 oktober 2024 organiseerde AR-TUR opnieuw een werksessie in het kader van het KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur. Met de workshop Symbiopolis van Reaktor21 zoeken we naar een methodiek om te ontdekken hoe een meersoortige stad, ingericht volgens de belevingswereld van andere dieren en de mens, eruit zou kunnen zien. We verzamelden hiervoor in de historische schapenstal op het Schupleer, een natuurgebied langs de Aa in Vorselaar, waar onder andere de bever actief is. Op 9 oktober kwamen we samen in het Natuurpunt Museum van Turnhout waar onder meer de vos een actieve rol speelt.

AR-TUR begon de werksessie met een introductie, gevolgd door een presentatie van Tim Joye van Reaktor21. Daarna gingen de deelnemers aan de slag in een workshop onder begeleiding van biologe Leen Audenaert (zie projectfiche op p.260). We sloten af met een gezamenlijke reflectie, discussie en vooruitblik.

Symbiopolis, een meersoortige stad

Tim nam ons mee op reis naar de utopische stad Symbiopolis. Symbiopolis is een meersoortige stad, volledig ingericht volgens de belevingswereld van andere dieren en de mens. In tegenstelling tot het de term 'natuurlijk', impliceert 'meersoortig' dat de mens een integraal onderdeel is van de natuur en dat er geen scheiding bestaat tussen mens en natuur. Dit gaat veel verder dan het plaatsen van enkele

nestkastjes en het installeren van ecoducten. Via verschillende kunstwerken trekt Tim onze blik open en leren we de toekomstige stad kennen met begrippen als *umwelt*, *kinship*, *entanglement* en *mutual design*. Kunst en het utopisch denken heeft het voordeel om verder dan het bestaande te denken.

Het leren kennen van de belevingswereld, of *umwelt*, staat centraal in Symbiopolis en brengt leerrijke inzichten voor het ontwerpen van ruimtes. Vandaag ontwerpt de mens voornamelijk vanuit zijn eigen standpunt, terwijl de omgeving in feite uit duizenden werelden bestaat waarvan elk wezen een andere perceptie heeft. Zo hebben bijen bijvoorbeeld een ander gezichtsvermogen dan de mens en kijken zij daardoor – letterlijk – anders naar onze leefwereld. Een ander voorbeeld is de Britse "geit-man" Tom Thwaites die drie dagen als een geit in de Alpen leefde en zijn waarnemingen hierover in een boek neerschreef. Zo worden de inwoners van Symbiopolis echte ambassadeurs van alle inwoners en ontstaat er een *kinship* waar de inwoners verantwoordelijkheid opnemen voor alles wat in de stad leeft. Dit is een concept dat bijvoorbeeld in andere culturen meer leeft, bijvoorbeeld in de vorm van een totem. Via *entanglement* connecteert men maximaal met de ecosystemen. Zo kunnen de uitwerpselen van de ene soort dienen als voedingsbodem voor de andere, getuige de **Myceliumtoren**, een kunstwerk van Arne Hendriks. *Mutual design* is het ontwerpen van maximale biodiversiteit voor meerdere soorten. Zo kunnen huidige voetpaden ingericht worden zodat deze ook door andere stadsgebruikers, zoals bijvoorbeeld eenden, gebruikt kunnen worden.

Generatieve vraag: werksessies

Tom Thwaites leefde drie dagen als geit in de Alpen – foto: <https://demorgen.be/voorpagina/deze-man-ging-leven-als-een-geit-in-de-alpen~b94ed262/?referrer=https://www.google.com>

De Myceliumtoren van Arne Hendriks – foto: <https://mediamatic.net/nl/page/379635/arne-hendriks-checking-on-one-of-the-pigeon-towers>

De verschillende inwoners van Symbiopolis zitten dan samen aan tafel. Beslissingen nemen over de leefomgeving gebeurt hier niet meer vanuit een oude antropocentrische manier, maar vanuit een ecocentrisch denken waar iedereen en alles vertegenwoordigd wordt. Na deze introductie konden de deelnemers zelf beginnen om een stuk van Symbiopolis te bedenken en bouwen.

Ontwerpen van een beverdistrict

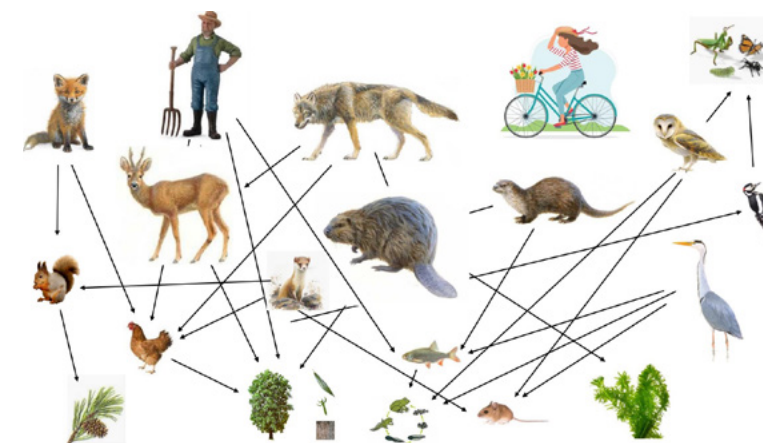
'Beeld je in dat je een bever bent'. Dit was de vraag die Leen stelde aan de groep. Je hebt een stevige staart, een dikke vacht, harde tanden om te knagen en een uitstekende reukzin. Wat heb jij als bever dan nodig in dit utopische beverdistrict in Vorselaar? Hoeveel bomen moeten er zijn? Hoe steek je het liefst de straat over? Tijdens een eerste rondje van de tafel kwamen de gekste ideeën naar boven. Het bleek moeilijker dan gedacht om je als mens in te beelden in de leefwereld van de bever.

Workshop Symbiopolis in Vorselaar, 29/05/2024 – foto: Kelly Donckers

Daarna was het tijd om de handen uit de mouwen te steken. Verschillende materialen werden op tafel gelegd en de deelnemers begonnen ijverig te tekenen en bouwen aan het utopische beverdistrict in Vorselaar. Een 'beverringweg', een 'beverkolonie', een 'beverparlement' en oversteekplaatsen werden geknutseld uit takjes en klei.

Na het uitzetten van de krijtlijnen van hun utopische stad, kregen de deelnemers een andere rol toebedeeld. Deze keer kwamen ze bijvoorbeeld als wolf of boom aan in het nieuwe, utopische beverdistrict. De wolf eet echter graag bevers en de boom ziet de bevers dan weer minder graag komen. Zo blijkt dat als men goed doet voor de ene soort, dit op het eerste gezicht niet per se goed is voor een andere soort. Dit dwong de deelnemers om te zoeken naar hoe een dynamisch evenwicht tussen de verschillende (dier)soorten en bewoners van de stad kan behouden worden. De conclusie was dat een voortdurende dialoog noodzakelijk is in de toekomstige meersoortige stad wanneer men streeft naar een regeneratieve leefomgeving met biodiversiteit als doel.

Ecosysteem van de bever in relatie tot andere (dier)soorten – beeld: Leen Audenaert

Generatieve vraag: werksessies

Utopie of realiteit?

Wat kunnen de deelnemers nu met deze utopie doen? Is dit compleet radicaal en gek? Of kunnen ze dit morgen al (concreet) toepassen in de ruimtelijke praktijk? Als de workshop ons iets leert, is het wel dat ontwerpers of beleidsmakers inderdaad met een heel beperkte blik naar de natuur kijken en het moeilijk hebben om zich in te leven in een ander perspectief. Zo'n manier van denken trekt dit beeld helemaal open. De bedoeling moet uiteindelijk zijn om dit te veruitwendingen in het landschap. Hiervoor schiet het beroep van ruimtelijk planner vaak te kort en is er nood aan meer multidisciplinair werken. Iets waarvoor AR-TUR alvast een eerste steen verlegt.

Een deelnemer merkte terecht op dat niet iedereen even goed is om zich dingen te verbeelden. Hiervoor zijn er ook echte toekomstbeelden of *renders* nodig, zeker voor buurtbewoners. Iemand anders stelde voor dat kinderen al op school inlevingsoefeningen zouden moeten leren, zodat ze begrijpen dat er verschillende gezichtspunten zijn naast die van de mens. Een kinderboek met verhalen over diverse soorten districten zou daaraan kunnen bijdragen. Ook zouden buurtbewoners hun eigen talenten kunnen inzetten, bijvoorbeeld door in stilte te tekenen, te schrijven, of – waarom niet – cake te bakken. Wat even deed stilstaan bij de waarde van stilte voor een innerlijke mindshift in het kader van de noodzakelijke maatschappelijke transitie.

Veel van de deelnemers bekenden tijdens de sessie dat ze – ondanks hun ecologisch bewustzijn – te weinig van de natuur kennen. Kunst en zo'n inlevingsoefening kunnen, volgens Tim, een goede manier zijn om aan deze *ecoliteracy* te werken. Een deelnemer merkt op dat dit utopisch denken vaak een weerstand oproept bij bewoners. Dit toekomstdenken kan ook toegankelijker worden overgedragen, bijvoorbeeld via meer populaire media zoals films als 'Avatar'.

Toch kan men zich afvragen of deze – voor sommigen moeilijke – inlevingsoefening niet een complexere uitwerking is van het achterhaalde idee dat de mens de natuur het best kan inrichten, dan wel nu via een *more than human* blik. Heeft de natuur niet zelf de beste kennis om zich te regelen en in te richten? Elk biotoop is een werkend, zichzelf regelend systeem dat intelligenter is dan wij – zelfs met de grootste inbeelding – kunnen bevatten. Tim stelt dat we in een volledig gemanipuleerde omgeving leven. Als we naar een snellere regeneratieve architectuur willen overstappen, speelt democratisch leiderschap een cruciale rol. We moeten als mens in een meersoortige leefwereld samen beslissen. In dit 'parlement' staat de mens niet automatisch op de eerste plaats, wat bijdraagt aan de bevordering van biodiversiteit.

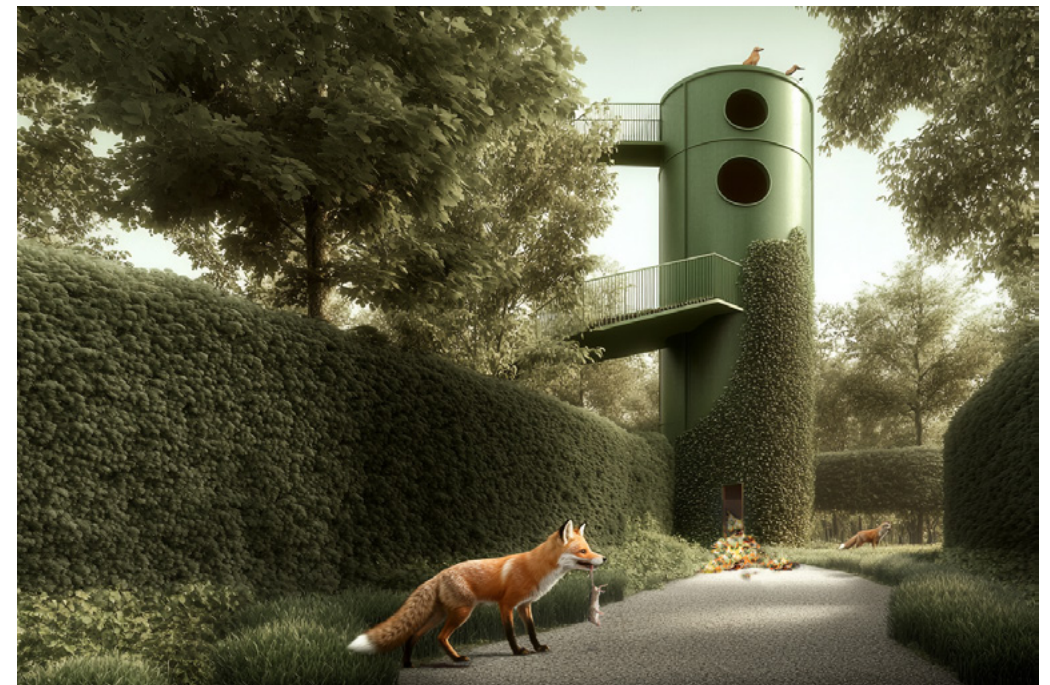
Ontwerpen van een vossendistrict

Op 9 oktober herhaalden we deze werksessie in het Natuurpuntmuseum in het kader van het Festival van de Democratie, een organisatie van de Warande in samenwerking met Avansa. We gingen er op een gelijkaardige manier aan de slag met een gemengde groep van kinderen en volwassenen rond een stad waar de vos zich thuis voelt.

Tim Joye maakte - met behulp van AI - beelden van de ideeën die tijdens beide workshops werden uitgewerkt.

Beverdistrict – AI-beeld: Tim Joye

Vossencomposttoren – AI-beeld: Tim Joye

Generatieve vraag: werksessies

Generatieve vraag: werksessies

Workshop Symbiopolis in Vorselaar, 29/05/2024 – foto's: Kelly Donckers

Workshop Symbiopolis in Vorselaar, 29/05/2024 – foto: Kelly Donckers

Tim Joye van Reaktor21, 29/05/2024 – foto: Kelly Donckers

Leen Audenaert, 29/05/2024 – foto: Kelly Donckers

Generatieve vraag: werksessies

Workshop Symbiopolis in Turnhout, 09/10/2024 – foto's: Bart Van der Moeren

Reflecties

01

Tijdens de Symbiopolis-workshop moesten we ons inleven in de wereld van de bever. Bij velen – ook mezelf – viel op hoe weinig we van deze dieren – en van dieren in het algemeen – weten. We kregen op school wel beschrijvingen van ledematen en organen, maar dit kijken vanuit het standpunt van een bever is me totaal en verrassend nieuw. Hoe wil een bever de wereld inrichten? Hoe wil een vos zijn omgeving scheppen? Vragen die ik me nog nooit stelde. Altijd was de mens het middelpunt.

Geleidelijk aan werd de verwondering over dit nieuwe kijken toch wat beklemmend. Want er zijn niet enkel bevers, maar ook zoveel andere dieren en planten die zich een bestaan willen verzekeren.

"Het is al zo moeilijk om de wereld rechtvaardig te organiseren vanuit het gezichtspunt van de mens...hoe verzoenen we dan in godsnaam de belangen van alle dieren, planten en mensen?"

Naar huis fietsend moet ik een beetje lachen met mezelf: ik – mei 68-er – die bang word voor utopieën? De wensdroom van de mens die zijn eigen belangen gelijkstelt aan die van de dieren versus de realiteit van de 80-jarige weduwe die overleeft in een koud en veel te groot huis omdat ze het rusthuis te duur vindt? Waarop moeten we focussen als we een veiliger en rechtvaardiger bestaan willen voor onze kleinkinderen? Ik blijf het antwoord schuldig.

— Cecile Goethals, inwoner Vorselaar

02

In het KempenLab van AR-TUR staat volgende vraag centraal: hoe kunnen we als architecten en ruimtelijke planners goede voorouders zijn, niet alleen voor toekomstige generaties mensen, maar ook voor niet-menselijke levensvormen? Reaktor21 onderzoekt deze ambitie door samen te bouwen aan Symbiopolis, een denkbeeldige, meersoortige stad in het Symbioceen.

Het Symbioceen vraagt om een diep begrip van samenhang tussen mens en natuur; een connectie die we als westerse mens grotendeels verloren zijn. We onderzoeken die verbinding door de omgeving te verkennen, te bekijken en te ruiken vanuit het perspectief van een lokale soort zoals de vos of bever. Hierdoor ontstaat niet alleen begrip, maar ook een emotionele verbinding met de soort en haar habitat. Deze ervaring brengt een verandering teweeg in de mindset:

"het denken over stedelijke en ruimtelijke vormgeving verschuift naar een meer relationele en empathische benadering, waarin het niet langer enkel draait om menselijke behoeften."

Generatieve vraag: werksessies

De eerste stappen in meersoortig ontwerp zijn soms onwennig, maar via een designsprint wordt het denken bevrijd. Dit leidt tot de eerste uitingen van meersoortig 'kinship' of kameraadschap, die snel uitgroeien tot utopische ideeën voor een wildere, fantasierijke en spontane stads-en dorpsbeleving. Door enerzijds ons in te leven en anderzijds zowel ideeën te visualiseren als te delen, worden potentiële oplossingen voor grote vraagstukken zichtbaarder. Op die manier kan het idee van een veerkrachtiger Vlaanderen waar mens en natuur op gelijke voet samenleven, vorm krijgen.

— Leen Audenaert, Reaktor21

03

In het kader van AR-TUR's traject rond Regeneratieve Dorps Architectuur hebben we deelnemers van onze workshop rondgeleid in Symbiopolis. Deze utopische stad, vol 'meersoortige' kunst, design en wilde architectuur, ligt driekwart eeuw in de toekomst. We gebruiken dit toekomstverhaal als inleiding om de deelnemers zelf even 'Symbiopoliet' te laten zijn. Dat doen we door hen een eigen, meer-dan-menselijk ontwerp te laten maken.

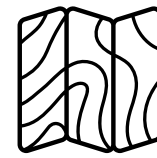
De Symbiopolieten denken als een ecosysteem, handelen collectief zoals een zwerm bijen en bouwen huizen zoals termieten dat doen. Dit illustreert dat menselijke kennis, aangevuld met kennis van alle soorten, leidt tot een sterke eco-welvarende welzijnsmaatschappij.

"Als we vandaag vanuit Vlaanderen naar Symbiopolis kijken, is er nog een lange weg te gaan in het meersoortig denken. Vlaanderen heeft al enkele stappen gezet met de bouw van ecoducten, een bestuivers- en Sigmaphan en de oprichting van nationale en landschapsparken. Toch zijn de beweegredenen voor deze extra natuur op relationeel gebied vaak eenzijdig."

Het draait om ecosysteemdiensten die goed zijn voor 'menselijk' voedsel, toerisme, 'menselijke' ontspanning en het verduurzamen van de 'menselijke' economie. Er wordt nauwelijks ontworpen vanuit het perspectief van andere soorten, hoewel zij essentiële schakels zijn in de noodzakelijke biodiversiteit. Tijdens onze workshops merkten we dat het moed en een mentaliteitsverandering vergt om niet té menscentrisch te denken. Dat zit diep veranderd in onze culturele bagage. Toch brachten de sessies een stroom van creativiteit op gang, zowel bij jong als oud. En we werkten, net zoals de Symbiopolieten, in groep.

"Want zowel in de natuur als in Symbiopolis geldt: 'survival of the most collaborative.'"

— Tim Joye, Oprichter Reaktor21

Generatieve cartografie

“Welke nieuwe cartografie moeten we uitwerken om te zorgen dat er geen grenzen meer lopen tussen vermeende vijanden en de werkelijke allianties zichtbaar worden, met effectieve frontlinies voor de verdediging van het levende weefsel, waarbij de zaak van de mens en die van wat we ‘natuur’ noemen niet meer tegenover elkaar komen te staan?”

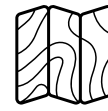
uit: Baptiste Morizot, Het levende laten opvlammen,
Octavo, 2022, p. 67

Foto: Kelly Donckers

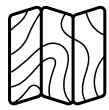
“Vooraleer mee te praten onder een nieuwe term en ‘regeneratief’ overal ‘duurzaamheid’ vervangt, maakte dit lab tijd om de Kempen opnieuw te ontmoeten; om in de ruimte waar te nemen, deze te ervaren en te vertalen naar nieuwe kaarten.”

Sarah Martens
Actie-onderzoeker Duurzame Transitie
bij VITO en bestuurslid bij AR-TUR

generatieve
cartografie

Cartopologie

generatieve
cartografie:
werksessie

Mapping Dimensions I

Tekst: Amber Vermaete

Op woensdag 29 november 2023 verzamelden we op casuslocatie Vorselaar. Op het programma stonden een introductie van AR-TUR, een dorpsverkenning met als gids burgemeester Lieven Janssens en een workshop 'mapping' onder begeleiding van Marlies Vermeulen (Institute of Cartopology).

Voor we ons wapenden tegen de herfstige dag met dikke jassen, sjaals en paraplu's, kregen we van Marlies Vermeulen en Sarah Martens een individuele waarnemingsopdracht om tijdens de dorpsverkenning te doen. De oefening bestond erin een aantal foto's te maken vanuit onze waarneming, zonder te projecteren waar we al over hebben nagedacht.

Op dorpsverkenning door Vorselaar

De wandeling door Vorselaar, bij wijze van dorpsverkenning in groep, begon aan de **Schranshoeve** en de omliggende site. Snel werd duidelijk dat we ons in een uitgebreid netwerk van **trage wegen** bevonden, gevrijwaard van gemotoriseerd verkeer. Volgens burgemeester Lieven Janssens voert Vorselaar al jaren een beleid dat inzet op het bewaren van bestaande en het ontsluiten van nieuwe, trage verbindingen. Om ze extra aandacht te schenken krijgt elke trage weg een eigen naam, bedacht door de kindergemeenteraad of gekozen in samenspraak met de heemkundige kring. Dit netwerk van trage wegen leidde ons verder door het dorp.

De volgende stop was natuurgebied het **Schupleer**, waarop een historische **schapenstal** uit Retie met vrijwilligers van Natuurpunt en leerlingen van atheneum De Vesten uit Herentals is heropgebouwd. Het gaat om een natuurlijk overstromingsgebied, enkele meters verwijderd van rivier de Aa.

Dorpsverkenning door Vorselaar langs trage wegen, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Schapenstal in Schupleer Vorselaar, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Het gebied is onderwerp van een gewestelijk RUP, dat werd geïnitieerd om de natuurwaarde van de omgeving te bewaren. Daarvoor zijn planologische processen achter de rug, waarin een lokale **gebiedscoalitie** is ontstaan met als doel om tientallen hectaren als natuurgebied te benoemen. Ook is een **hermeandering** van de Aa aan de gang.

Het Schupleer is bovendien de tijdelijke werkplek van dorpsmaker Breg Horemans (TAAT collectief). Breg vertelde dat hij met TAAT al enkele jaren aan een reeks installaties werkt, in de vorm van groeiende architectuur met natuurlijke materialen. Daarbij ontstaan ontmoetingsplaatsen voor mensen en "anders dan menselijke actoren". De installaties zijn een zoektocht naar antwoorden op vragen als: "Hoe kan je met de wilg of met de Aa samenwerken in plaats van er enkel van te nemen?" In het kader van het dorpsmakerstraject startte TAAT een groeiende architectuur op aan de nieuwe meander van de Aa. Omdat de meander momenteel is overstroomd, krijgt dit project een vervolg vanaf januari.

Generatieve cartografie: werksessie

Huis van Bockstal in Vorselaar, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Op naar de Merellaan, waar we in de bocht halthielden met zicht op de voormalige dokterswoning **huis van Bockstal**. Deze modernistische villa werd gerenoveerd en slim omgevormd tot 6 sociale huurappartementen door sociale huisvestingsmaatschappij Zonnige Kempen. De Merellaan is onderwerp van het **tuinstratenproject** dat in samenwerking met verschillende Kempense gemeenten en Commons Lab werd opgezet om cocreatief en participatief op zoek te gaan naar een herontwerp van oude verkavelingen en hun straten. Deze straten, ons allen bekend, werden ooit te breed en te verhard aangelegd, louter gericht op gemotoriseerd verkeer. Met de tuinstraten wil ook Vorselaar deze verkavelingsstraten op verschillende plaatsen groener maken en beter uitrusten voor de trage weggebruikers.

Generatieve cartografie: werksessie

Trage wegnennetwerk in het centrum van Vorselaar, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Vorselaar kent een sterke en uitgebreide scholenstructuur. Er is niet alleen kleuter-, basis- en secundair onderwijs, maar – voorlopig toch nog – ook een campus van de Thomas More Hogeschool. Samen met de kloostergebouwen en de kloostertuin vormt de site aan de Lepelstraat een volwaardige campus in het centrum van Vorselaar. Elke dag zijn zo'n 3 000 schoolgaande kinderen, tieners en studenten aanwezig op deze campus, wat op een totaal van 8 000 inwoners in Vorselaar ingrijpend is. Dat dit kenmerkend onderwijslandschap ook weerslag heeft op het ruimtebeslag is niet verwonderlijk, maar roept vraagstukken op over parkeermogelijkheden en mobiliteit en over de aanleg van de buitenruimte van de campus. Zo werd onlangs een grote **onthardingsoperatie** gehouden in het binnengebied van de scholensite en wil de gemeente inzetten op de doorwaadbaarheid van het gebied, gezien de centrale ligging in het dorp en haar trage wegnennetwerk. Maar al die gebouwde infrastructuur dwingt ook na te denken over het werkelijke gebruik en de invulling ervan.

Met het project '**Samen dorp maken**' wil de gemeente met de scholen-campus inzetten om niet enkel "een school in een dorp" te hebben, maar ook een beetje "een dorp in een school". In samenwerking met RE-ST, een architectuur- en onderzoekspraktijk gevestigd in Antwerpen, is een strategisch ontwerpend onderzoek gaande om na te gaan welke functies zoals zorg, recreatie en wonen ... hand in hand kunnen gaan met het educatieve karakter van de scholensite, die ze bovendien in bestaande, onderbenutte gebouwen zouden kunnen plaatsen. Vanaf 1 maart 2024 verhuist de **bibliotheek** alvast naar het kloostergebouw. Burgemeester Janssens haalt aan dat hij doorheen het proces van 'Samen dorp maken' de waarde van een onderbouwd toekomstbeeld heeft ingezien. Investeren in studies uitgevoerd door studie- en ontwerpbureaus houdt de visie op het dorp en de mogelijkheden open en fris.

Na drie ambtstermijnen heeft Lieven Janssens zich niet opnieuw kiesbaar gesteld tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 2024. Wat is

nu niet gelukt in de tijd waarin Janssens de burgemeesterssjerp droeg? Na een vraag uit het publiek antwoordde de burgemeester dat bijvoorbeeld de dorpskernvernieuwing met geplande eenrichtingsstraat er niet is doorgekomen. Met veel volharding en door het blijvend op dezelfde nagel kloppen, zijn er vooral veel projecten wel gelukt. Met een participatieve aanpak en een aantal gerealiseerde projecten zijn inwoners bovendien sneller te overtuigen van nieuwe - vernieuwende - plannen.

Aan de markt zagen we het vernieuwde maar vooral **ontharde marktplein**. Een zijde van het marktplein is **verkeersvrij** gemaakt en onder het plein schuilt een innovatieve **regenwaterbuffering**. De plek doet nog steeds dienst als evenementenplein, waarmee het bewijst dat ontharding en de aanleg van meer groenstructuur niet hoeven te betekenen dat markten of evenementen niet langer mogelijk zijn. Wandelend richting het **Gemeentepark** namen we opnieuw een trage weg. Parkeerplaatsen, asfalt, berging, garages en verharding maakten hier plaats voor een groen park waar zichtbaar plaats is voor ontmoeting en natuurlijke waterinfiltratie. Rond het Gemeentepark komt een **bundeling van dienstverleningen**.

Het ontharde marktplein in Vorselaar met innovatieve waterbuffering, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

We volgden de as die het verlengde van de Markt en het Gemeentepark vormt. Het lokale bestuur zal de blauwgroene visie hier verder uitwerken en het gemeentepark doortrekken tot aan de Schranshoeve. Er komt een sponspark, dat tegelijk dienst zal doen als groene ruimte en parkeer-capaciteit zal bieden tijdens de schooluren. RE-ST onderzoekt hoe de gemeente hier een combinatie van zorg, sociale huisvesting en ontmoetingsplekken kan organiseren in een blauwgroene **woon- en zorgas**. 8 seniorenwoningen zullen plaatsmaken voor een nog te realiseren project. De Toolbox Dorps Architectuur werd ingezet in aanloop naar het ontwerpend onderzoek voor een masterplan voor de site.

Blauwgroene woon- en zorgas voor Vorselaar – beeld: RE-ST

Langs de Schransstraat, die ook een **tuinstraat** is, vervolledigden we de dorpsverkenning. Het was een wandeling waarbij we Vorselaar leerden kennen als een dorp van goede voorbeeldstelling op vlak van regeneratie, blauw-groene infrastructuur en een beleid dat de natuur ook even op de eerste plaats durft zetten. De burgemeester en zijn bestuur wimpe-len zelfkritiek en zelfreflectie niet af en durven op eerdere inzichten en standpunten terug te komen, mede dankzij de kracht van overtuigend ontwerpend onderzoek. Een bruggetje over de vest bracht ons terug bij de Schranshoeve. Tijd om op te warmen tijdens de lunch.

Workshop mapping met het Institute of Cartopology

In de namiddag stond een workshop 'mapping' op het programma, begeleid door Marlies Vermeulen. Marlies noemt zichzelf cartopoloog, een samentrekking van 'cartografie' en 'antropologie'. Een cartopoloog maakt kaarten van plekken door er gedurende een lange periode te verblijven, net zoals een antropoloog dat doet tijdens veldwerk. Op deze manier worden de meetbare karakteristieken van een plaats in verbinding gebracht met het onmeetbare en de dagelijkse realiteit die er plaatsvindt. Het gevolg is dat kaarten rijker en complexer worden. Marlies Vermeulen richtte met haar partner Remy Kroese het **Institute of Cartopology** op, dat onderzoekt hoe kaarten en het proces van het maken ervan kunnen bijdragen aan de uitdagingen waar we vandaag voor staan.

We startten de workshop met een introductie waarbij Marlies verschillende kaarten, meetinstrumenten en teksten aanreikte. Marlies vertelde:

Generatieve cartografie: werksessie

"Wie onderzoek doet, doet ertoe", waarmee ze benadrukte dat we vaak de auteur van een kaart of een atlas niet kennen, terwijl de auteur wel het onderzoek bepaalt en grote invloed heeft op hoe de kaart eruitziet. We kregen de eerste twee opdrachten: "Schrijf de letter A", gevolgd door "Teken de letter A." De eerste vonden we allemaal makkelijk. Sommigen kozen voor een hoofdletter, anderen voor een kleine letter, terwijl ieders handschrift zichtbaar werd. Bij de tweede opdracht daarentegen merkte we enige nervositeit. Het tekenen van de letter A dwong ons na te denken over de betekenis van die letter, haar ruimtelijke dimensie en de associaties die ze oproept. Op ieders blad verscheen een heel verschillende 'letter A'.

Er kwam een kompas in beeld, maar we moesten vaststellen dat vandaag weinigen nog weten hoe we een kompas gebruiken. Nochtans, benadrukte Marlies, gaat een schoonheid schuil in het instrument en laat het toe naadloos te wisselen tussen kaart en realiteit. Marlies stelde de vraag: "Zijn we met de bestaande Kempenatlas, eens die af was, al eens terug het veld opgegaan?"

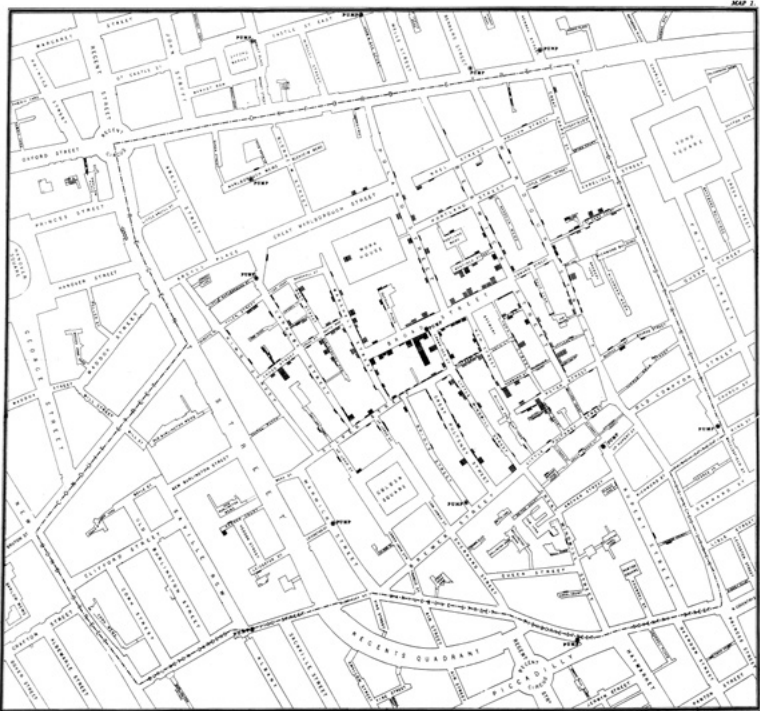

Werkessie Mapping Dimensions I van het Institute of Cartopology, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Generatieve cartografie: werksessie

Een van de kaarten die we te zien kregen was de **Snow map** uit 1854, gemaakt door John Snow. Hij maakte de kaart tijdens de cholera-epidemie in Londen en duidde daarop stelselmatig aan waar besmette mensen te vinden waren. Door de vaststelling dat er een hoge concentratie besmettingen was rond een publieke waterpomp op Broadstreet kon Snow aan het stadsbestuur bewijzen dat cholera werd verspreid via vervuild water. Het verhaal van de 'Snow map' maakt duidelijk dat kaarten inzetbaar zijn en vaak ook een zekere diplomatie in zich moeten hebben. Ze mogen niet enkel met de vinger wijzen, maar moeten het mogelijk maken om tot inzichten te komen en ook naar die inzichten te handelen.

Snow map uit 1854 door John Snow – beeld: <https://en.wikipedia.org/wiki/File:Snow-cholera-map-1.jpg>

Vooraleer we met de verdere opdrachten begonnen, kozen we allemaal één foto die (door iemand anders) voor de waarnemingsoefening tijdens de dorpsverkenning was gemaakt. De opzet van het vervolg van de workshop nam de tekst **'Writing the implosion'** van Joseph Dumit als bron (zie projectfiche op p.262). Daarin staat: "Implosion Projects are attempts to teach and learn about the embeddedness of objects, facts, actions, and people in the world and the world in them. The emphasis is on details and nonobvious connections, as well as on the many dimensions with which we can analyze them: labor, professional, material, technological, political, economic, symbolic, textual, bodily, historical, educational." Elk object of verschijnsel is tot stand gekomen door en bevat een veelheid aan 'geïmplodeerde geschiedenissen' die ertoe hebben geleid dat het object is wat het is. Er werden tien vragen gesteld over de foto voor ons, vrij gebaseerd

op Dumit, waarbij we telkens vier minuten de tijd kregen om te antwoorden via het schrijven of het tekenen op de bladen voor ons. Daarbij moesten we ons baseren op wat we werkelijk hebben gezien en waargenomen tijdens de dorpsverkenning. We moesten vooral vermijden toekomstige kennis of veronderstellingen te projecteren op de foto.

De tien vragen of 'implosies' vind je terug in de tool Writing the implosions achteraan in dit cahier (zie p.263).

De intensieve oefening zorgde boven alles voor een confrontatie met wat we vooral niet weten. We praatten nog even na in groep en deelden wat we leerden van deze oefening en hoe dat zou kunnen bijdragen aan een regeneratieve cartografie. Kunnen we een atlas maken van wat we niet weten? Hoe zou zo'n atlas er dan uitzien? Moeten we dan niet eerst op zoek naar een consensus over wat we niet weten? We hadden het over een atlas die niet 'af' hoeft te zijn, maar die het toelaat om hem persoonlijk te gebruiken en toe te eigenen, als was het een instrument. Maken we misschien een atlas die over zijn eigen 'houdbaarheidsdatum' kan gaan, die geschreven en herschreven moet worden? Op welke manier kunnen we omgaan met onzekerheid en onwetendheid en hoe kunnen we werken aan atlas die in dialoog gaat in plaats van louter feiten oplegt?

Werksessie Mapping Dimensions I van het Institute of Cartopology, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Generatieve cartografie: werksessie

Dorpsverkenning door Vorselaar, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Lieven Janssens burgemeester van Vorselaar, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Dorpsverkenning door Vorselaar, 29/11/2023 – foto: Kelly Donckers

Marlies Vermeulen van het Institute of Cartopology, 29/11/2023
- foto: Kelly Donckers

Generatieve cartografie: werksessie

Werksessie Mapping Dimensions I van het Institute of Cartopology, 29/11/2023 - foto's: Kelly Donckers

Reflecties

01

Ik nam deel aan de werksessie Mapping Dimensions I binnen het KempenLab van AR-TUR rond Regeneratieve Dorpse Architectuur in Vorselaar. De manier van werken gaf heel wat ideeën maar bood ook de kans om vanuit een externe bril naar kansen en werkpunten te kijken. Plattelandsgemeenten worstelen vaak met ruimtelijke vraagstukken en het draagvlak bij inwoners. Het samen met verschillende mensen nadenken over deze vraagstukken, draagt ongetwijfeld bij aan het vinden van oplossingen in de toekomst en het behouden van een aangepaste leefgemeente.

— Kobe Vercauteren, Schepen vrije tijd en kinderopvang – Gemeente Vorselaar

02

Vorselaar had de eer om de thuisbasis te zijn van enkele werksessies in het kader van het KempenLab-traject Regeneratieve Dorpse Architectuur. Een goede locatie voor de noodzakelijke transitie waar we voor staan op vlak van wonen en leven, de ruimtelijke ordening en de bijpassende groene ruimte en architectuur.

Het lokaal bestuur van Vorselaar heeft nog een sterk betrokken gemeenschap ("common") en gebruikte een cocreatief traject "Samen Dorp Maken" om een toekomstvisie te ontwikkelen over het (anders) wonen en leven in de gemeente.

Het is een holistische en multidisciplinaire totaalvisie op wonen en leven in een dorp, die participatief tot stand kwam maar consequent, ook moedig werd toegepast met duidelijke accenten op welzijn en duurzaamheid in de brede zin van het woord.

Dat lokale besturen een lans breken voor zo'n transitie is mijns inziens niet meer dan normaal. Bij uitstek lokale besturen kunnen zorgen voor die integratie, het maatwerk en de innovatie ... en zullen daarin ook de grootste impact op het terrein leveren.

Dat is ook heel erg nodig ook want onze klassieke verkavelingen zijn verleden tijd (cf. bouwshift), de druk op open ruimte neemt toe, de klassieke instrumenten rond sociaal wonen werken niet meer en er is nood aan meer gebiedsgerichte werking. Ook woonvormen veranderen, de gezinnen verdunnen en de socio-demografische uitdaging moet het hoofd worden geboden. Voor meergezinswoningen en de toekomstige nood aan renovaties (bv. binnen VME's) is er een langetermijnvisie dringend nodig. Al deze evoluties behoeven "verreijkers", in de plaats van "loepen" op één concreet

project of dossier waarin burgers in hun comfort worden geraakt. Dat is een beleidsmatig appél ...

"maar ook een dank aan prachtige initiatieven zoals deze van AR-TUR die voor dit soort van evoluties doorbraakideeën aanleveren voor de toekomst."

— Lieven Janssens, Burgemeester Vorselaar

Generatieve cartografie: werksessie

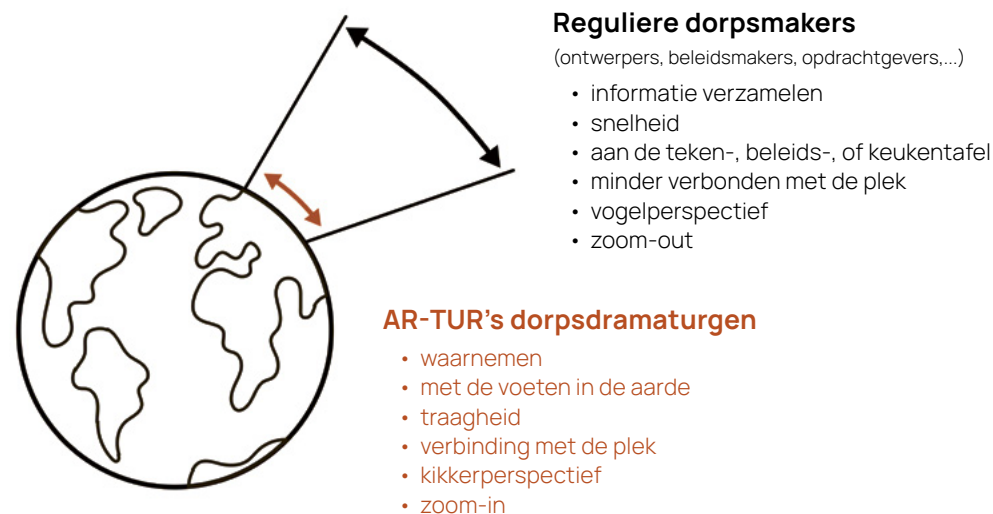

generatieve
cartografie:
werksessie

Mapping Dimensions II

Tekst: Herbert Weyns

Op dinsdag 16 april 2024 vond de werksessie Mapping Dimensions II plaats. We gingen op zoek naar hoe we dorpsmakers via mappings-methodieken meer verbinding kunnen laten maken met een plek, met als doel te komen tot een meer regeneratieve dorps architectuur. We verzamelden in het gemeentehuis van Vorselaar en startten de namiddag met een introductie van AR-TUR. Vervolgens gaf Marlies Vermeulen van het **Institute of Cartopology** een presentatie over cartopologie en nadien gingen we aan de slag met een veldwerkoefening.

Werksessie Mapping Dimensions II van het Institute of Cartopology, 16/04/2024 – foto: Kelly Donckers

Op 29 november 2023 organiseerde AR-TUR al een werksessie in Vorselaar, begeleid door het Institute of Cartopology. De werksessie van vandaag ging hierop verder. Edith Wouters lichtte het begrip regeneratieve architectuur toe en het verschil in aanpak van reguliere dorpsmakers en de door AR-TUR geëngageerde **dorpsdramaturgen**. Ze kaartte aan dat dorpsdramaturgen vanuit een kikkerperspectief traag waarnemen, vaak letterlijk met hun voeten in de aarde staan en daardoor verbonden zijn met de plek. Reguliere dorpsmakers daarentegen lijken meestal info te verzamelen vanuit een vogelperspectief en op een veel snellere manier waardoor ze minder verbonden zijn met de plek.

Daarna nam Marlies het woord. Ze benadrukt dat er ontzettend veel verschillende soorten kaarten bestaan. Een blad waarop vluchtig wat richtingaanwijzers neergeschreven staan, is evenzeer een kaart als de beroemde wereldkaart van Joan Blaeu. Marlies attendeert ons dat je op één kaart een enorme diversiteit kan waarnemen. Doordat ze, net als een antropologe, lange tijd op de plaats verblijft die ze in kaart wil brengen, slaagt ze erin ontzettend veel waar te nemen waaruit complexere kaarten ontstaan. Ook tijdens de veldwerkoefening later op de namiddag raadt Marlies ons aan om tijdens de waarneming op zoek te gaan naar deze complexiteit en zowel traag als verbonden met de plek te observeren. Marlies kaart aan dat we op dezelfde manier moeten observeren als wanneer we naar een Alpenlandschap kijken. Zelfs op het vlakke eiland Schiermonnikoog kan je dan een postkaart maken, getiteld 'De Alpen van Schiermonnikoog'. Iedere plek verdient het om in kaart gebracht te worden. Zouden we niet altijd dezelfde nieuwsgierigheid aan de dag moeten leggen?

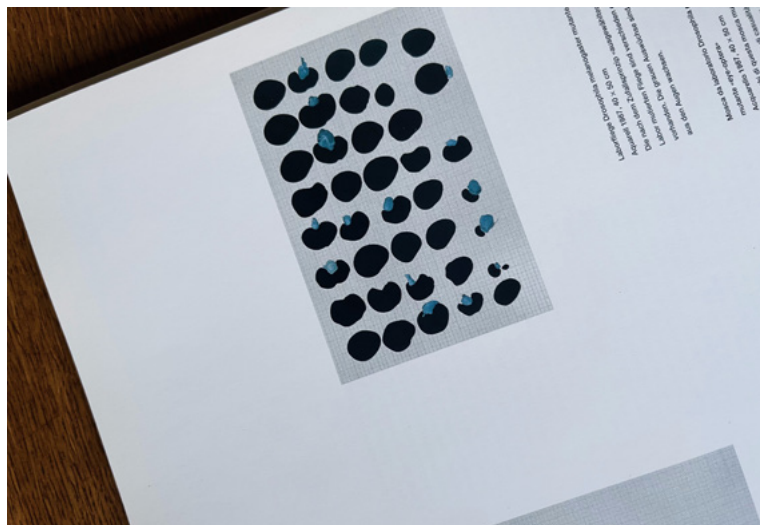
Zelfgetekende kaarten die door bergbeklimmers op internet worden geplaatst, doen ons inzien dat zowel kaartenmakers als kaartenlezers een verantwoordelijkheid hebben. Begrijpt de lezer de moeilijkheidsgraad van een beklimming wel degelijk op dezelfde manier als de kaartenmaker?

Generatieve cartografie: werksessie

Marlies Vermeulen toont een postkaart van de Alpen van Schiermonnikoog, 16/04/2024
– foto: Kelly Donckers

Het werk van Cornelia Hesse-Honegger toont de ogen van fruitvliegen onder een microscoop die vervormd zijn door de straling in Tsjernobyl. Foto uit boek *After Chernobyl* van Cornelia Hesse-Honegger (English, French, German and Italian Edition – ISBN: 9783906700465 / 3906700461 – uitgever: Distributed Art Pub Inc, 1992) – foto van het boek: Marlies Vermeulen

Er is niet alleen de enorme complexiteit van het waarnemen zelf. Ook de manier hoe je iets in kaart brengt, kan enorm variëren. Marlies toont ons als voorbeeld het werk **'Creatures of Chernobyl'**, van Cornelia Hesse-Honegger. Op het werk kunnen we zien dat de ogen van fruitvliegen onder een microscoop werden geplaatst. Deze zijn echter misvormd door de straling in Tsjernobyl. Ook dit kan gezien worden als een manier van in kaart brengen. We kunnen breder denken dan het klassieke beeld van een kaart dat vaak vastgeroest is in onze gedachten.

Tenslotte toont Marlies ons een woning in Roermond, woningcorporatie wonen Zuid, complex 307 waar ze zelf een periode gewoond heeft. Ze ondervond tijdens haar verblijf problemen die ze enkel kon waarnemen

door hier lang ter plaatse te zijn en actief te observeren. Zo verwijderde ze bijvoorbeeld melkglas tegen haar buitenraam, waardoor de andere bewoners rechtsreeks in de badkamer konden kijken wanneer die deur open stond. Door je ten volle te engageren om te onderzoeken hoe het is om op een bepaalde plek te wonen, kan je als ontwerper een beter ontwerp maken. Het toont onder meer het belang van veldwerk aan.

Voor we het slechte weer zouden trotseren en op een mogelijk te bebouwen site aan de slag zouden gaan, lichtte Marlies de opdracht toe aan de hand van een door ons in te vullen template (zie projectfiche op p.264) die onze 'kaart' zou worden. We wilden de nieuwe template testen als een **veldwerkinstrument**. We kregen de opdracht naar buiten te gaan en tot in het detail één bepaald 'object' waar te nemen en in kaart te brengen met een onderscheid in tijd en ruimte. Ruimtelijk kregen we de keuze om een vierkante meter, het hele terrein of 500 meter rond ons 'object' te observe-

Template als veldwerkinstrument, 16/04/2024 – foto: Kelly Donckers

ren, en dit binnen een bepaalde tijdsspanne: namelijk een uur, een maand of een jaar. De template deelde een cirkel op in 8 delen. Bedoeling was om binnen de cirkel het waar te nemen 'object' in de ruimte te tekenen en de veranderingen gedurende deze tijdsspanne. Onderaan was een legende gesuggereerd waarin je kon benoemen hoe je alles in kaart bracht. Na enkele kleine onduidelijkheden was iedereen klaar om het weer te trotseren en de observatie aan te vatten.

Kaartenmakers zijn niet vies van een beetje regen en wind. De visparaplus die AR-TUR voorzag, boden gelukkig enige beschutting. Iedereen observeerde gedurende een uur individueel een zelf gekozen 'object' en noteerde in de cirkel de (on)veranderlijkheid van het object in kwestie gedurende de geselecteerde periode. De template bood handvaten om de veranderingen in tijd en ruimte nauwkeurig weer te geven. Opvallende vaststelling was dat iedereen een eigen manier van observeren en noteren

Institute of Cartopology

161 followers

7mo •

+ Follow

...

Because we could only observe birds in good weather, it was long believed that birds only embark on long journeys in fair conditions. However, better instruments have taught us otherwise.

Cartopologists, too, are well-equipped to map the world around them at any time and in any weather conditions. Here, during a workshop where cartopological instruments shape observation.

Thanks to [architectuurcentrum Ar-Tur](#) and all participants. True cartopologists don't shy away from a little rain. 🌧️🌧️🌧️ (👤 [Edith Wouters](#), [Sarah Martens](#), [Breg Horemans](#), [Bo Struyf](#), [Sien Beyens](#), [Nezha Attaf](#), [Ellen Van de Velde](#), [Struyf](#), [Marlies](#))

↑ HALF WAY THERE

↑ HALF WAY THERE

↑ HALF WAY THERE

8

4 reposts

Like

Comment

Repost

Send

LinkedIn-post van het Institute of Cartopology
- beeld: <https://linkedin.com/company/institute-of-cartopology>

166

heeft. Wanneer iedereen klaar was met deze observatie en het nodige in kaart had gebracht werd het tijd om terug op te warmen in het gemeentehuis van Vorselaar en elkaars bevindingen te overlopen.

In duo bespraken we wat we interessant vonden aan deze oefening en wat we hieruit kunnen meenemen in onze persoonlijke en/of professionele praktijken. De oefening leerde alvast kritischer en alerter te kijken naar een plek. Het in detail waarnemen van een specifiek object vertelt ons ontzettend veel over de ruimte in zijn totaliteit. Elk object heeft betekenis en oefent een zekere invloed uit op andere objecten. Zo heeft een lantaarnpaal een invloed op zowel het domein als op verschillende organismen. Het is belangrijk dat we ons bewust zijn van deze impact. Veel gaat over het ervaren van dingen die samenhangen in een systeem, terwijl het net moeilijk is om ervaring te registreren, zeker als het gaat over een grotere schaal. De impact van een lantaarnpaal in een groot gebied wordt vaak geminimaliseerd. Hoe kan je acties en interacties in kaart brengen? De template biedt alvast een leidraad. We benoemen het belang van tijd maken en tijd nemen om zorgvuldig te kunnen waarnemen op locatie. Het gaat over een attitude die we als dorpsmakers in het algemeen en ontwerpers in het bijzonder bij onszelf en onze opdrachtgevers zouden moeten kunnen afdwingen.

Template als veldwerkinstrument, 16/04/2024 – foto: Kelly Donckers

Generatieve cartografie: werksessie

167

Generatieve cartografie: werksessie

Werksessie Mapping Dimensions II van het Institute of Cartopology, 16/04/2024 – foto's: Kelly Donckers

Reflecties

01

Voor mij vertaalt regeneratieve architectuur zich als het verbinden van verschillende tijdslagen, in de eerste plaats door middel van hergebruik en optimalisatie van de bestaande bebouwde ruimte. Bij RE-ST doen we dit voornamelijk door op zoek te gaan naar welke ruimtelijke behoeften er leven en deze te koppelen aan bestaand patrimonium. Op die manier wordt open ruimte gevrijwaard voor de toekomst en kan je vaak ook een deel van het verleden eer aandoen door herstel of hergebruik.

Tijdens de werksessies met AR-TUR zoomden we in op (natuurlijke) elementen in het dorp en trachtten we deze in kaart te brengen met elk hun specifieke eigenschappen. Ze werden zowel in hun context als juist los van de context bestudeerd over verschillende tijdslagen heen. Er werd gevraagd om eerder opgedane kennis los te laten en met een nieuwe blik te kijken. De plekken, waar ik dacht vertrouwd mee te zijn, kwamen tijdens de sessies net verder van me af te staan. Zo bevonden we ons op een regenachtige dag in april op een grasveld in het centrum van Vorselaar. Decennialang was het veld bedekt geweest door sociale woningen en recent werden ze gesloopt. Dat wist ik, maar probeerde ik naar de achtergrond te duwen tot ik zag wat ik zag: kleine ijverige insecten die samen met grassen, klavers en andere bescheiden beplanting de bodem reanimeerden. En met dat laatste werkwoord kwam die achtergrond toch weer terug naar voren.

"De alternatieve benadering deed me stilstaan bij de plek in het heden. Terwijl ik zo gewend ben om meteen te kijken naar wat bijvoorbeeld een andere historische tijdslaag ons leert of een koppeling met toekomstige behoeften zou betekenen."

De ervaring bevestigt voor mij vooral de nood om andere ruimtegebruikers te betrekken en niet uit te gaan van louter eigen ervaringen.

— Marlies Struyf, Ontwerper stedenbouw en ruimtelijke planning – RE-ST

02

Tijd is een cirkel. *Time is a wheel*. De tijd deed ons tijdens de werksessies van het KempenLab vertragen daar waar we willen versnellen. Dat lijkt naïef, contradictorisch en flou. Toch waren de sessies echt, verbindend en brachten ze scherpheid en verdieping. Vooraleer mee te praten onder een nieuwe term en 'regeneratief' overal 'duurzaamheid' vervangt, maakte dit lab tijd om de Kempen opnieuw te ontmoeten; om in de ruimte waar te nemen, deze te ervaren en te vertalen naar nieuwe kaarten. Om zo te ondervinden dat we moeten oefenen om eerst te kijken

en pas daarna te denken over wat we zien, zodat we niet (enkel) zien wat we denken.

De Mapping Dimensions werksessies waren een uitnodiging om op een manier te kijken die toelaat om iedere plek in al haar diversiteit te zien. We maakten kennis met de uitdaging, maar ook met het métier of de vaardigheden die het vraagt om het daarna naar een kaart te vertalen. Dat is kwetsbaar en lijkt niet meteen tot iets nieuw te leiden; geen nieuwe visie, geen belangrijk toekomstbeeld. Toch brachten de sessies een nieuw perspectief op wat er al was en hoe we kaarten (bijvoorbeeld die in de Kempenatlas) anders kunnen lezen. Dat nieuwe perspectief verbindt deze kaarten met wat er nu is, met de praktijken of ruimtelijke projecten die intussen werden gerealiseerd of 'toegevoegd'. Een perspectief dat meer verbinding maakt met de specificiteit van de plek.

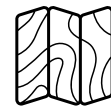
— Sarah Martens, Bestuurslid AR-TUR, Actie-onderzoeker Duurzame Transities – VITO

Generatieve cartografie: werksessie

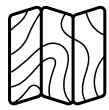

Tools uit het KempenKabinet om de omgeving mee te ervaren – foto: Kelly Donckers

generatieve
cartografie

Landschapslogica

generatieve
cartografie:
werksessies

KempenKabinet

Tekst: Febe Coppin, Toon Debackere, Klaartje Van Loy, Kaat Van Royen,
Fien Vertriest

Het KempenKabinet is een onderzoeksproject van vijf studenten Design for Impact aan LUCA School of Arts campus Gent, in opdracht van AR-TUR. Op 30 april en 9 oktober 2024 trokken we naar respectievelijk Vorselaar en Turnhout om met het KempenKabinet aan de slag te gaan.

Concept van het KempenKabinet

Het KempenKabinet is een mobiele werkplek in de open ruimte, ontworpen voor collectief vooronderzoek waarin we ruimte bieden aan zowel de menselijke als niet-menselijke stem. De term 'KempenKabinet' verwijst zowel naar een regeringskabinet (zeggen-schap), een rariteitenkabinet (verzamelen) als naar een dokterskabinet (helen). Het is een fysiek meubelstuk dat verplaatst kan worden naar om het even welke locatie om deze plek te observeren. De verzamelde resultaten van dit vooronderzoek worden in het KempenKabinet tentoongesteld in de vorm van een collectie. De mobiele werkplek richt zich bij voorkeur op specifieke locaties om daar interactie aan te gaan met de omgeving.

Het KempenKabinet wil het menselijke gedrag veranderen en aanzetten tot (meer) regeneratief ontwerpen voor de specifieke plek waar

Vijf studenten Design for Impact van LUCA School of Arts campus Gent ontwikkelden een KempenKabinet als mobiele werkplek, 30/04/2024 – foto: Kelly Donckers

het KempenKabinet wordt toegepast. De tools en storytelling van het KempenKabinet zetten in op **verzamelen, helen en agency geven**. Ze laten toe om de locatie op een andere manier te beleven en te verkennen waarbij zoveel mogelijk zintuigen worden aangesproken. Het KempenKabinet zet in op samenwerking en cocreatie, met een sterke betrokkenheid van de omgeving zelf.

Op 30 april trok het KempenKabinet voor een eerste test naar een terrein in de gemeente Vorselaar, waar gewerkt wordt aan een integraal masterplan door RE-ST architecten. Het KempenKabinet startte met een verhaal over de Kempen als wezen om een juiste mindset te creëren (zie p.182). Nadien testten we de verschillende tools uit en verkenden we de site. De resultaten vormden een nieuwe collectie van deze plek die als basis diende voor een verder gesprek.

Tools

Het KempenKabinet bevat een **vijftiental tools** (zie projectfiche op p.266) die de deelnemers zelfstandig kunnen aanwenden. Elke tool bevat een handleiding en het nodige materiaal om aan de slag te gaan. Telkens wanneer een script voor een tool is doorlopen, levert dit een collectieformat op. Samen vormen ze een socio-ecologische systeemcollectie (SESC) die een plaats krijgt in het KempenKabinet. De deelnemers verrichten het onderzoekswerk dus zelf en hebben de vrijheid om te kiezen wat, wanneer en met wie ze een tool uittesten. De motivatie hiervoor komt voort uit de kracht van het verhaal en de wens om een bijdrage te kunnen leveren (peer pressure).

Terugkoppeling eerste testsessie

Overkoepelende reflectie

De eerste kennismaking met het KempenKabinet zorgde bij vele deelnemers voor een andere benadering van en een alternatieve manier van kijken naar de omgeving waarvoor je ontwerpt. Daarnaast moeten we los van de site-specifieke elementen ook streven naar universele ontwerpprincipes die kunnen leiden tot een rimpel-effect, waarbij ontwerpen niet alleen lokaal, maar ook op grotere schaal impact hebben.

Werk sessie KempenKabinet in Vorselaar, 30/04/2024 – foto's: Kelly Donckers

Gesprek rond het KempenKabinet, 30/04/2024 – foto: Kelly Donckers

Generatieve cartografie: werksessies

Het daagt ons uit om te onderzoeken hoe dorpsmakers meer verbinding kunnen maken met de plek waar ze werken en benadrukt de kracht van het ordenen als middel voor een gezamenlijk draagvlak. Verder is het belangrijk om verschillende schalen te verbinden, van het lokale niveau van de Kempen tot de specifieke plek waar je je bevindt. Dit vraagt om een regionale cartografie die de relaties tussen verschillende plekken zichtbaar maakt.

Het zoeken naar een gemeenschappelijke taal die als brug kan dienen tussen zowel de omgeving als de ontwerpers, bewoners en andere stakeholders, lijkt van belang. Het ontwikkelen van deze taal vraagt niet zozeer veel werk, maar eerder een verschuiving in denken. Hoewel ruimtelijke ontwerpers vaak weinig tijd hebben om die nieuwe manier van denken te omarmen, blijft het essentieel. Maar wanneer is het juiste moment om vanuit deze nieuwe mindset te gaan ontwerpen, in plaats van terug te vallen op vertrouwde methodes? En hoe overtuig je anderen om deze vernieuwende aanpak te omarmen?

Om antwoorden te vinden, keren we terug naar de architectuurpraktijk. Zijn de nieuwe inzichten uit het KempenKabinet toepasbaar in het werkveld? We concluderen dat het haalbaar moet zijn om na een grondige analyse van de site aan de hand van de tools uit het KempenKabinet, gekoppeld aan de reguliere inzichten uit Ferrariskaarten en consoorten, (meer) regeneratief te ontwerpen.

Verhaal

De situering en context van het KempenKabinet-project zijn sterk, maar een formeel moment – zoals een vroegtijdige aankondiging die lijkt op de affiche voor een omgevingsvergunningsaanvraag – zou extra motivatie kunnen bieden om dorpsmakers bij de plek te betrekken. Hoewel het verhaal richting geeft, creëert het nog niet genoeg betrokkenheid om mensen echt te motiveren, om bijvoorbeeld het wezen 'De Kempen' te redden. Het is belangrijk dat de locatie een duidelijke plek krijgt binnen het verhaal, met aandacht voor de specifieke toekomstige plannen op die plek.

De tools ogen 'wetenschappelijk', wat voor sommige mensen juist aantrekkelijk kan zijn, afhankelijk van de doelgroep. Spelen met een fragiele, informele setting te midden van 'formele' mensen en daarin de vertaling vinden, kan het perspectief verbreden. Hoe zouden de tools moeten worden aangepast in een meer formele setting?

Tools uit het KempenKabinet, 30/04/2024 – foto's: Kelly Donckers

Ook het gevoel deel uit te maken van een groter geheel – zoals bij een reeks toepassingen van het KempenKabinet – wordt benadrukt. Op deze manier willen we in de toekomst de betrokkenheid en effectiviteit binnen het project versterken.

Tools

De tools bieden ruimte om te experimenteren, met als kern het doorbreken en overstijgen van de dominante kijk op een locatie. De formats dwingen de deelnemers te focussen op een specifieke actie waar ze anders veelal geen tijd voor nemen. Hoewel de oefeningen duidelijk zijn, kan het 'waarom' van de activiteit soms vervagen zodra je begint; waarom doe ik dit en wat draag ik precies bij? Meer oefeningen die specifiek op de Kempen zijn gericht, of een gestructureerde presentatie van de resultaten, zouden de unieke kenmerken van de regio beter kunnen benadrukken en kunnen daarenboven relevant zijn voor andere groepen. Omdat de gemaakte inhoud persoonlijk is, kan het achteraf uitdagend zijn om gezamenlijk te bepalen welke elementen al dan niet essentieel zijn.

KOLLECTIE

KOLLAGE

KABINET

Kollectie, Kollage, Kabinet – beeld: studenten Design for Impact

Generatieve cartografie: werksessies

De vertaling naar de praktijk is een gezamenlijke eindoefening. Hiervoor zijn er duidelijke gespreksregels nodig en moet er een zekere mate van afdwingbaarheid zijn. Ook de verschillende types accuraatheden tussen bewoners, ambtenaren en architecten worden benoemd. Hun diverse perspectieven kunnen waardevol zijn, zeker gezien hun verschillen in betrokkenheid bij de site. Een nog openstaande vraag: van wie is de verzamelde kennis en wie is er verantwoordelijk voor? Zijn het de aangestelde ontwerpers van de projectsite, de deelnemers zelf of het KempenKabinet?

Werk sessie tijdens de Werk- en Studiedag 'Dorpse Woonlandschappen'

Op 9 oktober gaven we met het KempenKabinet een werksessie op de Werk- en Studiedag 'Dorpse Woonlandschappen' (zie p.232) van AR-TUR. De werksessie was een brainstorm over hoe collec-

tief veldwerk kan geïntegreerd worden in het ontwerpproces. We bouwden verder op de inzichten van de werksessie in Vorselaar en probeerden de vertaalslag naar de praktijk te maken.

Na een korte inleidende presentatie over het KempenKabinet, splitsten we de deelnemers op in twee groepen. In twee gelijktijdige werksessies gingen we aan de slag met verschillende thema's.

De eerste groep brainstormde over tools om het landschap en de omgeving te ervaren, vertrekkend vanuit de werking en bouwstenen van het KempenKabinet. De unieke identiteit van de Kempen vormde daarbij de belangrijkste inspiratiebron. Dit deden de deelnemers aan de hand van grote parameters zoals helen, verzamelen en agency geven, te integreren met zintuigelijke ervaringen zoals voelen, zien, ruiken, horen en proeven. Door gebruik te maken van de creatieve brainstorm-methode Crazy 8-techniek schetste elke deelnemer op een gelimiteerde tijd acht ideeën. Vervolgens bespraken we gezamenlijk deze ideeën, waarbij de tekeningen als extra communicatiemiddel dienden.

Werksessie rond het KempenKabinet tijdens de werk- en studiedag *Dorpse Woonlandschappen* in Turnhout, 09/10/2024 – foto's: Kelly Donckers

Het resultaat was een reeks boeiende ideeën voor nieuwe tools, waarbij het spelen met tijd en perspectief centraal stond. We gingen verder in op vragen zoals: Wat als je de locatie bekijkt vanuit het perspectief van andere, niet-menselijke wezens zoals een hond of kat? Hoe ervaren zij het landschap? Hoe beleven de omwonenden de plek? Wat zien zij vanuit hun slaapkamerraam? Hoe verandert de plek doorheen de seizoenen of zelfs doorheen een dag? Hoe kan je deze verschillende tijdstippen en perspectieven in kaart brengen? Al deze ideeën en inzichten werden geanalyseerd naar haalbaarheid en originaliteit, om nadien te bepalen welke tools het meest effectief zouden zijn om in de praktijk toe te passen.

De andere groep ging doelgericht aan de slag om de bestaande tools uit het KempenKabinet te vertalen naar de ontwerppraktijk. Hoe kunnen we tools ontwikkelen om het lezen van het landschap te integreren in het ontwerpproces en in concrete architectuurprojecten? Het bleek een uitdagende opdracht. Via de Round Robin-techniek formuleerde elke deelnemer individueel een idee. Dit idee werd vervolgens doorgeschoven naar een andere deelnemer, die mogelijke knelpunten benoemde. In een laatste ronde werd het concept herzien en verbeterd door een derde persoon.

Nadien bespraken we de resultaten en categoriseerden we de ideeën op basis van zowel innovatie als haalbaarheid; we plaatsten de ideeën enerzijds op een schaal van gebruikelijk tot vernieuwend en anderzijds op een schaal van moeilijk uitvoerbaar tot realistisch. De sessie onderstreepte de complexiteit van de vertaalslag naar de praktijk, maar leverde enkele gerichte ideeën op zoals het organiseren van dialoogcirkels met ontwerpers, lokale experts en andere stakeholders. Op die manier kan er een dialoog ontstaan over de waarde en bevindingen van het collectief veldwerk. Het voeren van het gesprek blijkt essentieel. Op die manier blijft het thema levend en kan op verschillende tijdstippen tijdens het ontwerpproces het regeneratieve aspect opnieuw worden afgetoetst. Naast de dialoogcirkel werd ook het idee om een object dat de agency van de site vertaalt, mee te nemen naar de ontwerpafel als placeholder.

Toekomstperspectief

De diverse feedback en inzichten uit beide werksessies tonen het belang aan van een doorlopend gesprek en de ontwikkeling van tools die aangepast kunnen worden aan specifieke locaties en doelgroepen. De deelnemers waren het er mee eens dat de KempenKabinet-tools bewoners, ontwerpers en andere stakeholders kunnen helpen om bewuster met hun omgeving om te gaan en de impact van de meer-dan-menselijke wereld beter te begrijpen. Het proces kan ontwerpers in staat stellen om dieper verbonden te raken met de plek zelf, wat leidt tot meer doordachte en regeneratieve ontwerpbeslissingen. Het KempenKabinet wil op deze manier stimuleren om regeneratief en plaatsgebonden te ontwerpen.

Verhaal Introductie

In de lange evolutie van de wereld, bleven er ook plekken over zonder echte bestemming. Woeste gronden, niemandsland, onbestemde leegte Op één van die plekken ontstond uit dikke lagen steriel zand, klei, leem en grind een wonderlijk wezen Het dwaalde rond, maakte contact met zowel water als lucht en liet zich vormen door de natuurlijke elementen. Het was puur en nieuwsgierig. Het stond open voor alles wat gebeurde en ging flexibel om met veranderingen. Het was noch man, noch vrouw, noch enkel, noch meer. Ze noemden het

DE KEMPEN.

De Kempen verzamelde en verzorgde: over het hele wezen kregen zaden en vruchten de kans om te groeien. Mossen, planten, struiken en bomen doken op. De Kempen hielp ze de beste leefomstandigheden vinden. De aanwezige bacteriën en schimmels werkten intens samen met de plantenwereld en allemaal hielpen ze elkaar groeien en beter worden. Op hun beurt zorgden zij ook voor De Kempen, die transformeerde tot één groot lappendeken van leven en diversiteit. De Kempen zag dat het goed was.

In de schaduw van de planten ontwikkelde zich iets nieuws: de dieren. Insecten, reptielen, amfibieën, vogels, vissen en zoogdieren bewogen zich snel en traag over De Kempen. Ze voedden zich met de planten en met elkaar. De Kempen hielp ze de beste leefomstandigheden vinden. De dieren brachten nog meer dynamiek in de grote verzameling van leven in en op De Kempen. De hele collectie voedde en verzorgde De Kempen. In stilte genoot die van het altijd veranderende schouwspel van samenwerking en evolutie op zichzelf. Zo duurde het vele duizenden jaren.

Eén bijzondere diersoort sprak De Kempen echt wel aan: de mensen. Slim en handig. Ze begrepen de kunst om het levendige systeem van De Kempen naar hun hand te zetten. Op zoek naar altijd meer en beter, vonden de mensen manieren om De Kempen productiever te maken dan die zelf voor mogelijk hield. De Kempen was onder de indruk van hun energie: ze lachten, ze zongen, ze speelden en ze dansten! Ze rustten en sliepen gelukkig ook regelmatig. Net als de andere soorten, gaven de mensen gezondheid, welzijn, vitaliteit en leefbaarheid terug aan De Kempen.

Maar ergens onderweg raakte het robuuste evenwicht toch uit balans. De Kempen merkte dat het wederzijdse zorgen moeizamer ging. De mensen ontwikkelden in hun ijver te grote structuren. Diepe putten en harde barrières maakten de samenwerking met de planten en andere dieren bijna onmogelijk. De Kempen keek lijdzaam toe hoe de mensen het zorgende systeem buitenspel zetten en hun eigen collectie gingen voeden. De harmonie van De Kempen raakte ontstemd, vuil en gif stapelden zich op en de verzameling van leven brokkelde af waardoor soorten verdwenen. De Kempen had pijn en treurde omdat de zorgvuldig opgebouwde rijkdom

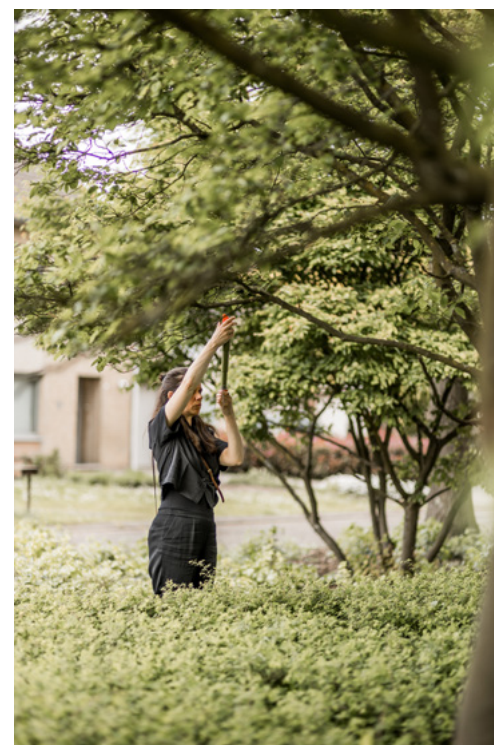
zo snel verloren ging. De Kempen probeerde nog wel om zich duidelijk te maken en riep de mensen op om te stoppen. Maar het roepen hielp niet, de mens was zijn verbinding met De Kempen zo goed als kwijt. De Kempen bleef stil en droevig achter.

Generatieve cartografie: werksessies

Generatieve cartografie: werksessies

Werksessie KempenKabinet in Vorselaar, 30/04/2024 – foto's: Kelly Donckers

Werk sessie KempenKabinet in Vorselaar, 30/04/2024 – foto's: Kelly Donckers

Generatieve cartografie: werksessies

Werk sessie rond het KempenKabinet tijdens de werk- en studiedag Dorpse Woonlandschappen in Turnhout, 09/10/2024 – foto's: Kelly Donckers

Foto: Kelly Donckers

Regeneratief ontwerp

“Regeneratief ontwerp integreert oude kennis om de verbinding tussen mensen en plaats te herstellen. Het zorgt ervoor dat gemeenschappen zichzelf kunnen organiseren en ontwikkelen, zonder vooropgezette ideeën om een bepaald doel te bereiken.”

vrij vertaald naar Rafael Santiago

regeneratief
ontwerp

Circulair bouwen

Bezoek aan The Exploded View Beyond
Building, 23/05/2023
– foto: Kelly Donckers

regeneratief
ontwerp:
publieksmoment

Natuurinclusief en biobased bouwen: The Exploded View Beyond Building

Tekst: Bo Struyf

Op dinsdag 23 mei 2023 organiseerde AR-TUR in samenwerking met Kamp C het evenement 'Hoe kunnen duurzaamheid en ontwerp hand in hand gaan?'. Een inspiratiemoment waarin de bezoeker ondergedompeld werd in de wereld van biobased bouwen en daaraan gekoppelde ontwerpmethodieken. Een warme avondzon lichtte het eerste programmapunt mooi uit. De rondleiding doorheen de installatie 'The exploded view' gaf een uitgebreid beeld van wat biobased bouwen inhoudt en kan zijn. Het visuele verhaal van de tentoonstelling wordt aangevuld met een keynote van Daan Bruggink van ORGA architect waarin hij zijn visie op duurzaamheid en ontwerp op een bevlogen manier deelde. We sloten de avond af met een panelgesprek waarin Edith Wouters in gesprek ging met verschillende actoren uit de bouwwereld. Aan het woord waren Vlaams Bouwmeester Erik Wieërs, Eva Heuts van VIBE, Bie Luyssaert van Design Museum Gent, Dieter Leyssen en Sotiria Kornaropoulou van 51N4E.

Expohuis 'The Exploded View' vertelt een fascinerend verhaal over realisaties van circulair en biobased bouwen, maar vooral ook over de ambities die we moeten hebben voor onze toekomst.

The Exploded View is een tentoonstelling in de vorm van een opengewerkte axonometrie van een woning. Het concept van Pascal Leboucq en Lucas De Man (Biobased Creations / Company New Heroes) toont wat een woning

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

Rondleiding in The Exploded View Beyond Building bij Kamp C in Westerlo, 23/05/2023
– foto: Kelly Donckers

vandaag, morgen en in de toekomst kan zijn. Hun ambitie is om vanuit een circulair gedachtengoed een andere manier van denken te ontwikkelen door dit te verbeelden in hun project.

De wereld van het onderzoek naar circulaire en biobased materialen die je bij een bezoek aan de woning te zien krijgt, zet aan tot nadenken over materiaalstromen en de potenties die daar liggen voor architectuur in combinatie met natuur. Opmerkelijk is de evolutie in onderzoeksmethodieken naar innovatie op materiaalniveau, maar ook naar hoe we bepaalde processen kunnen optimaliseren zodat de materialen hun weg vinden naar toepassingen in onze huidige bouwwereld. De expo toont circulaire en biobased materialen die vandaag al op de markt en toepasbaar zijn, evenals materialen die al een certificering hebben maar door gebrek aan opschaling nog een veel te dure toepassing zijn. Dat zijn de materi-

Interieur van The Exploded View Beyond Building – foto: Kelly Donckers

alen van morgen. Opschaling en verdere optimalisatie van de processen moeten ervoor zorgen dat ook zij hun plek op de bouwplaats vinden. Met het tentoonstellen van materialen van de toekomst poogt de installatie om toekomstscenario's zichtbaar te maken en de bezoeker te inspireren.

Het huis¹ is opgedeeld in de thema's grond, water, schimmels en bacteriën, levende materialen, planten, voedsel en riolering. In de opeenvolgende kamers van de woning komen alle thema's aan bod. Het is opmerkelijk welke mogelijkheden er nu al zijn en wat de toekomst in petto heeft.

Na de rondleiding stapten we in de wereld van Daan Bruggink van ORGA architect. Vanuit zijn praktijk zet hij sterk in op biobased en biofilisch ontwerpen. Hij zoekt naar de link tussen architectuur en natuur door te kijken naar hoe de natuur bouwt. Hij wil grip krijgen op de manier waarop je met natuurlijke herbruikbare materialen kan bouwen zodat je een evenwicht bereikt waarin mensen, flora en fauna optimaal kunnen leven, wonen en werken.

"Het minder slecht doen is niet voldoende. We moeten het wel echt goed gaan doen. Dat is de ambitie."

— Daan Bruggink, ORGA architect

Zijn verhaal start bij zichzelf. Wat kan ik doen? Hoe kan ik dingen veranderen? Hoe kijk ik naar de wereld rondom mij? Wat betekent dit voor mij?

Er zijn goede circulaire energiebronnen zoals de zon, wind en water die we veel beter kunnen inzetten. Het overschakelen op bouwmaterialen die van nature snel groeien is een troef waar we te weinig op inzetten. Een echt circulair materiaal moet voor hem rekening houden met twee belangrijke voorwaarden: het herstel van de voorraad en het beheer van de bronnen. Het zet aan tot een andere manier van denken en een zoektocht naar

¹ <https://theexplodedview.com>

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

een nieuwe bouwcultuur. Een bouwcultuur die nieuwe grenzen opzoekt tussen land en bebouwing. Een voorbeeldproject in Oirschot toont de mogelijkheden van biobased bouwen. Het wil inzetten op biodiversiteit en op het gebruik van lokaal ontgonnen materialen waarbij het bestaande landschap geoogst wordt in de omgeving van de plek waar je (ver)bouwt. Het wedstrijdvoorstel voor Oirschot toont een dergelijk oogstlandschap.

Kijken we terug naar de voorbije 200.000 jaar, dan zien we dat de mens alleen bouwde met de natuur. Pas de laatste tweehonderd jaar zijn we als mens in een technische omgeving gaan leven. Sindsdien is de mens zich mentaal slechter gaan voelen. Studies tonen aan dat biofilische architectuur positief is voor ons welbevinden. Aan de hand van een voorbeeld van een **ecologische tandartspraktijk in Middenmeer** schetste Daan het verhaal van een groen en van licht doordrongen project. De bouwheer hechtte belang aan het welzijn van zijn klant én aan ruimtelijke kwaliteit. Het verminderen van vermoeidheid, het verhogen van prestaties, productiviteit, welzijn en creativiteit zijn het natuurlijke resultaat.

Ecologische tandartspraktijk in Middenmeer van ORGA architect – foto: <https://orga-architect.nl>

Het project voor **basisschool 'De Verwondering'** brengt de ambitieuze ontwerpcriteria - programma, budget en ambitie - in evenwicht. De sleutel ligt in het in een vroeg stadium afstemmen van deze drie criteria, zodat je niet tijdens het realisatieproces moet inboeten op architecturale, ruimtelijke en natuurlijke kwaliteit. ORGA ontwierp een flexibel gebouw dat kan meegroeien met de natuur en samen met de natuur kan veranderen.

Binnen biofilisch ontwerpen onderscheidt ORGA drie pijlers: de directe ervaring, de indirecte ervaring en het ervaren van ruimte en plaats. Evidente criteria zoals licht, lucht, landschap, water, weer, planten en dieren schetsen de directe ervaring. In het project is dit vertaald in het gebruik van natuurlijke materialen zoals hout, kurk, marmoleum,... Er is sterk ingezet op de toepassing van groen en natuurlijke ventilatie, onder meer door de

toepassing van een klimaatluik. Dynamische verlichting zou de natuurlijke cycli van daglicht nabootsen, maar door besparingen werd deze uit het project gehaald. Dit toont een belangrijk pijnpunt. De ambities liggen niet altijd op één lijn met de budgettaire randvoorwaarden, ondanks alle goede intenties bij de start van een project.

Basisschool De Verwondering in Almere van ORGA architect – foto: <https://orga-architect.nl>

In de toepassing van natuurlijke materialen, natuurlijke vormen, verouderingsprocessen, biomimetica ... vinden we de indirecte ervaring terug. Biobased materialen ademen zowel bouwkundig als bouwfysisch met ons mee. Verouderingsprocessen moeten we toelaten in het ontwerp-proces. Het vertelt iets over ons, de natuur en de tijd. In het project zien we constructies uit de natuur terugkomen zoals de bladnerfconstructie van het dak, de natuurlijke stamvorm in de kolommen, leemwanden uit het weiland, ... Het is een zoektocht naar hoe de school en zijn gebruiker op een mooie manier oud kunnen worden samen met de natuur en de seizoenen.

De 'ervaring van ruimte en plaats' verwijst naar de culturele en ecologisch identiteit in het ontwerp. Hoe kan je een relatie aangaan met de context? Welke identiteit is er voorhanden? In het project van de basisschool vormt de school een biotoop. De gebruiker groeit van klaslokaal over een cluster van ruimtes naar haar woon- en werkomgeving. Op een natuurlijke manier kan zij meegroeien met het gebouw en zelfs later met de omgeving rondom het gebouw.

Daan toont aan dat, anders dan we zouden kunnen denken, biofilisch bouwen verre van nieuw is. Het Johnson Wax Building van 1939 ontworpen door F. L. Wright toont de toepassing van enkele principes van biofilisch bouwen, zoals de boomstructuren, die hoogte en ruimte creëren, samen met de daklichten en de georganiseerde chaos. Ook in het Barcelona Paviljoen van Mies Van der Rohe worden de natuur, zichtlijnen, licht en lucht omkaderd.

2 <https://vibe.be/projecten/download-je-gratis-versie-van-stedenbouw-kan-ook-zo>

Na de energietransitie die antwoord zoekt op de eindigheid van onze energetische grondstoffen en de materialentransitie die haar weg baant in de grondstoffenschaarste, is het tijd voor een nieuwe transitie, namelijk deze van het welzijn van mens en dier. Regeneratieve architectuur staat aan het begin van de toekomst waarin we opnieuw op zoek moeten gaan naar de connectie met de natuur waar we 200.000 jaar geleden onze wereld rond bouwden.

Aansluitend op de lezing door ORGA volgde een panelgesprek met actoren uit het veld. Edith Wouters startte het gesprek over regeneratieve architectuur aan de hand van een kennismaking met de panelleden, die elk met twee beelden hun ervaringen rond het topic schetsten.

Eva Heuts is architect en stedenbouwkundige en werkzaam bij VIBE, waar ze werkt rond regeneratieve ontwikkeling. In regeneratieve ontwikkeling laat je een positieve handafdruk achter in plaats van een negatieve voetafdruk. Dit vereist een ander denkkader. Een gebouw is geen statisch gegeven, maar is onderhevig aan veranderingen. Het is van belang om te kijken naar de potenties in plaats van naar de problemen. Welke potentie heeft een gebouw of een plek? Hoe kunnen we samenwerken? Het boek 'Stedenbouw kan ook zo'² kaart deze nieuwe tendensen aan.

"Het zijn vooral uitdagende en leerrijke processen en op het einde van de rit maakt het alles veel logischer"

— Bie Luyssaert, Design Museum Gent

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

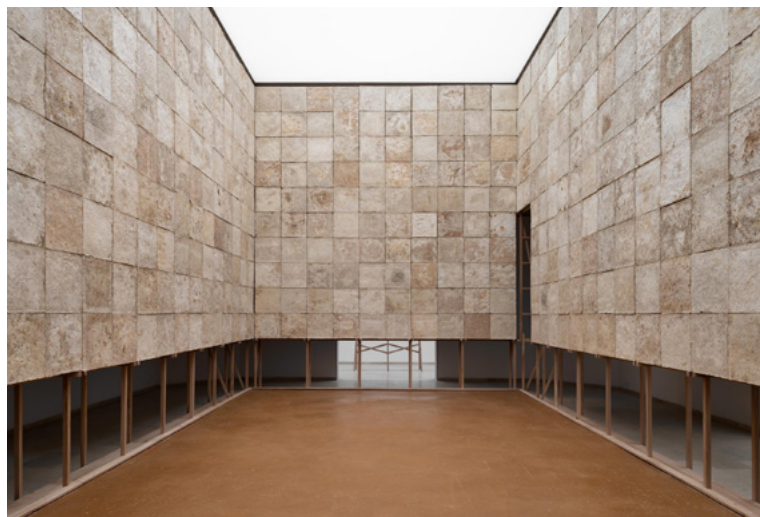
Publicatie Stedenbouw kan ook zo van VIBE en Bond Beter Leefmilieu – beeld: <https://vibe.be>

Het tweede beeld toont een diagram wat aangeeft dat we nog verder moeten durven gaan. Het geeft weer waar duurzaamheid stopt en waar regeneratieve ontwikkeling het overneemt. Duurzame ontwikkeling blijkt ons te drijven in hetzelfde iets minder slecht te doen, waardoor we onze leefomgeving blijven uitputten.

Bie Luyssaert is hoofd publiekswerking en communicatie bij het Design Museum Gent, die in het kader van de uitbreiding van het museum een **circulaire gevelsteen** ontwikkelde in samenwerking met Vlaanderen Circulair. De gevelsteen is te zien in de expo 'The Exploded View'. De steen is niet gebakken, maar gemaakt van afvalproducten (vlakglas, steenpuin, afval van beton...) door middel van drogen en persen. Design Museum Gent ondersteunt onder meer ook het werk van Studio Plastic die een tegel - die te zien is in The Exploded View - ontwikkelde door glas van microgolfovens en computers te verwerken. Het onderzoek van Studio Plastic focust zich op het sluiten van de cirkels.

Circulaire gevelsteen voor het Design Museum Gent – foto: Bart Van Leuven

Het Belgisch paviljoen in Venetië van Bento en Vinciane Despret – foto: Ugo Carmeni

Vlaams Bouwmeester Erik Wieërs voerde een pleidooi voor het verhogen van de ambities van de lokale besturen. Team Vlaams Bouwmeester zet in op verschillende sporen om innovatie te stimuleren. In fase nul liggen vaak de grootste kansen op vlak van circulariteit en duurzaamheid. Vaak komen projecten in een latere fase pas bij Team Vlaams Bouwmeester. Daar ligt ruimte voor verbetering. Het **Belgisch paviljoen in Venetië**, ontworpen door Bento en Vinciane Despret, een jong architectenbureau uit Brussel, toont experimenten met mycelium zoals we ook in 'The Exploded View' konden bekijken.

Het tweede beeld toont de renovatie van een bestaand gebouw tot kantoorruimte voor de socio-culturele organisatie **Zinneke in Brussel**. Het project is een ontwerp van Ouest architecture in samenwerking met Rotor. Erik Wieërs ontwaart er een nieuwe vorm van esthetiek: een esthetiek van het samenstellen van elementen in collagevorm. Het is als het ware het componeren van architectuur met bestaande elementen. Voor hem is dit de toekomst en zullen we steeds meer met het bestaande aan de slag moeten om onze architectuur vorm te geven.

Zinneke in Brussel van Ouest architecture i.s.m. Rotor – foto's: Delphine Mathy

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

Laatst aan het woord zijn Dieter Leyssen en Sotiria Kornaropoulou van 51N4E. 51N4E is een zelfsturend collectief dat inzet op mensen en hun kracht, als individu en als groep. Ze gaan op zoek naar een samenwerkende ontwerpcultuur. Hun eerste beeld toont een voorbeeld van een renovatie van een leegstaand pand aan de hand van een nieuwe financieringsconstructie die als doel heeft om leegstand van gebouwen tegen te gaan. De leegstandtaks die normaal gezien verschuldigd zou zijn, werd gedurende een aantal opeenvolgende jaren gebruikt voor een deel van de renovatie van het gebouw totdat het pand volledig gerenoveerd was en terug in gebruik. Het is een circulaire gedachte met als resultaat dat er zonder bij te bouwen opnieuw een bestaande ruimte in gebruik komt.

Stam Europa van 51N4E – foto: Sepideh Farvardin

In het tweede beeld toont Dieter hun werk rond '**Civic design**', waarin ze onder meer werken aan leertrajecten door samenwerkingen aan te gaan met de buurtbewoners voor bijvoorbeeld het ontharden van een straat of het integreren van natuurlijke elementen. Het proces om samen te werken aan een meer leefbare omgeving staat er centraal.

Civic design: ontharding Redingenhof – foto: 51N4E

Hoe mooi zou het kunnen zijn als architecten en biologen samen een landschap ontwerpen dat nadien op een natuurlijke wijze kan groeien? Meer en meer is er nood aan cocreatie om nieuwe processen te kunnen implementeren.

Na deze introductie legde Edith het panel enkele stellingen voor om de inzichten van deze avond samen te brengen in de vorm van een debat over wat circulair en biobased bouwen kan betekenen voor de toekomst.

Stelling 1: Bouwen met biobased materialen is het alternatief voor planeet B.

Biobased bouwen is natuurlijk niet het enige alternatief. De eerste stap is om te proberen om niet te bouwen en om extra ruimte te creëren voor groen en water. We moeten kijken naar de bestaande bebouwde ruimte. Is het nodig om nog extra open ruimte aan te snijden? Er is zoveel tussenruimte onbenut. Eva Heuts stelt dat we moeten kijken naar het natuurlijke systeem en wat we daaruit kunnen leren. Er is zoveel om te herstellen. Biobased materialen kunnen ervoor zorgen dat we dit herstelproces op de meest natuurlijke manier doorvoeren.

Panelgesprek over wat circulair en biobased bouwen kan betekenen in de toekomst, 23/05/2023 – foto: Kelly Donckers

Stelling 2: Onze landschappen zullen drastisch wijzigen door biobased en biofiel bouwen

Dieter Leyssen benadrukt dat het geen negatief maar wel een positief proces zal zijn. Duurzame productiviteit en ontwikkeling leiden naar interessante, nieuwe dingen. Landschappen wijzigen steeds. Ze worden achtereenvolgens op andere manieren toegeëigend. Als we dit afzetten in het kader van biobased bouwen, dan ziet 51N4E een boeiende evolutie tot stand komen. Er kunnen bijvoorbeeld recyclagelandschappen ontstaan. Materialen kunnen teruggegeven worden aan bepaalde landschappen en zo ontstaat er een cyclus die kan blijven doordraaien.

We moeten ontwerpend onderzoek opstarten en partijen samenbrengen – die elkaar anders niet onmiddellijk zouden vinden – om samen te bouwen aan deze nieuwe landschappen. Het is een uitgelezen kans voor landbouw en onze manier van denken over bestaande infrastructuur. Is het mogelijk om een vorm van landbouw te creëren die voldoende natuurlijke bouwmaterialen voorziet? Kunnen we tot een transitie komen waarin zogenaamde

constructiebossen naast de bestaande voedselbossen staan? Dit zijn prangende vragen in dit debat waarvoor nog veel toekomstverkenning en onderzoek nodig is, maar het zou het begin kunnen zijn van een verhaal dat meer in harmonie is met de natuur. We moeten onze landschappen aanpassen naar wat economisch nodig is, maar dan wel op zo'n manier dat we de relatie terug kunnen herstellen naar wat de natuur lokaal vraagt.

Stelling 3: Het ontwerpen met biobased materialen zal architectuur veranderen

Volgens Bie Luyssaert toont 'The Exploded View' dat we in de nabije toekomst andere materialen zullen toepassen dan die we tot op heden gewoon zijn. Architectuur zal veranderen, maar in die materialen zit ook een vorm van vertrouwdheid omdat we teruggrijpen naar oude, lokale technieken en natuurlijke materialen.

Erik Wieërs gelooft niet dat het wezen van architectuur zal veranderen. Architectuur is het zoeken vanuit aanleidingen om culturele betekenis te geven aan gebouwen. Het uitzicht zal veranderen, maar het wezen of de essentie van architectuur niet. We zullen dezelfde soort stappen zetten om tot kwaliteit te komen. Alleen zal dit tot stand komen met een andere beeldtaal. Waarop Dieter Leyssen een belangrijke aanvulling doet over het sensorische aspect van architectuur: de sensorische of tactiele ervaring zal de verandering brengen. Het zal anders voelen en anders ervaren worden. Maar voor de kwaliteit van architectuur is het gebruik van biobased materialen een veelbelovende vernieuwing. We vertrekken niet langer vanuit wat we zouden willen, maar wel vanuit welke potenties er zijn met beschikbare materialen en op een bepaalde plek. Het vraagt de ontwikkeling van een nieuwe ontwerpattitude.

Vlaams Bouwmeester Erik Wieërs, 23/05/2023 – foto Kelly Donckers

Stelling 4: Biobased ontwerpen doet de natuur floreren

Op deze stelling kwam een minder uitgesproken reactie dan verwacht. Eva herhaalt dat de natuur laten floreren net is waar regeneratieve ontwikkeling naar streeft. Voor het overige leek er veel instemming met deze stelling. Vanuit het publiek komt er een kanttekening over de oppervlakte die nodig is voor het telen van deze natuurlijke materialenbank. Dat we moeten opletten om niet dezelfde fouten te maken naar inname van het natuurlijke landschap zoals bij de veeteelt gebeurd is. Daan Bruggink pareert deze opmerking omdat hij gelooft dat wanneer we als ontwerper, bouwer of gebruiker op zoek gaan naar een biofilische manier van bouwen, verbouwen en landbouwen we vanuit deze mindset ook andere logische beslissingen gaan nemen. Het vraagt dus om een cultuurshift. Wat ons naadloos brengt bij onze laatste stelling.

Stelling 5: Biobased bouwen stimuleert een cultuurshift

Deze cultuurshift staat nog in haar kinderschoenen. In onze huidige samenleving moeten we op zoek naar nieuwe antwoorden op complexe vraagstukken. Hoe kunnen we deze in stand houden en optimaliseren? Hoe kunnen we ingaan tegen de klimaatopwarming? Tegen het verlies aan biodiversiteit? Tegen toenemende ruimtelijke wanorde? Hoe kunnen we weer meer één worden met onszelf en de natuur? Hoe kunnen we reageren op maatschappelijke conflictsituaties van een sterk geïndustrialiseerde, economische en politieke wereld waar de belangen vaak op een heel ander niveau spelen dan waar de essentie eigenlijk ligt.

Met AR-TUR voeren we een pleidooi om in te zetten op onderzoek, naar het ontwerp van gebouwen met biobased en circulaire materialen en in het bijzonder naar welke landschappen daarvan het gevolg kunnen zijn.

Één ding is zeker. We staan met zijn allen voor een boeiende zoektocht en een immense uitdaging.

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

Rondleiding in The Exploded View Beyond Building bij Kamp C in Westerlo, 23/05/2023 – foto's: Kelly Donckers

Eva Heuts van VIBE, 23/05/2023 – foto Kelly Donckers

Sotiria Kornaropoulou en Dieter Leyssen van 51N4E, 23/05/2023 – foto Kelly Donckers

Inspiratiemoment Hoe kunnen duurzaamheid en ontwerp hand in hand gaan? van Kamp C i.s.m. AR-TUR, 23/05/2023 – foto: Kelly Donckers

Rondleiding in The Exploded View Beyond Building bij Kamp C in Westerlo, 23/05/2023 – foto: Kelly Donckers

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

Bie Luyssaert van Design Museum Gent, 23/05/2023 – foto Kelly Donckers

Keynote door Daan Bruggink van ORGA architect, 23/05/2023 – foto: Kelly Donckers

“Het traject rond regeneratieve dorpsarchitectuur nodigt uit om voldoende tijd te nemen en anders te gaan kijken naar de woonopgave. Het omliggende landschap en de dorpscultuur vormen daarbij het fundament om meer verbinding te maken met de plek.”

Sally Lierman
Architect en stedenbouwkundig
ontwerper bij Atelier Romain

Van duurzaam naar
regeneratief

regeneratief
ontwerp:
publieksmoment

Van duurzaam naar regeneratief ontwerp

Tekst: Sam Rymenants

Maandag 23 september 2024 nodigde AR-TUR de Londense architect Michael Pawlyn uit om te spreken over zijn regeneratieve ontwerpbenaderingen. Na zijn lezing 'Sustainable to regenerative' modereerde Tine Hens een panelgesprek met Marlies Zuidam van FAAM architects, Nadia Casabella van 1010au en Michael Pawlyn over regeneratief ontwerpen.

Lezing: van duurzaam naar regeneratief

Pawlyn verdiept zich in 'biofilie' en 'biomimicry' als fundamenteën van regeneratief ontwerp. Hij pleit zo voor meer onderzoek naar de wijsheid van de natuur, die ons waardevolle lessen biedt. Hij is samen met Sarah Ichioka auteur van het boek Flourish¹.

Biofilie houdt in dat mensen die in nauwe verbinding met de natuur leven, gelukkiger en gezonder zijn; dit is niet alleen een overtuiging, maar wetenschappelijk onderbouwd.

De wereld is voornamelijk opgebouwd uit slechts vier elementen, maar vaak zoeken we antwoorden met complexe oplossingen, bestaande uit chemische elementen uit de hele tabel van Mendeljev. Neem bijvoorbeeld de bouwsector: we produceren beton, wat leidt tot aanzienlijke koolstofemissies, terwijl koraal zelf op duurzame wijze zijn structuur opbouwt door koolstof uit het water te halen.

¹ <https://flourish-book.com>

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

Eden Project van Grimshaw (Michael Pawlyn was werkzaam bij Grimshaw voordat hij Exploration Architecture oprichtte) – foto: Grimshaw

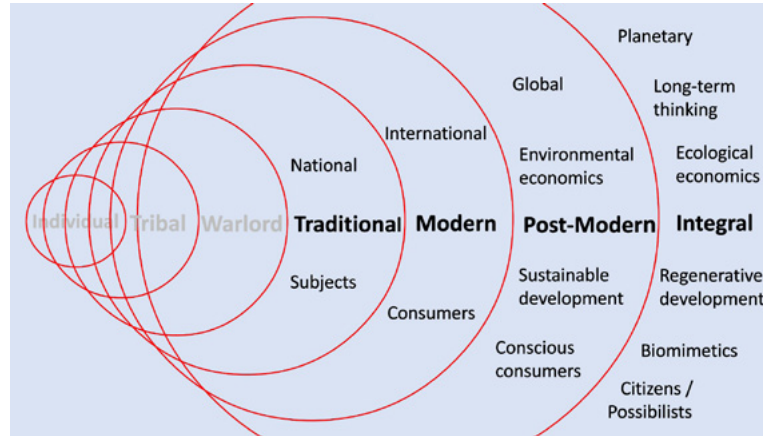

Sahara Forest Project – foto: Exploration Architecture

Pawlyn presenteerde talloze voorbeelden van innovaties geïnspireerd door de natuur. Zo heeft de naald van een bepaalde wesp geleid tot de ontwikkeling van precisieboren in de geneeskunde, terwijl schimmel ons leert hoe we optimale verkeersstromen in een stad als Tokio kunnen ontwerpen of maken bladeren ons duidelijk dat een efficiënt flowsysteem op bladnerven moet lijken om optimaal te presteren.

Daarnaast toonde hij aan hoe de interactie van licht en warmte de ontwerp-eisen voor energie-efficiënte gebouwen beïnvloedt. Hoewel dergelijk ecologisch ontwerp mogelijk hogere initiële kosten met zich meebrengt, verdient het zich op de lange termijn terug door de efficiëntie die het biedt. De focus op kortetermijn rendement (Return on Investment of ROI) – waarbij projecten slechts levensvatbaar worden geacht als ze binnen vijf jaar winst opleveren – noemt hij "psychopathisch" en destructief, met productiviteit en consumptisme die ten koste gaan van de natuur.

We moeten volgens Pawlyn een ecosysteem ontwikkelen waarin het afval van het ene proces de grondstof voor een ander is. Dit idee van 'symbiogenese' creëert een zelfversterkende cyclus die ons in staat stelt om optimaal gebruik te maken van wat we in overvloed hebben, om dingen te produceren die we nodig hebben. Het is daarbij cruciaal om de juiste condities te scheppen voor de natuur om zichzelf te regenereren, zodat we een harmonieuze balans tussen mens en milieu kunnen bereiken.

Werken aan een holistische benadering – beeld: Michael Pawlyn

Panelgesprek: regeneratie in de praktijk

Na de workshop en lezing volgde een panelgesprek gemodereerd door Tine Hens met Michael Pawlyn, Marlies Zuidam van FAAM architects en Nadia Casabella van 1010au waarin ze reflecteerden over Pawlyns boodschap.

Casabella benadrukte dat regeneratief ontwerp, zoals Pawlyn het benadert, slechts één van de vele perspectieven is en dat naast 'biomimicry' ook de sociale dimensie belangrijk is. Ze pleit voor een culturele shift en wil het ontwerp democratiseren, vooral door de stemmen van ongehoorde groepen te laten horen. Pawlyn beaamde dat en zei dat hij in zijn boek 'Flourish' vijf principes uiteenzet: 'agency, co-evolutie met de natuur, diepe en cyclische tijd, sociale aspecten (symbiogenesis), en economie'.

Casabella verwees aanvullend nog eens naar de concepten 'metacognitie' en 'agency'. Meer bepaald over hoe belangrijk het is dat we moeten beseffen en aanvaarden dat onze kennis incompleet is. We moeten daarom openstaan om te leren van de natuur, de bodem, grondstoffen,...

Zuidam ziet het regeneratieve vooral als iets dat ze integreert in haar ontwerpproces, door bijvoorbeeld extra expertise van andere domeinen te betrekken, zoals een ecooloog en een psycholoog en te vertrekken van de natuur als basis. Ze ervaart wel al een zekere shift met haar cliënteel

in tegenstelling tot tien jaar geleden. Mensen staan er open tegenover en dat is positief.

Pawlyn benadrukte dat experts moeten blijven inspireren in het ontwerpproces dat steeds meer gedemocratiseerd wordt, omdat consultatie zonder inspiratie niet effectief is.

Tine Hens bracht de stelling van architectenbureau RE-ST naar voren, die pleit voor het niet-bouwen. Pawlyn gelooft ook dat nieuwe ontwikkelingen positieve effecten kunnen hebben. Een treffend voorbeeld hiervan is hoe een stel bevers door het bouwen van hun dammen een door vuur verwoeste vallei hebben doen vergroenen en het ecosysteem hebben geregenereerd.

Zuidam gaf aan dat ze met FAAM geprobeerd heeft met oude bouwmaterialen nieuwe gebouwen te zetten. Het is echter moeilijk om die materialen nog gekeurd te krijgen. Het bureau focust nu vooral op nieuwbouw en hoe ze die materialen nadien kunnen hergebruiken. Een bijkomende uitdaging is vandaag dat nieuwe innovatieve materialen vaak vast zitten in regulatie en bij aannemers, wat het moeilijk maakt te experimenteren.

Tot slot werd gesteld dat we van duurzaamheid naar regeneratie moeten verschuiven. Pawlyn vatte het samen als: **"The bigger here, the longer now, and the wider we"**. Er moet meer focus zijn op onze grond, de agency van de natuur, langetermijnvisies en de vertegenwoordiging van elke persoon en soort.

Voor zulk een paradigmaverschuiving zijn er enkele 'simpele' richtlijnen om in het achterhoofd te houden:

- Spreek veel en positief over het nieuwe paradigma.
- Wijs op de tekortkomingen van het oude paradigma.
- Verspil geen energie aan tegenstanders.
- Communiceer met geïnteresseerden.

Iemand uit het publiek voegde nog het concept van de 'hustle factor' toe. Dat betekent dat wanneer de problemen groter worden dan de ongemakken van verandering, verandering onvermijdelijk zal plaatsvinden.

De grote interesse door het publiek illustreerde de noodzaak om verder te denken dan enkel duurzaamheid en te streven naar een regeneratieve toekomst. De inzichten van Michael Pawlyn en de interacties tijdens het panelgesprek vormen alvast een waardevolle basis voor verdere discussie en actie op het gebied van regeneratief ontwerp.

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

Lezing Sustainable to regenerative van Michael Pawlyn, 23/09/2024 – foto's: Kelly Donckers

Michael Pawlyn, 23/09/2024 – foto's: Kelly Donckers

Nadia Casabella, 23/09/2024 – foto's: Kelly Donckers

Regeneratief ontwerp: publieksmoment

Panelgesprek met Michael Pawlyn, Marlies Zuidam en Nadia Casabella, 23/09/2024 – foto: Kelly Donckers

regeneratief
ontwerp:
uitstap

Regeneratieve architectuur in Eindhoven

Tekst: Amber Vermaete

In mei 2024 richtte AR-TUR TRIBE op, een praktijkgemeenschap van geëngageerde dorpsmakers die elk vanuit hun eigen rol wel eens in een dorps context werken. De TRIBE deelt praktijkervaringen en bespreekt casussen, opgaven en ideeën voor de toekomst van onze dorpen. Na twee online sessies in mei en juni, kwamen de dorpsmakers op 11 september 2024 voor de eerste keer fysiek samen. Harrie van Helmond, architect, dorpsbouwmeester van Nuenen en tevens ook bevlogen lid van de TRIBE, nodigde de anderen uit in Eindhoven waar ze het NRE-terrein en Wijk Vredeoord bezochten.

Een stad onder druk in een land in wooncrisis

Dat het dorpsmakerslab naar Eindhoven trok, hoeft op zich niet te verbazen. Met een kop koffie in de hand bij wilercafé Cyklist, centraal op het NRE-terrein, introduceerden Harrie van Helmond en Niels Groeneveld, architect en medezaakvoerder bij Werkstatt, de TRIBE-leden in de stedenbouwkundige, demografische en economische situatie in Eindhoven. De stad bestaat uit een conglomeratie van dorpen en in haar sociale structuren voelt ze soms aan als één groot dorp. Voorspellingen zeggen dat daar de komende decennia nog een 'dorp' bijkomt omdat het inwonersaantal van ruim 245 000 inwoners (2024) naar 300 000 inwoners zal stijgen. Die toename is een gevolg van de bedrijvigheid van ASML, die in sommige maanden wel 400 nieuwe werkrachten in dienst neemt, alsook aan een toenemend aantal studenten. Om dat toenemend aantal inwoners op te vangen, worden veel woontorens gebouwd die typologisch gezien

niet altijd interessant zijn voor gezinnen. Een grote exodus van gezinnen is dus in gang gezet, resulterend in een laag aantal kinderen in de stad en lange files veroorzaakt door stadsverlaters die wel nog in de stad werken. Enter een zoektocht naar alternatieve woonvormen die gezinnen in staat stellen te blijven wonen in een stad onder druk, in een land met een wooncrisis.

Collectief Particulier Dromen

Tom van Tuijn, stedenbouwkundige en eigenaar bij Van Tuijn Stedenbouw, vertelde tijdens de voormiddag over de ontstaansgeschiedenis van het **NRE-terrein**. Dit 2,2 hectare grote terrein was ooit een gasfabriek, gebouwd in 1899 voor Philips, op opgehoogde grond die vervuild was. We komen in het verhaal terecht op het moment dat de gemeente Eindhoven het terrein had gekocht en midden in de wooncrisis van 2012 de opdracht gaf aan **Van Tuijn Stedenbouw** om aan de hand van 'organische gebiedsontwikkeling' op zoek te gaan naar een nieuwe manier van stad maken samen met de eindgebruikers. De rol van Van Tuijn Stedenbouw bestond hier expliciet niet uit het maken van een geprojecteerd masterplan. In plaats daarvan begeleidden zij de transformatie, werkten ze participatief een kader uit en stelden ze spelregels alsook een raamwerkkaart op voor de verdere ontwikkeling van het gebied.

De geplande organische gebiedsontwikkeling ging uiteindelijk van start als CPO-project (**Collectief Particulier Opdrachtgeverschap**) waarbij een

Regeneratief ontwerp: uitstap

Tom Van Tuijn en Niels Groeneveld geven een rondleiding op het NRE-terrein in Eindhoven, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Tom van Tuijn en Harrie van Helmond, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

NRE-terrein in Eindhoven, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

groep particuliere bouwheren zich verenigde om samen te bouwen en daaruit vooral een financieel voordeel behaalt. Anders dan bij een cohousing-project staan gedeelde ruimtes niet noodzakelijk voorop, op misschien een fietsenstalling of gedeelde buitenruimte na. Een CPO-project onderscheidt zich ook van een coöperatie omdat de verschillende entiteiten op het einde over het algemeen wel privaat bezit worden, onderworpen aan de vrije markt. Voor een site van deze omvang laat een CPO toe om de korrel van de ontwikkeling klein te houden, waardoor meer mensen iets kunnen betekenen in het verhaal en waardoor meer eigenaarschap wordt gecreëerd.

In de zoektocht naar initiatiefnemers voor het vormen van een CPO werd een open bezoekersdag georganiseerd waarop 56 voorstellen binnenkwamen. Daaruit werden zes voorstellen geselecteerd op basis van enerzijds een bijdrage aan het geheel en het collectieve en anderzijds de voorwaarde dat je als initiatiefnemer ook eindgebruiker moest zijn (je moest er uiteindelijk zelf wonen en/of werken). De voorstellen liepen uiteen: van iemand die een jazzclub wilde openen, over een groep starters die samen budgettaire woningen wilden bouwen, tot een groep mensen die ateliers en woningen wilden optrekken. Noch de gemeente, noch het studiebureau, noch de groep initiatiefnemers, die gaandeweg nog gegroeid is, had aan het begin een sterk beeld van wat het uiteindelijke nieuwe NRE-terrein als geheel moest worden. De toekomst werd gevormd door het proces. Het uiteindelijke programma van de site is gemengd: woningen, horeca, ateliers, werkplaatsen voor mensen met een afstand

tot de arbeidsmarkt,... Dat de gestage ontwikkeling van deze site enige tijd in beslag zou nemen – het hele traject zou uiteindelijk zo'n tien jaar duren – betekende echter niet dat de site niet onmiddellijk kon geactiveerd worden. Vanaf 2012 waren er gedurende enkele jaren tijdelijke ateliers gevestigd, waar talrijke studenten van Design Academy Eindhoven hun werkplaats vonden en waar enkele architecten hun bureau installeerden. Alle betrokkenen namen samen de tijd om ideeën te laten rijpen en de gebruikersgroep te laten groeien en vorm te krijgen, een proces dat geduld en doorzettingsvermogen eiste. Ze werden daarvoor in 2023 bekroond met een Gulden Feniks-prijs in de categorie gebiedstransformatie.

De transformatie van het NRE-terrein ging uit van een collectief principe: het gaat niet zozeer over de beeldkwaliteit, over controle of macht, maar wel over wat je bijdraagt aan het geheel, aan de cultuur van de nieuwe wijk in wording. Nochtans zijn de laatste tijd wel wat architectuurartikels geschreven over de site. En daar slaan volgens Tom van Tuijn veel auteurs de bal mis: er wordt veel geschreven over het beeld en de architectuur, terwijl het meer gaat over de sociale en maatschappelijke dimensie, over eigenaarschap, over een diversiteit aan woningen en typologieën. Elk gebouw op het NRE-terrein is te lezen als het resultaat van één (groep) initiatiefnemer(s). Dat de typologieën uiteenlopen en dat er geen vooropgesteld beeld opgelegd werd, is te lezen in de gebouwen. Daarover zei Niels Groeneveld bij het enige bepleisterde gebouw op de site, een ontwerp van **Werkstatt**: "Je mag best wel zien dat het allemaal verschillende dromen zijn." Anders dan de rest van Nederland wordt Eindhoven toch al gekenmerkt door een mix van stijlen, een gevolg van de wederopbouw na de bombardementen in WO2. En toch is op de site de beeldkwaliteit best hoog. Dat zou wel eens het gevolg kunnen zijn van de vele architecten onder de initiatiefnemers, maar ook omwille van het feit dat bijna elke ontwerpkeuze de groep heeft moeten passeren. De architecten onder de

Regeneratief ontwerp: uitstap

Wielercafé Cyklist op het NRE-terrein in Eindhoven, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

groep hebben in de ontwerpfase veel verbindend tekenwerk geleverd. Aan de hand van beelden en tekeningen werd het ontwerp samen gemaakt, werden bouwhoogtes beslist, afstanden vastgepind en perceelsgrenzen vastgelegd. Sommige perceelsgrenzen liggen op de rand van een gebouw, maar op sommige plekken is ook een deel van de open ruimte – hoewel steeds publiek toegankelijk – in privaat eigendom. Op deze manier kunnen inwoners de open ruimte meer toe-eigenen, zelf kiezen welke boom ze planten of meer en anders vergroenen dan dat de gemeente zou doen, die nog steeds eigenaar is van de overige open ruimte. Typerend voor het NRE-terrein is de aandacht voor de overgang tussen private en publieke ruimte. Een opstapje naar een gelijkvloers terras, een overgroeide pergola, een inspringende, gelijkvloerse ruimte zijn enkele van de tactieken die de zoektocht naar een zachte doch leesbare grens verbeelden.

Lessons learned: betrek de eindgebruiker in het proces

Twaalf jaar na de start van dit verhaal staan we midden in het resultaat van het proces dat lang duurde, te lang soms. Ook de gemeente begon te twijfelen, maar het was mede dankzij Mary-Ann Scheurs, wethouder (schepen) gedurende een lange periode tijdens het traject, dat de hele zaak door kon gaan. Tom van Tuijn blikt ook terug op wat nu beter had gekund. Daarbij komen vooral enkele ontbrekende groen-blauwe aspecten aan bod, ambities die nu sneller vooropgesteld zouden worden dan pakweg tien jaar geleden. Zo is er wel een gescheiden rioolstelsel, maar wordt regenwater niet structureel opgevangen. Het project ging van start net voor de intrede van de regelgeving rond waterhuishouding, maar ook financieel was het uiteindelijk onhaalbaar om de kost hiervan onder de initiatiefnemers te delen. Mocht daar in het begin al

NRE-terrein in Eindhoven, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

NRE-terrein in Eindhoven, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

duidelijkheid rond geweest zijn, was er misschien wel (collectieve) wateropvang geweest. Ook de condities rond sanering hadden van in het begin helder moeten zijn. De onduidelijkheid over de vervuilde grond heeft het project anderhalf jaar vertraging bezorgd. Het groen op het NRE-terrein is vandaag voornamelijk 'stedelijk groen' dat wel voor een groen beeld en in zekere mate voor natuurverbindingen zorgt, maar in principe werd niet veel oppervlakte onthard. Tom van Tuijn sluit af met de stelling dat dit ontwerpproces zeker geen 'waarheid' hoeft te zijn. Het gelopen proces heeft heel wat voeten in de aarde gehad, maar dat betekent ook niet dat we dit type van ontwikkelen helemaal overboord moeten gooien. We dienen vooral na te denken over een combinatie van ontwerpstrategieën die tot alternatieve ontwikkelingen kunnen komen, waarbij we vooral meer gaan nadenken over de eindgebruiker en de betrekking van de eindgebruiker in het proces.

Regeneratief ontwerp: uristap

Klein Zwitserland ligt in Eindhoven

Voor de lunch trok de groep richting het kantoor van Werkstatt, waar het architectenbureau een royale eetkamer deelt met onder meer een kunstenaar, een ontwerper-lasser en een filmmaker. Tijdens het eten vertelden Niels Groeneveld en Raoul Vleugels, ook architect en zaakvoerder bij Werkstatt, over **Klein Zwitserland**. Klein Zwitserland ligt in Eindhoven en is deel van ontwikkeling Delta, onderdeel van het masterplan dat werd opgesteld door West8 en dat bestaat uit verschillende bouwvelden op Strijp-S in het noordwesten van de stad. Delta

Niels Groeneveld van Werkstatt, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Raoul Vleugels van Werkstatt, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

betreft ongeveer 250 woningen en bestaat voor twee derden uit sociale en 'middenhuur' woningen ontwikkeld door woningcorporatie Trudo. Middenhuur is een term die in Nederland wordt gebruikt voor woningen met maandelijkse huurprijzen tussen de 850 euro en 1100 euro. Anders dan bij sociale woningen is het mogelijk dat deze woningen worden bewoond door wat ze noemen 'scheefhuurders', mensen die een woning huren waarvan de huurprijs te laag is in verhouding tot hun inkomen. Het andere derde bestaat uit een woongenootschap genaamd Klein Zwitserland. Geïnspireerd op Zwitserse voorbeelden van een 'Genossenschaft', oftewel een woongenootschap, wordt Klein Zwitserland vanuit een coöperatie vormgegeven, gefinancierd en beheerd en zo weggehouden van speculatie op de vrije markt. Centraal staan enkele gemeenschappelijke plekken waarbij een bijzondere ontwerpaandacht gaat naar ontsluitingsruimtes; mensen ontmoeten elkaar immers in de fietsenstalling, aan de brievenbus, de wasmachine of het vuilnis. Verder bestaat Klein Zwitserland uit gedeelde daktuinen, collectieve galerijen, een binnenhof en verschillende collectieve voorzieningen die soms niet alleen met de woongenootschap worden gedeeld, maar ook met de stad.

Een sociale loper en een groene dreef

Na de middag stond **Wijk Vredeoord** op het programma. Omwille van de regen, maakten Marjan De Vries en Remco Mulder (mulderdevries architecten (m/v)*) de groep binnen alvast vertrouwd met deze nieuwe wijk die werd gebouwd op het voormalig

Groene dreef in wijk Vredeoord, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Regeneratief ontwerp: uristap

Masterplan wijk Vredeoord met sociale loper en groene dreef – beeld: Buro Lubbers

kantoorterrein van Philips. In opdracht van woningcorporatie Trudo die de hele site had gekocht, ontwierp Buro Lubbers het landschappelijk masterplan waar een brede 'loper' en een groene 'dreef' in te herkennen zijn. De loper doorkruist de wijk van oost naar west en werkt als een autovrije dijk die alle bouwvelden verbindt en waar spelen en ontmoeten centraal staan. De dreef staat haaks op die sociale loper en is eigenlijk een grote wadi die grote hoeveelheden water laat infiltreren tijdens nat weer. Bij droogte is het een groene speelruimte opgeladen met natuurlijke speelelementen. Wijk Vredeoord is vrij van doorgaand verkeer door een aantal 'inprickers' die als groene parkeerplaatsen haaks op de ontsluitingswegen aansluiten. mulderendevries architecten (m/v)* realiseerde op Wijk Vredeoord het **CPO-project Cabins in the Wood**, waarmee ze niet enkel hun eigen woning bouwden maar ook dat van hun tien burens. De vrijstaande woningen staan vlak naast de dreef en werden opgetrokken met het geprefabriceerd lichte houtbouwsysteem SIPS (Structural Insulated Panel System). De gevels werden afgewerkt met peppelhout afkomstig van populieren langs de A2 die na een storm geveld waren, maar een bestemming kregen dankzij de actiegroep *We Houden Jullie Hier*.

Ook Werkstatt leverde onlangs een CPO-project op in Wijk Vredeoord. Het **project Meer&Deel** in het zuiden van de wijk omvat 40 woningen in doordacht geschikte gebouwen, omgeven door gedeelde buitenruimte. Dit CPO-project startte ooit met 4 huishoudens als initiatiefnemers, met wie Werkstatt cocreatief aan de slag ging om de eerste kernwaarden uit te zetten. Zo werd vanaf het begin van de ontwerpfase veel aandacht

Inplantingsplan project Meer&Deel in Eindhoven – beeld: Werkstatt i.s.m. Van Tuijn Stedenbouw en Atelier to the Bone

Regeneratief ontwerp: uristap

besteed aan 'hoekjes voor het onbestemde'. De ontwerpers hebben ook gezocht naar verfijnde manieren om de bewoners zoveel mogelijk te laten participeren in het collectief. Zo zijn er geen individuele toegangspaden, ook niet voor de grondgebonden woningen met een eigen voordeur. In plaats daarvan is er een vlonder aangelegd die je langs de burens naar je eigen voordeur brengt. Bij Meer&Deel delen de bewoners een tuin, de energievoorziening, een klusruimte, fietsenberging en zelfs een logeerkamer.

Een vrijplaats in een georganiseerde wereld

De dag sloot af in de woonkamer van Tom van Duuren. Tom is expert in bomen en natuur op alle vlakken: hij geeft advies, is actief in bosbeheer en helpt ook in de wijk en op zijn eigen perceel in Vredeoord de natuur een handje verder. "In deze heel georganiseerde wereld die we voor onszelf hebben gecreëerd, zijn zijn huis en tuin de vrijplaats", aldus Harrie van Helmond. En als je respect hebt, wil Tom die vrijplaats best met je delen, als was het een common: kinderen komen voorbij de tuin gelopen, spelen verstoppertje onder het huis dat een tikeltje van de grond staat of komen naar de kippen kijken.

Wijk Vredeoord, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Bij binnenkomst stond de peperkoek op tafel. De houtkachel had de natte regendag een beetje verdreven. Kunnen wie iets aanvangen met de lessen van vandaag in dorpen? Met een kop thee voor de neus, komt het reflectiegesprek op gang. Ja, we kunnen vormen van eigenaarschap die we in CPO-projecten terugvinden, overnemen in dorpsprojecten in Vlaanderen en deze vorm van woonontwikkelingen zou diversiteit kunnen brengen in het eenzijdige woonaanbod dat klassieke ontwikkelaars op de markt brengen. Maar er is al heel wat collectiviteit te vinden in dorpen, omdat dorpen zich historisch gezien – en nog steeds in zekere mate – als een collectief

gedragen. Misschien is er ook vooral vanuit een stedelijk publiek, met een grotere groep mensen en met meer expertise, vraag naar projecten als deze. Is er hiervoor mentaal draagvlak in dorpen? In een tuin zoals die van Tom van Duuren zien we alvast veel kansen om ook met de private tuinen in dorpen, die toch een groot oppervlak van onze open ruimte beslaan, groen-blauwe en sociale ambities te verwezenlijken. Waarom faciliteren we geen inwoners met een groene, diverse, natuurinclusieve en open tuin? In plaats van iedereen mee te willen krijgen, zouden we met een 'coalition of the willing' al veel kunnen betekenen voor de ecologie en voor het welbevinden van de omwonenden. Als ecologische verbindingen gelegd worden en mussen van de ene naar de andere tuin kunnen vliegen, komen we al een eind ver.

Uitgezwaid door Harrie van Helmond en Tom van Duuren staken de leden van TRIBE terug de grens over, op weg naar alle hoeken van Vlaanderen. Morgen zal ieder vanuit zijn eigen rol weer aan de toekomst van onze dorpen werken. De projecten van collectief particulier opdrachtgeverschap in Eindhoven geven alvast veel inspiratie voor Vlaanderen.

Regeneratief ontwerp: uristap

Nabespreking in woning Tom van Duuren, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Marjan De Vries van mulderdevries architecten (m/v)*, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Groene dreef in wijk Vredeoord, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Tom van Duuren, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Cabins in the Wood in wijk Vredeoord, 11/09/2024
– foto: Kelly Donckers

NRE-terrein in Eindhoven, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Regeneratief ontwerp: uirstap

Brede loper in wijk Vredeoord, 11/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Reflecties

01

Mee(r) bouwen aan het dorpse landschap

Dorpen spelen ook een belangrijke rol in de woonopgave. Niet als een doel op zich, maar als een middel om de dorpskern te versterken en weg te blijven van het banale 'verappartementiseren'. Het traject rond regeneratieve dorpsarchitectuur nodigt uit om voldoende tijd te nemen en anders te gaan kijken naar de woonopgave. Het omliggende landschap en de dorpscultuur vormen daarbij het fundament voor een sterkere verbinding met de plek.

Vele dorpsbewoners zijn trots op het prachtige landschap waarin ze wonen en genieten er ook van. Wanneer we hen echter vragen hoe ze zelf bijdragen aan dit landschap, valt het gesprek vaak stil. We nemen niet langer voldoende tijd om de schoonheid van het landschap te begrijpen. We bouwen niet mee(r) aan het landschap. Regeneratieve dorpsarchitectuur gaat ook over een zoektocht naar de bijzonderheid van het dorpse landschap en hoe het dorp hierin (historisch) genesteld is. Het dorpse landschap is meer dan een consumptielandschap. Door de landschappelijke bouwstenen – zoals bronnen, kwelzones en natuurlijke structuren – te versterken en opnieuw zichtbaar en beleefbaar te maken, krijgt het landschap weer betekenis. Wanneer je in een dorp woont of bouwt, ben je ook mee verantwoordelijk voor dit dorpse landschap.

Zonder dorpscultuur geen aanleiding

Naast het landschap is ook het bouwen aan een sterke dorpscultuur een essentieel onderdeel van de regeneratieve benadering. De sociale dynamiek in dorpen is vaak een mengeling van oude, hechte gemeenschappen en steeds meer nieuwkomers. Wie woont er in het dorp? Waar ontmoeten men elkaar en hoe beweegt men doorheen het dorp? Het in beeld brengen van de dorpscultuur gaat gepaard met een zoektocht naar bijzondere plekjes die als niet-dorpeling vaak onzichtbaar zijn. Ze vormen waardevolle aanknopingspunten voor het uitbouwen van dorpse ommetjes die verbinding maken op een zowel aangename als belevenisvolle manier en ruimte bieden voor het spontaan ontmoeten.

De opmaak van een Nolli-map van een dorp toont aan dat door onder andere privatisering en het creëren van harde eigendomsgrenzen nog maar weinig gemeenschappelijke plekken overblijven voor kleinschalige ontmoetingen. Door te bouwen op de bestaande sociale dynamiek en te investeren in beleefbare rust- en ontmoetingspunten (bijvoorbeeld dorpse ommetjes, (gevel)rustpunten, gedeelde tuinen en meervoudig gebruik van grote gebouwen zoals een school, kerk of woonzorgcentrum) groeit een meer verbonden dorpsgemeenschap.

"Het bezoek met AR-TUR aan de tuin van Tom van Duuren, als vrijplaats in de geplande wijk Vredeoord in Eindhoven, toont - net zoals de speelse doorsteekjes en de omgang met de grens publiek-privaat - zeer mooi het belang van zo'n gedeelde ruimtes die het dorp en haar gemeenschap sterker en hechter maken."

— Sally Lierman, Architect en stedenbouwkundig ontwerper – partner
Atelier Romain

Regeneratief ontwerp: uitstap

regeneratief
ontwerp:

werk- en
studiedag

Een dorp is bovenal een landschap

Tekst: Lucas Desmet

Op 9 oktober 2024 organiseerde AR-TUR in thuisbasis de Warande in Turnhout een werk- en studiedag over dorpse woon-landschappen. Tijdens deze dag kregen de deelnemers nieuwe inzichten aangereikt door sprekers die hun visie deelden op drie schaalniveaus: van landschap over het dorpsweefsel tot de projectsite.

Eerder experimenteerden we met diverse methodieken om de relatie tussen de gebouwde dorpse omgeving en het landschap op een nieuwe manier te lezen, in kaart te brengen en te ervaren.

Een dorp is bovenal een landschap – Jo Boonen

Tijdens een eerste poëtische lezing nam Jo Boonen ons mee op een verkenning van de semantische betekenis van 'regeneratieve dorpse architectuur' (zie p. 8).

Volgens Jo is een dorp bovenal een landschap en de relatie ervan met het dorp. Geen enkel dorp is uit het niets ontstaan. Het is altijd een product van de specifieke interactie met de natuur. Dorpse architectuur, zo stelt hij, draait dan niet alleen om gebouwen, maar om de ervaring van het landschap vanuit die gebouwen. Het gaat dan niet zozeer over waar de ramen in de huizen zitten, maar wat je ziet als je uit het raam kijkt. Landschap is de

Poëtische lezing door Jo Boonen over *Een dorp is bovenal een landschap*, 09/10/2024 – foto: Kelly Donckers

'meester' van het dorp, en dorpsarchitectuur betekent daarom in essentie landschapszorg. Dit betekent dat elke architect een landschapsarchitect is, of hij zich daar nu bewust van is of niet.

Jo prijst alvast de aandacht die de **Toolbox Dorpse Architectuur** heeft voor de zoektocht naar een gepaste taal en naar het vormgeven van de ruimte tussen gebouwen. Maar volgens Jo wordt het landschap nog te veel gezien als iets tussen gebouwen, en niet als gebouwen die tussen het landschap staan. Wat als men de tactieken vanuit het boek zou aanvullen met een landschappelijke reflectie? Zou er een tactiek kunnen ontstaan voor ruimte voor het meer-dan-menselijke? De Toolbox bouwt in dat opzicht verder op het boek van Christopher Alexander, die ook op zoek gaat naar patronen voor ruimtelijke kwaliteit. Één hiervan is dat je altijd moet bouwen op de moeilijkste plekken, want *"a concept which will help us decide where to place buildings to improve the landscape, doesn't exist yet"*. Een interessante insteek voor de dag en deze nodige landschapsliefde is de rode draad doorheen de werksessie.

Dorpen versterken vanuit het landschap – Atelier Romain

Sally Lierman van Atelier Romain bracht een visie op dorpsontwikkeling vanuit een landschappelijk perspectief. Ze benadrukte hoe belangrijk het is om te vertrekken vanuit een sterke landschappelijke lezing, omdat daarin veel kansen liggen om het dorp te versterken, zoals het traject van **'DNA van het Dorp'** in West-Vlaanderen illustreert.

Regeneratief ontwerp: werk- en studiedag

manieren om het landschap opnieuw bepalend te laten zijn voor hoe het dorp zich ontwikkelt. Dit omvat het rooien van een aantal bomen, zodat de duinen terug kunnen groeien en bewegen, wat de zoetwaterbel versterkt. Daarnaast kan het verduurzamen van de landbouw een aanknopingspunt vormen om nieuwe randen te creëren tussen de Waddenzee en het dorp.

2. In **Zwalm** ging LAMA pragmatischer te werk. Hier hebben veel bewoners de unieke landschappelijke kwaliteiten van hun dorp uit het oog verloren. LAMA pleit voor het goed in kaart brengen en opmeten van wat er is, zowel de gebouwde omgeving als het landschap met bijvoorbeeld beeldbepalende bomen. Door bewoners opnieuw te leren kijken naar de waarde van hun omgeving, kan de toekomst van het dorp worden opgebouwd op basis van deze bestaande kwaliteiten die nog verstopt aanwezig zijn.

Vestenstudie Herentals – beeld: LAMA landscape architects

3. **Herentals** heeft van oudsher een duidelijke landschappelijke structuur. De Stadsvesten, die een natuurlijk scheidend en structurerend element vormen tussen stad en landschap, zijn doorheen de tijd vergeten geraakt. Door nauwkeurig op te tekenen wat er nog zichtbaar is en dit te koppelen aan nieuwe ontwikkelingsprojecten, wordt de vestenstructuur opnieuw beleefbaar gemaakt. Zo wordt de oude landschappelijke vestenstructuur terug randvoorwaardelijk voor de stad of het dorp. Een heldere visie maken is één ding, maar het bouwen aan nieuwe verhalen is een ander proces. Parallel aan het landschappelijk randvoorwaardelijk systeem van de vesten, werkt LAMA ook aan een nieuwe manier van het brengen van dit verhaal. Zo worden kunstenaars gevraagd om het verhaal van de vesten zichtbaar te maken door middel van verschillende ingrepen, bijvoorbeeld door taferelen in de boordsteen af te beelden.

Het spanningsveld tussen private belangen en ruimtelijke kwaliteit - DUUST

Jan Hamerlinck van DUUST is stadsontwerper, urbanist en stedenbouwkundige. Zijn aanpak focust zich op het vatten van de context om daaruit het best mogelijke project te maken. Jan licht via een drietal private projecten deze aanpak toe. Zijn presentatie gaf inzicht in de balans tussen private belangen, met een economische en juridisch realiteit, en publieke ruimtelijke kwaliteit, waarbij landschap steeds als sturend element wordt beschouwd.

1. In de stedelijke context van **Oostende** werd het bureau gevraagd om een project over te nemen dat al een tijdje vastliep. DUUST concludeerde dat de oorzaak hiervan was dat er niet goed genoeg gekeken was naar de stedenbouwkundige context. Aan de hand van een grondige analyse, werd een kader voor het nieuwe project gedefinieerd. Zo werden de randvoorwaarden van een stedelijke voorzieningen, fietscorridors, een parkboulevard als verbinding tussen het park en

Jan Hamerlinck van DUUST, 09/10/2024 – foto: Kelly Donckers

het station, en de aanwezige open dwarsstructuren, omgezet tot een voorstel van een open bouwblok dat hieraan tegemoetkwam. Dit voorstel genereerde duidelijke meerwaarde, maar week wel af van het bestaande RUP.

2. In **Oosterzele** werd een reeds bestaand masterplan voor een woonontwikkeling herbekeken. De aanvankelijke plannen boden meer van hetzelfde. DUUST stelde voor om groen een centralere plaats te geven en zich te focussen op de randen af te bouwen, in plaats van het gebied vol te bouwen. Daarnaast werden collectieve voorzieningen, zoals parkeren, energie en warmte voorgesteld. De participatie van omwonenden was een essentieel onderdeel van dit project.
3. In **Bredene** start DUUST opnieuw vanuit de omgeving, met een analyse van een site met twee torengebouwen en verder ogenschijnlijk enkel veel grasland. Door lokaal onderzoek kwamen ze te weten dat het terrein deel uitmaakt van het Oudlandpolder-landschap, met een beeldwaarde van polderbossen en waterstructuren. Ze stelden voor om dit subtiel aanwezige landschap te versterken en opnieuw sturend te maken en de bebouwing aan te passen aan dit landschap, met meer ruimte voor water en natuur. Ook hier botste hun voorgestelde ontwikkeling op basis van de omgeving op het top-down bestaand juridisch kader.

Masterplan Oosterzele – beeld: DUUST

Regeneratief ontwerp: werk- en studiedag

Jan ziet de uitdaging daarom ook in het juridisch kader, dat vaak gebaseerd is op rigide regels zonder rekening te houden met de lokale context. Hij pleit voor een benadering waarbij landschap en stedelijke context leidend zijn, in plaats van abstracte wetgeving die innovatieve oplossingen op basis van de omgeving blokkeert.

Living in cohabitation, unheard voices and hidden data – Fallow

Fallow bevindt zich in een spreidstand tussen architectuur, publieke ruimte en visievorming op grotere schaal. Carmen Van Maercke stelt dat het bureau wordt gekenmerkt door een 'landschapsliefde', zoals Jo het eerder benoemde, een zoektocht naar het begrijpen van het landschapssysteem, zoals Claire het verwoordde, en een drang naar de voeling met de context, zoals Jan het hiervoor beschreef.

Carmen licht twee masterplannen toe die zich in een randstedelijke context bevinden, en die zich hebben laten leiden door de zoektocht en aanpak van meer-dan-menselijk design. Fallow begint vanuit een bewustzijn dat men samenleeft met andere wezens die niet gerepresenteerd worden.

1. In **Neder-over-Heembeek**, aan de noordrand van Brussel, lopen twee kleine beekvalleien door open snippers resterende landbouwgrond van de Brabantse kouters. Deze liggen in een mogelijke woonuitbreidingszone. Naast desktop research en het bekijken van biologische waarderingskaarten, neemt Fallow ook graag het kikvorspectief ter plaatse op. Zo merkten ze dat er bij de Brusselse overheid niet veel gekend was over de fauna en flora van die plek. Gesprekken ter plekke met vrijwilligers en natuurorganisaties legden echter een wereld bloot van een Alpenwatersalamander, een bruine kikker, en een gewone pad die actief zijn in het gebied. Dankzij het in kaart brengen van hun leefgewoontes en pendelroutes werden er aanpassingen aan het masterplan gemaakt, die anders hun woongebied zou aantasten bij gebrek aan kennis en een top-down aanpak. Zo worden ook deze meer-dan-menselijke stemmen sturend voor het masterplan.
2. In **Gent** wordt het 20e-eeuws eilandje weginfrastructuur The Loop tussen Flanders Expo en de IKEA aangepakt. Uit de Ferrariskaart leert Fallow dat dit tegenwoordig generisch randstedelijk gebied vroeger een duidelijkere leesbare landschapsstructuur had, met de Vossenbeek, een overstromingsgebied en een uitloper van een kouter. Fallow schuift op basis hiervan een aantal principes naar voren, waarbij de bodem sturend is. Deze bodemkaart vertoonde verschillende hiaten en daarom werd er met de stadsecoloog ter plaatse aan de slag gegaan om grondboringen uit te voeren. Zo kan op basis van het landschap en de bodem een raamwerk uitgezet worden dat de ontwikkeling in de toekomst stuurt.

Grondboringen op locatie i.s.m. de stadsecoloog – foto: Fallow

Tot slot

De dag werd afgesloten met een korte nabespreking en uitwisseling van ervaringen en bevindingen. De lezingen openden een wereld om een omgekeerde benadering toe te passen, waarbij men begint met observatie en ervaring van de plek zelf, in plaats van enkel te vertrekken vanuit abstracte kaarten en data. De aansluitende werksessie rond het KempenKabinet (zie p.179) leidde tot een reeks inzichten die meegenomen worden naar toekomstige ontwerppraktijken in de Kempen.

Voldaan vertrokken de deelnemers naar het Natuurpunt Museum voor het tweede deel van de studiedag voor de interactieve werksessie Symbiopolis (zie p.132).

Regeneratief ontwerp: werk- en studiedag

Werk- en Studiedag Dorpse Woonlandschappen, 09/10/2024 – foto's: Kelly Donckers

Sally Lierman van Atelier Romain, 09/10/2024 – foto: Kelly Donckers

Carmen Van Maercke van Fallow, 09/10/2024
– foto: Kelly Donckers

Claire Laeremans van LAMA landscape architects, 09/10/2024
– foto: Kelly Donckers

Regeneratief ontwerp: werk- en studiedag

Reflecties

01

Vanuit mijn werkgebied – ik begeleid kerkbesturen in de provincie Antwerpen bij het herbestemmen van hun roerend erfgoed wanneer het gebouw een her- of nevenbestemming krijgt – stel ik vast dat dorpskernen vaak zonder enige visie worden volgebouwd en bouwpromotoren grotendeels hun zin kunnen doen. Dat leidt veelal tot dorre, visueel saaie en ontoegankelijke centra, waar je als bezoeker zeker niet wil blijven, laat staan verblijven. Om hier een inhoudelijk gefundeerd tegengewicht aan te kunnen bieden, heb ik de studiedag als zeer inspirerend en zinvol ervaren.

“Dat het omringende landschap in een dorp niet losstaat van de woonkern en dat je dat best laat ‘insijpelen’ tot in het centrum, klonk zeer revelerend en tegelijk ook zeer logisch: een verbinding tussen mens en leefomgeving, daar wordt iedereen toch gelukkiger van?”

En dan liefst niet met enkele schaamlapjes ‘groen’ maar met een kwalitatieve invulling van lokale planten, struiken en bomen. Ik ben ervan overtuigd dat het noodzakelijk is dat zulke zienswijzen en ideeën kunnen doordringen tot het lokale niveau. En hoe sneller, hoe beter.

— Ann Bries, Adviseur religieus erfgoed - Provincie Antwerpen

02

“Hoe kunnen we door mensen, natuur en processen te verbinden, dorps architectuur niet alleen duurzamer, maar ook regeneratief maken? En hoe vertalen we deze visie naar de praktijk?” Dat is de vraag waar we ons tijdens de werk- en studiedag over bogen. Als we helemaal eerlijk zijn, dan moeten we toegeven dat dit een zoektocht is waarop nog geen 100% eenduidig antwoord op bestaat. Wél bracht de sessie van AR-TUR verschillende puzzelstukjes samen die een eerste richting aangeven.

Hoewel vandaag de ‘culturele band’ tussen het dorp en het omliggende landschap wat verwaterd is, maakt het nog wel deel uit van hetzelfde ‘systeem’. De grens die wij trekken tussen de bebouwde en open ruimte is in realiteit vooral een menselijk construct. Die grens wordt echter niet gevolgd door natuurlijke processen en vormt bijvoorbeeld geen scheidingslijn voor de leefwereld van de meer-dan-menselijke bewoners van een gebied.

Willen we dorpen en hun landschappen opnieuw met elkaar verbinden, dan moeten we verder kijken dan het simpelweg creëren van groen. In de plaats daarvan moeten we een diep begrip ontwikkelen van de ecologische, hydrologische en bodemkundige processen die aan de basis liggen van het hele landschapssysteem waarvan een dorp deel uitmaakt. Alleen door een

dergelijke systemische benadering mét oog voor het verleden kunnen we een veerkrachtige en toekomstbestendige omgeving creëren, die ruimte biedt aan mens, dier en natuur.

Dit vergt niet enkel een integrale benadering, maar ook een andere aanpak, die afwijkt van de klassieke desktopresearch. Niet alle data is altijd voorhanden.

“Een plek opnieuw ‘aarden’, begint in eerste instantie vanuit het veld zelf. Door veldwerk en observaties wordt een plek op eenrijkere manier geportretteerd. Deze analyse biedt (samen met de desktop-research) vervolgens kansen om mensen, natuur en processen meer met elkaar te verbinden, vertrekkende vanuit de plek zelf.”

Deze aanpak kwam tijdens de studiedag duidelijk naar voren, vooral tijdens de werksessie rond het KempenKabinet waarin geëxperimenteerd werd met andere manieren van data capteren vanuit een specifieke plek. Ook de Symbiopolis-workshop later op de dag bood een interessante invalshoek waarbij we de omgeving door de ogen van een vos bekeken.

Kortom, op 9 oktober 2024 vond een bijzondere sessie plaats. Zeker is dat er nog veel werk aan de winkel is, zowel binnen het beleid als binnen de ontwerppraktijk. Sessies zoals deze zijn daarom uitermate boeiend, pionierend en voorbeeldstellend voor tal van actoren.

— Carmen Van Maercke, Ingenieur-architect en landschaps-stedenbouwkundige - Follow

03

We kregen vanuit AR-TUR de vraag hoe wij als stedenbouwkundigen de relatie definiëren tussen (dorps) architectuur en het omliggende landschap. Bij DUUST laten we de context onze aanpak bepalen. De zoektocht naar de unieke identiteit van de plek is leidend en dus telkens verschillend.

“We hanteren bij DUUST weinig vuistregels, maar misschien is er toch één: het landschap vormt hoe dan ook de basis voor elke ontwikkeling.”

Het landschap is de onderlegger die bepaalt wat kan, hoe het kan, hoeveel er kan, waar wel en waar niet, enzovoort. De ontwikkeling of validatie van de landschappelijke (of stedelijke) onderlegger gaat voor ons steeds voor op de bebouwde ontwikkeling. Bebouwing krijgt zo een dienende rol, ondergeschikt aan het landschap. Gebouwen worden ingezet als coulissen die het landschap mee vormen, die stromen begeleiden, die functies aanbieden aan de omgeving,... Alles staat of valt dan ook bij een ‘juiste’ lezing van de landschappelijke (of stedelijke) onderlegger. De kennis van onder andere

Regeneratief ontwerp: werk- en studiedag

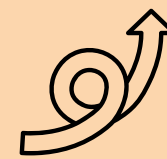
de historische lagen, de bodem, de waterhuishouding, ecologische en landschappelijke systemen is fundamenteel.

Tijdens de studiedag van AR-TUR zagen wij in dat deze insteek nog verder kan verrijkt worden. Het nadenken vanuit de biotoop van de aanwezige dieren was ronduit fascinerend. Het onderzoek van de bodem met de voeten in de aarde geeft een nieuwe dimensie aan het stedenbouwkundig metier. Bedankt aan AR-TUR voor het out of the box denken, het reflecteren en het samenbrengen van onderzoekende geesten!

— Jan Hamerlinck, Stedenbouwkundig ontwerper – DUUST

Regeneratief ontwerp: werk- en studiedag

Regeneratieve methodes

Om te komen tot een regeneratieve dorpse architectuur is het niet voldoende om enkel regeneratieve projecten te realiseren. Het vraagt ook om een fundamentele herziening van de manier waarop we naar de omgeving kijken en ontwerpen. Regeneratieve ontwerpprocessen zijn essentieel en richten zich onder andere op samenwerking met lokale menselijke en meer-dan-menselijke gemeenschappen, evenals de integratie van ecologische principes. Ze houden rekening met de unieke behoeften, kansen en uitdagingen van een specifieke plek en streven ernaar om waarde terug te brengen in plaats van enkel impact te beperken. De projectfiches in dit hoofdstuk tonen de verschillende tools die we hebben toegepast tijdens de werksessies in het KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur.

regeneratieve
methodes

Hoe een goede voorouder zijn?

Deze tool – ontwikkeld door The Long Time Project, geïnspireerd op het werk van Joanna Macy en verder uitgewerkt door Michael Pawlyn – stelt deelnemers in staat om verbinding te maken met vroegere en toekomstige generaties. Via een korte meditatie-oefening word je meegenomen op een tijdreis door zowel de geschiedenis als de toekomst. Onderstaande vragen nodigen je uit om stil te staan bij *Hoe kan ik een goede voorouder zijn?* en *Wat is mijn nalatenschap?*

Vorbereiding

- Verplaats je naar een rustige ruimte en zet je telefoon uit. Zorg ervoor dat er geen, of zo min mogelijk, afleidingen zijn die je kunnen storen.
- Zorg ervoor dat er ongeveer een meter ruimte voor en achter je is.
- Ga rechtop staan en sluit je ogen.
- Voer volgende ademhalingsoefening uit:
- Adem in gedurende 4 sec.
 - Houd je adem vast gedurende 4 sec.
 - Adem uit gedurende 4 sec.
 - Herhaal dit patroon een aantal keer.
 - Laat daarna je ademhaling terugkeren naar normaal en wees aanwezig in het moment.

Regeneratieve methodes

Meditatieoefening: scenario voor een reis doorheen verschillende generaties

- **Huidig moment**
 - Denk aan iemand van de leeftijd van je grootouders die jou nauw aan het hart ligt.
 - Denk aan één van de kwaliteiten van die persoon die warmte in jou oproept (zoals bijvoorbeeld de glimlach, iets wat hem of haar aan het lachen maakte,...).
- **Stap 1 stap achteruit**
 - Stap terug in de tijd en stel je die persoon voor toen hij of zij 40 jaar oud was.
 - Hoe was die kwaliteit die warmte in jou oproept toen aanwezig in hem of haar?
 - Neem de tijd om met die persoon in het verleden te verbinden.
- **Stap nog 1 stap achteruit**
 - Stap nog verder terug in de tijd en stel je voor dat je op het 9de verjaardagsfeest bent van die persoon.
 - Hoe was de kwaliteit die warmte in jou oproept toen in hem of haar aanwezig?
 - Stel je voor wie er nog aanwezig is op het verjaardagsfeest. Wanneer speelt zich dit af? Waar zijn ze?
 - Stel je voor dat je naar het raam loopt en naar buiten kijkt. Wat zie je? Hoe ziet de wereld eruit? Hoe functioneerde de wereld op dat moment?
 - Draai je in gedachten weer om en neem een moment om het verjaardagsfeest in je op te nemen.
- **Stap 2 stappen vooruit**
 - Je stapt door de verschillende generaties naar voren totdat je terug in het heden bent.
 - Neem een moment rust, haal diep adem en laat die oudere persoon los.
 - Denk nu aan iemand die heel wat jonger is dan jezelf en die jou nauw aan het hart ligt. Dat kan een kind (van jezelf of vrienden), nichtje, neefje, kleinkind,... zijn.
 - Denk aan één van de kwaliteiten van die persoon die warmte in jou oproept (zoals bijvoorbeeld de glimlach, iets wat hem of haar aan het lachen maakte,...).
- **Stap 1 stap vooruit**
 - Stap verder in de tijd en stel je voor dat die persoon 40 jaar oud is.
 - Hoe is die kwaliteit die warmte in jou oproept dan aanwezig in hem of haar?
 - Neem de tijd om met die persoon in de toekomst te verbinden.

- **Stap nog 1 stap vooruit**

- Stap nog verder vooruit in de tijd en stel je voor dat je op het 90ste verjaardagsfeest bent van die persoon.
- Hoe is de kwaliteit die warmte in jou oproept in hem of haar aanwezig op 90-jarige leeftijd?
- Stel je voor wie er nog aanwezig is op het verjaardagsfeest. Wanneer speelt zich dit af? Waar zijn ze?
- Stel je voor dat je naar het raam loopt en naar buiten kijkt. Wat zie je? Hoe ziet de wereld eruit? Hoe functioneert de wereld op dat moment?
- Draai je in gedachten weer om en neem een moment om het verjaardagsfeest in je op te nemen.
- Stel je voor hoe je op de tafel een foto van jezelf ziet staan. De persoon waar je zoveel om geeft vraagt om het glas te heffen en een toast op jou uit te brengen. Ze danken je voor iets dat je hebt gedaan en dat hun wereld positief heeft veranderd. Waarop toosten ze?
- Blijf even in dat moment, haal een paar keer diep adem en verbind je met jouw nalatenschap.

- **Stap 2 stappen achteruit**

- Je stapt door de verschillende generaties naar achteren totdat je terug in het heden bent.
- Neem een moment rust, haal diep adem en laat die jongere persoon los.
- Neem de tijd om weer in het hier te landen en open langzaam je ogen.

- **Reflectie**

- Hoe voelde het om ongeveer 200 jaar door de tijd te reizen?
- Hoe wil jij graag herinnerd worden?
- Wat laat jij na voor de generaties na jou?
- Hoe wil je jouw nalatenschap koppelen aan huidige concrete projecten?

Meer info over de Long Time Tools vind je op www.thelongtimeproject.org.

Meditatieoefening, 23/09/2024 – foto: Kelly Donckers

Regenerative methodes

regeneratieve
methodes

Parlement der Dingen

De gespreksvorm *Parlement der Dingen* werd ontwikkeld door Building Conversations. In het Parlement van de Dingen wordt onderzocht wat het betekent om met en als de dingen zelf te spreken. Deze benadering richt zich op het verkennen van de onderlinge relaties binnen een systeem, door zowel menselijke als niet-menselijke entiteiten een stem te geven. Tijdens deze gespreksvorm proberen we afstand te nemen van het antropocentrische denken, waarin de mens centraal staat, en onderzoeken we wat de relatie is tussen onszelf en de dingen.

Vorbereiding

- **Deelnemers**
 - 7 tot 20 personen waarvan 1 begeleider
- **Benodigdheden**
 - Een ronde tafel of een cirkel (afgebakend met touw of tape) op de grond
 - Een rechthoekige tafel of een rechthoek (afgebakend met touw of tape) op de grond
 - 35 tot 40 voorwerpen die je in je hand kan houden. Ze moeten divers zijn, handgemaakt of gevonden op straat of in de natuur.
 - Krukjes (voor het aantal deelnemers + 4)
 - Een timer

Regeneratieve methodes

- **Locatie**
 - Een rustige ruimte met zo min mogelijk afleidingen die je kunnen verstoren.
 - Plaats de krukken in een cirkel in de ruimte.
 - Zet 30 voorwerpen op de rechthoekige tafel of in de rechthoek op de grond.
- **Case**
 - Bereid een case voor waarover je wil praten.
 - Kies zorgvuldig je onderwerp uit.
 - Het Parlement van de Dingen biedt de mogelijkheid om verschillende perspectieven te verkennen op urgente en concrete vraagstukken, waarbij de positie en stem van meer-dan-menselijke entiteiten centraal staan.

Gespreksvorm *Parlement der Dingen* van Building Conversations – foto: Peter Aers

Uitvoering van de gespreksvorm Parlement der Dingen

- **Inleiding**
 - De begeleider geeft een inleiding over de gespreksvorm.
- **Toelichting case en uitnodiging van 'de dingen'**
 - De begeleider geeft een toelichting over de case.
 - Elk ding bestaat in een netwerk van andere dingen die invloed hebben op elkaar. We moeten luisteren naar alles wat deel uitmaakt van dat netwerk.
 - Het is belangrijk om samen met alle deelnemers na te denken over het onderwerp dat de groep noodzakelijk vindt om aan te pakken. Zodra een specifieke zaak duidelijk is en gekozen is, creëren de deelnemers het netwerk van dingen die de groep belangrijk vindt om uit te nodigen. De deelnemers beslissen samen welke dingen ze willen uitnodigen en welke stemmen dus gehoord zullen worden.
 - De deelnemers kiezen een object van de rechthoekige tafel (of rechthoek op de grond) om de dingen te symboliseren en plaatsen het op de ronde tafel (of cirkel op de grond).
 - De begeleider stelt verduidelijkende vragen en zorgt ervoor dat iedereen begrijpt welk ding wordt uitgenodigd en waarom.
 - Kies vier objecten meer dan het aantal aanwezige personen.
- **Pauze**
 - Tijdens een korte pauze geeft de begeleider elk object dat op de ronde tafel (of in de cirkel) werd geplaatst een plekje op één van de krukken.
- **Parlement van de Dingen**
 - Na de pauze kiest iedere deelnemer een kruk.
 - Ook de begeleider neemt plaats op een kruk en neemt vanaf nu deel aan het gesprek als deelnemer en niet meer als begeleider.
 - Elke deelnemer neemt het object in de handen en spreekt vanaf dat moment als dat ding. Je geeft als deelnemer een stem aan dat specifieke object.
 - Omdat er vier extra objecten werden uitgenodigd, kan je ook van plaats wisselen en een ander ding een stem geven.
 - Vanaf dan is het aan de dingen om te beslissen hoe ze met elkaar willen spreken in relatie tot de zaak.
 - De bijeenkomst duurt 75 minuten. Wanneer de timer afgaat, kan het laatste ding dat spreekt zijn of haar zin afmaken. Daarna wordt het gesprek afgerond.
- **Reflectie**
 - Reflecteer samen gedurende 15 minuten rond de ronde tafel (of rond de cirkel op de grond).
 - Wat heeft het Parlement van de Dingen ons verteld?

- Geef ruimte aan de deelnemers om te reageren.
- Conclusies zijn niet noodzakelijk, de reflectie is geen instrument om tot een definitieve conclusie te komen.
- Reflecteer op de inhoud en niet op het format: *Wat heeft het Parlement van de Dingen ons verteld?*

Meer info en een gedetailleerd stappenplan vind je op www.building-conversation.nl/aanbod-item/parlement-van-de-dingen.

Regeneratieve methodes

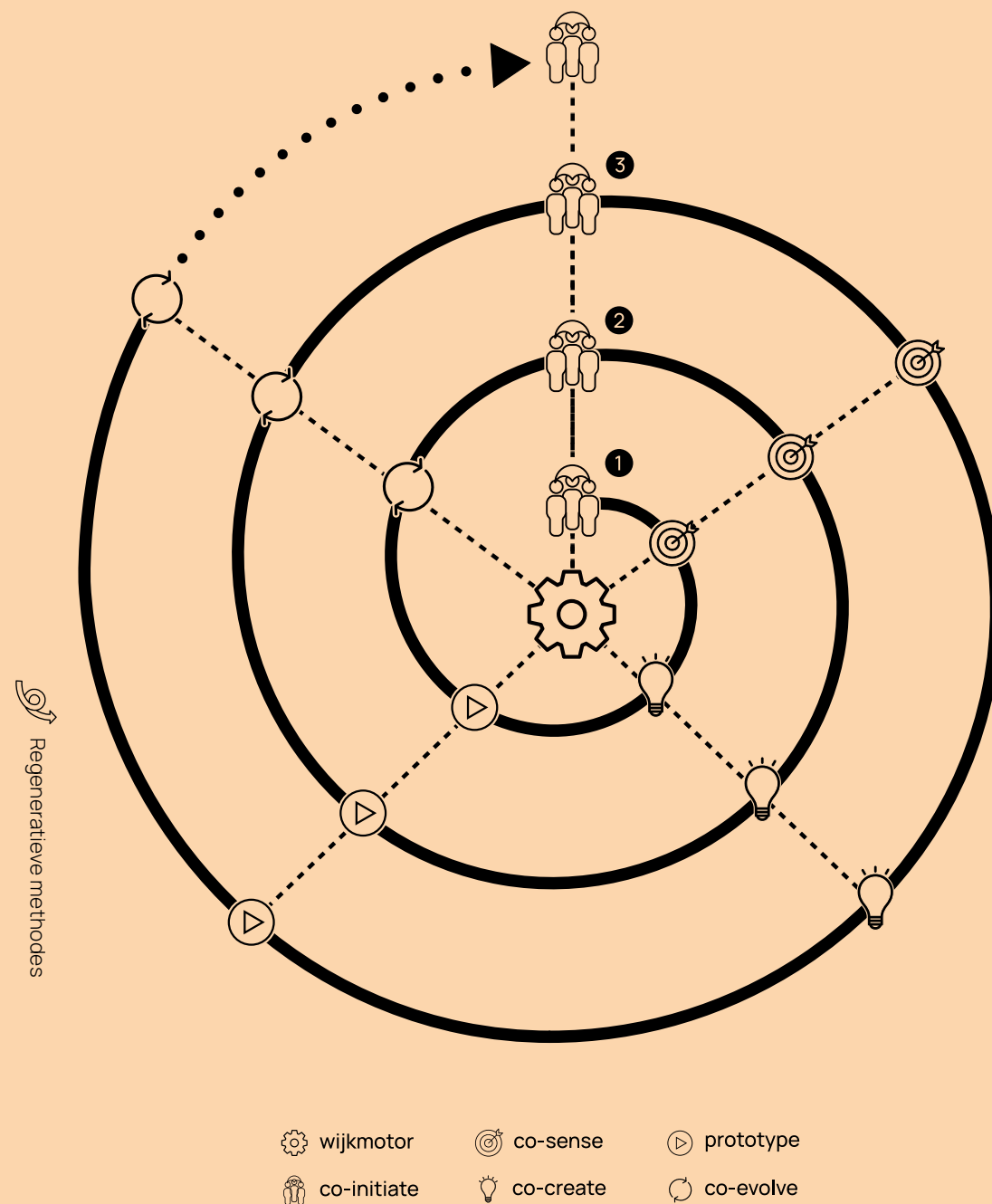

regeneratieve
methodes

Wijkmotor

De *Wijkmotor* is een holistisch werkmodel dat AR-TUR ontwikkelde om wijkkapitaal zoals mensen, infrastructuur en middelen om te zetten in wijkwinsten via een circulair proces.

Meer info vind je in het vorige cahier van AR-TUR: Cahier #11 – Wijkmotor: een reality-check. Gedrukt verkrijgbaar of digitaal te raadplegen via www.ar-tur.be/publicaties.

regeneratieve
methodes

Symbiopolis

Het collectief Reaktor21 ontwikkelde de cocreatieve workshop *Symbiopolis* waarin gebouwd wordt aan een meersoortige stad als nieuw samenlevingsmodel dat met alle levensvormen rekening houdt. De workshop vertrekt vanuit een toekomstverhaal over een regeneratieve, meersoortige stad in het jaar 2100. Het is een stad waarin alle soorten een stem krijgen en waar biodiversiteit centraal staat. Verschillende kunstwerken en ontwerpen uit Symbiopolis brengen deze visie tot leven. Nadat de deelnemers geïnspireerd zijn door dit toekomstbeeld, gaan ze aan de slag in hun eigen omgeving en ontwerpen ze een biotoop voor een specifieke soort.

Werkwijze

1. Kies een lokale soort waarrond je wil werken. Het doel van de workshop bestaat erin om een meersoortige biotoop te ontwerpen die specifiek is afgestemd op de behoeften van die soort. Om het workshopformat verder toe te lichten, gebruiken we even de bever als voorbeeld (zie p.132).
2. Beeld je in dat je die soort – in dat geval een bever – bent. Wat heb je nodig? Hoe verplaats jij je? Wat eet je en hoe geraak je hieraan? Probeer je zo goed mogelijk in te leven in de leefwereld van de bever.
3. Ga naar buiten en bekijk je omgeving door de ogen van een bever. Welke obstakels kom je tegen? Welke opportuniteiten zie je?

4. Verzamel met alle deelnemers weer rond de tafel en start met een individuele oefening waarbij iedereen via een snelle schets vier ideeën neerschrijft of tekent die kunnen bijdragen aan een utopisch beverdistrict.
5. Overloop en bespreek plenair de voorgestelde ideeën. Bekijk welke suggesties bij elkaar aansluiten en vorm eventueel kleine groepjes om deze concepten verder uit te werken.
6. Na het uitzetten van de eerste krijtlijnen, gaan alle deelnemers aan de slag met verschillende materialen om te bouwen aan hun utopisch beverdistrict. Welke nieuwe structuren of tools moeten we ontwikkelen of bouwen? Hoe zou onze architectuur eruit zien als we radicaal samenleven met de bever? Hoe kunnen we met hen communiceren?
7. Vervolgens werken de deelnemers een netwerk uit van andere wezens die gelinkt zijn aan de bever. Wie zijn de vijanden van de bever? Wie heeft er allemaal invloed op de bever? Wie of wat zijn de prooi van de bever?
8. De deelnemers krijgen nu elk een andere rol binnen dit netwerk toegewezen. Ga in gesprek met elkaar vanuit deze verschillende perspectieven. Is het ontworpen beverdistrict ook geschikt voor andere soorten? Wie ondervindt er al dan niet last van?
9. Sluit af met een gezamenlijke reflectie, discussie en vooruitblik. Hoe kunnen de deelnemers nu verder gaan met deze utopie? Kan dit al meteen (concreet) toegepast worden in de ruimtelijke praktijk? Draagt deze andere manier van denken bij aan mogelijke oplossingen?

Mail naar reaktor21belgium@gmail.com voor meer informatie over de workshop of surf naar www.reaktor21.com.

Regeneratieve methodes

regeneratieve
methodes

Writing the implosion

De methode *Writing the implosion* werd ontwikkeld door Joseph Dumit. Het bestaat uit een reeks vragen, geordend op dimensies, om de verschillende lagen van een object te verkennen. Het doel is om inzicht te krijgen in de onderlinge verbindingen tussen objecten, feiten, handelingen en mensen in de wereld door details en niet voor de hand liggende verbanden te onderzoeken. Het is een manier om te kijken naar hoe alles met elkaar verbonden is en de geschiedenis die achter elk object of feit schuilgaat. De methode moedigt aan om niet alleen naar de objecten zelf te kijken, maar ook naar de onzichtbare relaties van economische, politieke en technologische invloeden die hen vormen.

Werkwijze

- Kies een specifiek object of proces waarvan je de context wil onderzoeken.
- Stel jezelf de onderstaande vragen en schrijf of teken je antwoorden neer op blad papier. Probeer veronderstellingen of voorafgaande kennis zo veel mogelijk achterwege te laten.

Regeneratieve methodes

1. **Materiële dimensie:** Welke materialen zijn betrokken voor de productie en onderhoud? Waar komen deze materialen vandaan en waaruit bestaan ze?
2. **Technologische dimensie:** Welke technologie en machines zijn gebruikt? Wat is er nodig om het specifieke object of proces te onderhouden?
3. **Contextuele dimensie:** Waar vindt het plaats in de wereld? Wat is de 'gesitueerdheid'? Wat is de omgeving en het belang ervan?
4. **Politieke dimensie:** Welke lokale, nationale en internationale claims worden gelegd? Welke regels zijn er te volgen of te doorbreken? Wat is de historische context van die regels?
5. **Economische dimensie:** Is er een markt? Kan het aangekocht of geconsumeerd worden? Waar en door wie? Hoe is het betrokken bij andere (wereld)markten?
6. **Ruimtelijke dimensie:** Wat zijn de verhoudingen? Hoe groot of klein is het? Wat is de schaal en de relatie met de omgeving? Hoe draagt het een verantwoordelijkheid in een ruimtelijke context? Hoe dichtbij kan je komen?
7. **Belichaamde dimensie:** Wat is de belichaamde verbinding? Zijn er bepaalde impliciete processen? Welke aandacht is ervoor die verder gaat dan uitgesproken zorg?
8. **Historische dimensie:** Naar welke historische concepten wordt er verwezen? Door wie, wanneer en waar is het uitgevonden? Wie vertelde deze geschiedenissen, en waarom?
9. **Mythologische dimensie:** Speelt het een rol in mythes? Welke verhalen maken er gebruik van? Speelt het een consumerende rol?
10. **Niet-menselijk leven dimensie:** Welke andere activiteiten van leven zijn betrokken? Hoe wordt het niet menselijk leven zichtbaar? Wat zijn de gevolgen van het betrekken of uitsluiten van deze dimensie?

Meer info vind je op <https://journal.culanth.org/index.php/ca/article/view/ca29.2.09/301>.

regeneratieve
methodes

Kalenderkringen

Het Institute of Cartopology ontwikkelde een template om in te zetten als veldwerkinstrument tijdens het waarnemen en het in kaart brengen van de waarnemingen. De template biedt handvaten om de veranderingen in tijd en ruimte van een bepaald object nauwkeurig weer te geven. Deze mappingsmethodiek helpt om met een meer kritische blik en alertheid te kijken naar een specifieke plek.

Werkwijze

- Ga naar buiten en kies één bepaald object om in detail waar te nemen.
- Observeer het object gedetailleerd en breng het in kaart met een onderscheid in tijd en ruimte:
 - Ruimtelijk heb je de keuze tussen 1m² / 500m rond het object / het hele terrein.
 - Tijdsspanne: een uur / een maand / een jaar.
- Probeer de veranderingen van het object gedurende de tijdsspanne weer te geven in de cirkel via tekeningen en/of woorden.
- Benoem onderaan in de legende hoe je alles in kaart brengt.

Meer info over het Institute of Cartopology vind je op <https://cartopology.institute/nl>.

MAP OF _____
title or name of object

CONDITIONS

weather _____	amount of familiarity _____	date _____
invested time _____	mood of the day _____	experienced in _____

8 uur of
8 maand of
8 jaar

1 uur of
8 maand of
jaar

2 uur of
8 maand of
jaar

3 uur of
8 maand of
jaar

4 uur of
8 maand of
jaar

5 uur of
8 maand of
jaar

6 uur of
8 maand of
jaar

7 uur of
8 maand of
jaar

8 uur of
8 maand of
jaar

m² of
terrein of
500m

**institute of
CARTOPOLOGY**
Instrument voor Regeneratieve Koppen Atlas Workshop - April 2024

LEGENDA
vlakken

	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

LEGENDA
lijnen

	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

regeneratieve
methodes

KempenKabinet

Het *KempenKabinet* – een onderzoeksproject van vijf studenten Design for Impact aan LUCA School of Arts campus Gent, in opdracht van AR-TUR – is een mobiele werkplek voor collectief vooronderzoek die ruimte biedt aan zowel de menselijke als niet-menselijke stem. Het KempenKabinet bevat (tot nu toe) vijftien tools die toelaten om een bepaalde locatie op een andere manier te beleven en te verkennen. De tools zetten in op zowel verzamelen, helen als agency geven en activeren zoveel mogelijk zintuigen: voelen, ruiken, zien, proeven en horen.

15 tools

- Dimphna en Maria: twee legendes uit de Kempen
- Oorgetuige
- Spectogram
- Kempenpost
- (Re)spijt
- Kleidruk
- Flows
- Mirroir de Claude
- Blote voeten
- Pseudo-geoloog
- Jager verzamelaar
- Kempense kleurenwereld
- Memento
- Periscoop
- Tegelspreuk

Regeneratieve methodes

De deelnemers kunnen de tools zelfstandig toepassen. Elke tool bevat een handleiding en het nodige materiaal om aan de slag te gaan. We tonen hieronder een selectie van tien tools: Kleidruk, Flows, Mirroir de Claude, Jager verzamelaar, Kempense kleurenwereld, Blote voeten, Pseudo-geoloog, Memento, Periscoop en Spectogram. De verzamelde resultaten van de uitgevoerde tools leveren een collectie op van de specifieke plek die als basis kan dienen voor een verder gesprek.

Mail naar kempenkabinet@gmail.com voor meer informatie over het KempenKabinet, hun expedities en de uitwerking van de verschillende tools of surf naar <https://kempenkabinet.hotglue.me>.

Collectieformat KempenKabinet – foto: Kelly Donckers

FLows

INTRO

Het ecosysteem rondom ons staat niet stil maar is constant in beweging, in (d)evolutie, in verandering. Alles is in beweging, maar dat is niet altijd in één oogopslag zichtbaar.

OPDRACHT

Ga op zoek naar ecologische mechanismes in je directe omgeving. Kijk om je heen en probeer een beweging, stroom of 'flow' te vatten die hierachter schuil gaat. Deze flow probeer je te mappen door te tekenen, beschrijven, schematische voor te stellen, ... De fiches kan je gebruiken als houvast om verschillende soorten flows te ontdekken. Speld ze gerust op je kledij of aan je clipboard. Neem ze gerust mee op je expeditie met behulp van de karabijnhaak, zoals een echte wandelaar of bergbeklimmer.

MIRROIR DE CLAUDE

INTRO

De Claudespiegel is een methode die rond de 18e eeuw vaak gebruikt werd door landschapsschilders in hun zoektocht naar een romantisch en pittoreske landschap. Het zwart spiegelend object laat je toe om anders naar de omgeving te kijken doordat er iets gebeurt met perspectief, kleurtoon en contrast. De techniek is vernoemd naar de Franse kunstenaar Claude Lorrain, die volgens cineast Peter Delpout niet het landschap schilderde maar de ervaring van het landschap: "De natuur als een tinteling, een energie die onder je huid haar weg zoekt, een zindering, niet per se uitbundig, maar voelbaar, zichtbaar in de fluistering van het gebladerte, tot leven gebracht door het grootste wonder van alles: de lichtbron van het leven, de zon."

Naast schilders, maakten ook wandelaars gebruik van de Claudespiegel. "Waar het fototoestel een apparaat is, hardware, waarvan de regels voor gebruik zonder zijn gebruiker bestaan, is de Claudespiegel het verlengstuk van een idee. Je kijkt niet naar de wereld, maar naar een opvatting van de wereld." (Delpout)

OPDRACHT

Ga op pad met de Claudespiegel en ontdek het landschap vanuit het perspectief van de spiegel. Dit doe je door deze voor jou te houden en met je rug in de richting van het tableau te staan. Wanneer je een interessant beeld gevonden hebt, kan je door middel van een krijtstift de grote lijnen, die op het spiegelend oppervlak verschijnen, traceren. Je kan deze abstraherende lijn nadien overzetten op een kalklaagje.

JAGER VERZAMELAAR

INTRO

“Het eerste cultureel hulpmiddel was waarschijnlijk een recipiënt... Veel theoretici zijn van mening dat de vroegste culturele uitvindingen een container om het verzamelde voedsel in te bewaren en een soort draagzak of draagnet moeten zijn geweest.”

Elisabeth Fisher _ Women's Creation (Mc Graw-Hill 1975)

Het Kempenkabinet is een recipiënt om verzamelde indrukken in te bewaren.

OPDRACHT

Ga samen met het laken (dat je aan de uiteindes vastbindt) op jacht in de omgeving. Zoek een plek uit waar je het essay 'the Carrier Bag Theory of Fiction' van Ursula Le Guin kan lezen. Deze tekst bevat meer informatie over het belang van een zelfgemaakte zak (en het kabinet) in het jager-verzamelaar verhaal. Door middel van de zak ga je nadien opzoek naar een betekenisvolle 'vangst' voor in het kabinet: objecten die de plek bijzonder maken, die opmerkelijk zijn, ... Probeer hierbij de omgeving niet te beschadigen.

Kempen Kabinet | JAGER VERZAMELAAR

KEMPENSE KLEURENWERELD

INTRO

Striptekenaar Jim Davis zei ooit eens “in my head the sky is blue, the grass is green and cats are orange”. Het is een stereotype gedachte dat onze natuurlijke omgeving onderverdeeld kan worden in enkele vaak voorkomende kleuren zoals groen, blauw en bruin. Maar wanneer we beter en dieper kijken, ontstaat er een waar kleurenpalet.

OPDRACHT

Ga samen met het kleurenwiel op zoek naar het (zo volledig mogelijke) kleurenpalet van de omgeving. Analyseer planten, gesteenten, ondergronden, dieren,... en vind hun ware kleur.

Wanneer je de gepaste kleur gevonden hebt, knip je een stukje uit de bijhorende kleurenstaal. Maak hiermee een kleurenlegende. Geef iedere kleur dan ook een bijpassende naam. Bijvoorbeeld: RAL 1016 = boterbloem geel

Kempen Kabinet | KEMPENSE KLEURENWERELD

BLOTE VOETEN

INTRO

Het klinkt misschien raar, maar vroeger deden we niets anders dan zonder sokken of schoenen rondlopen, net als alle andere organismen. Tegenwoordig beschermt de mens zijn voeten tegen de viezigheid en koude. Zodra je buiten op je blote voeten loopt ben je aan het aarden: op dat moment kan de elektriciteit van de aarde door jouw lichaam stromen, en ben je verbonden met de aarde. Door de zool van onze schoen of sok is er op dat moment geen contact meer met de aarde.

Het contact met de aarde zorgt ervoor dat je lichamelijke elektriciteitsspanning in balans blijft. Hierdoor kunnen tal van elektrische signalen in je lichaam functioneren zodat je organen, zintuigen en lichaamscellen goed werken. Daarnaast hebben je voeten een uitstekende tastzin. Ze laten je toe een omgeving te verkennen op een andere manier.

OPDRACHT

Doe je schoenen uit en wandel met je blote voeten rond. Begin met een legende samen te stellen met texturen, temperaturen, gevoelens, elektriciteitsladingen, onverwachte elementen etc. Deze legende kan je nu gebruiken om je omgeving in beeld te brengen. Probeer je bewust te zijn van de ondergrond waarop je wandelt en hoe deze voelt (textuur, warmte, densiteit, etc.).

PSEUDO-GEOLOOG

INTRO

Geologie is de wetenschap die de aarde, haar geschiedenis en de processen die haar vormen en gevormd hebben, bestudeert. Vaak gaan geologen op zoek naar deze dingen aan de hand van bodemonderzoek.

OPDRACHT

Waag jezelf een pseudo-geoloog en onderzoek wat er onder het oppervlak zit waar je nu op bevindt. Door middel van de verschillende tools kan je de grond analyseren. Je gaat op zoek naar de verschillen in de bodem. Haal bijvoorbeeld op meerdere plekken grond omhoog, en op verschillende dieptes (10-20-40-80cm, zo diep als je kan). Vul de buisjes of potjes met grond uit deze verschillende bodemonderzoeken en probeer deze stalen zo gedetailleerd mogelijk te beschrijven.

MEMENTO

INTRO

Wat als je mensen over 100 jaar moet vertellen over deze plek?
Wat zou je dan capteren en archiveren?

OPDRACHT

Je krijgt de kans om één foto te maken van de locatie die als belangrijkste herinnering aan de plek zou kunnen dienen. Denk dus goed na hoe je de plek in beeld wilt brengen. Neem je smartphone en trek deze éne foto. Onthoud, je hebt maar één kans hiervoor! Stuur deze foto door naar Febe (+32 468 29 96 39) en wacht tot deze uit het mobiel printertje komt.

PERISCOOP

INTRO

Sinds we volgroeit zijn, zijn wij gewoon te kijken vanuit één perspectief, namelijk op het **horizonperspectief**, de lijn op ooghoogte. Voor de ene, kan dit slechts op 1m50 zijn, voor de andere 2m. Door te variëren van standpunt, kan de omgeving anders lijken. Er bestaan 2 andere gekende perspectieven:

In het **kikvorsperspectief** of **kikkerperspectief** bevindt het standpunt zich heel laag. Je kijkt zagezegd op de hoogte van een kikker naar de omgeving.

In het **vogelperspectief** bevindt het standpunt zich heel hoog. Dit perspectief kan je eerder een overzicht geven van de omgeving.

OPDRACHT

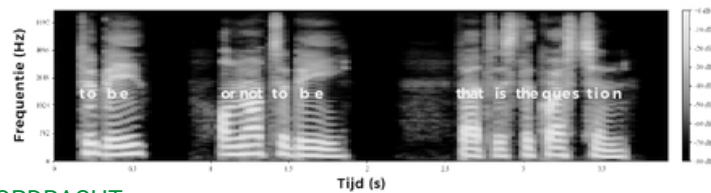
Je ontdekt de omgeving vanuit een ander perspectief, namelijk 50 cm hoger of lager dan diens eigen ooghoogte. Je kruipt bijna in de huid van een kikker of een vogel. Registreer wat je ziet én liefst nog zonder de periscoop af te nemen. Je kan zelf kiezen hoe je dit verzamelt op een leeg Kollektie format (beschrijven of tekenen).

SPECTOGRAM

INTRO

Een spectrogram is een type grafiek en laat toe om geluid zichtbaar te maken in drie dimensies. De horizontale x-as geeft de tijd weer en de verticale y-as laat het frequentiespectrum zien: de lage tonen staan beneden en de hogere bovenaan. Als derde dimensie kun je aanduiden hoe luid een specifiek geluid is door de intensiteit of kleur van een bepaald punt. Hieronder zie je een voorbeeld van een spectrogram van een gesproken zin (licht = luid, donker = stil).

OPDRACHT

Ga naar een plek waarvan je het geluid wil analyseren. Maak daar met de audiorecorder een opname van ongeveer 10 seconden en analyseer nadien het geluid door 'on the spot' een vereenvoudigd spectrogram te maken. Je kan je bijvoorbeeld focussen op de evolutie van één bepaald geluid in de tijd of proberen meerdere geluiden te onderscheiden in frequentie (hoog-laag) en intensiteit (zacht-luid). Als je deze opdracht met meer personen doet, kun je ook de taken verdelen. Je mag ook meerdere spectrogrammen tegelijk of na elkaar maken.

GEBRUIK AUDIORECORDER

- Aan/uit: schuifknop rechts enkele seconden naar beneden schuiven
- Afspeelvolume: te regelen aan de linkerkant
- Opname maken: ga met de recorder naar je locatie. Druk op 'rec' en 'pause' om je opname te starten. Druk op 'stop' om te stoppen.
- Opname afspelen: druk op 'play', de opname speelt af in een lus tot je op 'stop' drukt.
- Einde: klaar met luisteren, druk 'delete' en selecteer 'execute' met de 'ff' en 'fr' knoppen. Druk dan op 'play/enter' om de opname te wissen.
- Wijzig geen andere instellingen!

Kempen Kabinet

Kempen Kabinet | SPECTOGRAM

Reflecties

01

Mijn eerste indruk over de activiteiten waaraan ik deelnam tijdens het KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur van AR-TUR is alvast heel positief.

“Regeneratief ontwerpen is volgens mij een soort holistische werkwijze die je dwingt om buiten de gekende ontwerpplannen te denken door bijvoorbeeld rekening te houden met onder andere fauna, flora en milieu.”

Een bedenking van mij is wel: hoe krijg je dit ingebed in onze meestal niet-verder-denkende-maatschappij van vandaag? Bij bijvoorbeeld ontwerpbureaus zie ik dat misschien op middellange termijn nog gebeuren. Maar wat met onze meestal conservatieve manier van denken bij de huidige wetgeving en vergunningverlenende instanties?

— Geert Eggermont, Onroerend erfgoedonderzoeker/adviseur

Regeneratieve methodes

VIBEnews

jaargang 3 // nummer 11
oktober-november-december 2024
driemaandelijkse tijdschrift

Afgeleverd voor: P927622 - YU: Bruno Der
Turnhoutsebaan 2140 Antwerpen-Borgerh

PB-PP
BELGIE(N) - BELGIË

Bijlage

Hoe zijn we goede voorouders voor de generaties na ons?

Het KempenLab van AR-TUR over Regeneratieve Dorpse Architectuur werd opgepikt door onder andere VIBE, een organisatie die zichzelf profileert als gangmaker van regeneratief ontwerpen en bouwen. VIBE wijdde een artikel aan AR-TUR in het magazine *VIBEnews* en interviewde hiervoor Edith Wouters, artistiek coördinator van AR-TUR.

» “Hoe zijn we goede voorouders voor de generaties na ons?”

» CASCO bouwt aan een ecosysteem voor biobased bouwmaterialen

Het platform AR-TUR plaatst de relatie met de plek centraal binnen een vitaal architectuurklimaat

“Hoe zijn we goede voorouders voor de generaties na ons?”

Hoe kan een architecturaal of ruimtelijk project de verbinding tussen de plek en de gebruiker versterken? Het is een van de vragen waarop de Kempische organisatie AR-TUR een regeneratief antwoord formuleert. Wij spraken met Edith Wouters, artistiek coördinator van het platform voor architectuur en ruimte.

Door Laurens Marysse

AR-TUR is het cultureel platform voor architectuur en ruimte uit Turnhout. Zijn missie is glashelder: een positieve impact uitoefenen op de kwaliteit van de gebouwde omgeving in dorpen en kleine steden. “Wij werken aan een toekomstbestendige dorpse architectuur en een vitaal architectuurklimaat in de Kempen en daarbuiten”, verduidelijkt artistiek coördinator Edith Wouters. “De vrije culturele ruimte, die we het Kempenlab noemen, is onze speelruimte om te denken en te doen.” AR-TUR is een co-creator, inspirator en facilitator die de ruimtelijke kwaliteiten van dorpse omgevingen hoog in het vaandel draagt.

“De vrije culturele ruimte, die we het Kempenlab noemen, is onze inspiratieruimte om te denken en te doen.”

OKTOBER 2024 // VIBE

5

© Pieter de Ruijter

Na een co-creatief traject met KU Leuven bracht de organisatie de Toolbox Dorpse Architectuur uit: een boek annex rondreizende expositie dat inspirerende voorbeelden bundelt op maat van het dorp. Ondertussen vindt die Toolbox serieuze bijval in Vlaanderen. AR-TUR toert al meer dan twee jaar rond met presentaties, werksessies en de bijhorende dialoogtool. Het platform biedt ook een handige doe-het-zelfkit aan. Niet verwonderlijk, want anno 2024 zijn de verdichting en de appartementisering van dorpskernen hete hangijzers. "Onze dorpen veranderen in ijtempo", getuigt Edith. "Toch kan ieder architecturaal of ruimtelijk project nieuwe kwaliteiten aan het dorpskarakter toevoegen. Dat willen we met onze Toolbox Dorpse Architectuur stimuleren."

"Ieder architecturaal of ruimtelijk project kan nieuwe kwaliteiten aan het dorpskarakter toevoegen."

« De Toolbox Dorpse Architectuur verzamelt inspirerende, concrete voorbeelden op maat van het dorp. AR-TUR trekt rond in Vlaanderen met presentaties, workshops en een bijhorende dialoogtool.

De Kempenatlas

Gewoonlijk krijgt een project vorm aan de ontwerptafel, ver weg van de plek. Door die werkmethode heeft de ontwerper weinig voeling met de unieke eigenschappen van de context. "Een kwaliteitsvol project verstevigt net de relatie tussen de plek, de gebruiker en het gebouw. Zo heeft het op verschillende schaalniveaus impact", benadrukt Edith. Daarom is het een essentiële uitdaging voor ontwerpers om de verbinding met de plaats in hun projecten te versterken. En die stimulans gaat verder dan een vluchtige studie van de Ferrariskaart. In zijn Kempenatlas brengt AR-TUR de Kempen in beeld aan de hand van twaalf thematische kaarten en 20 bijzondere plekken die het DNA van de regio zichtbaar maken. Die atlas moet een inspiratiebron vormen om een duurzame toekomst voor de regio uit te bouwen.

Intussen experimenteerde AR-TUR volop met regeneratieve cartografie. Deze vorm van cartografie plaatst de verbinding met de plek centraal. In samen-

© Kelly Donckers

© Kelly Donckers

Regeneratieve cartografie plaatst de relatie tussen de plek en de gebruiker centraal. Zo krijgt de ontwerper voeling met de unieke meetbare en niet-meetbare eigenschappen van een plek.

werking met Marlies Vermeulen van het Institute of Cartopology en de studenten Design for Impact aan LUCA School of Arts organiseerde het platform een reeks workshops. "Het Institute of Cartopology maakt kaarten van plekken door bijzondere mapping methodes. Het KempenKabinet dat de studenten ontwikkelden, verbindt de meetbare en niet-meetbare karakteristieken van de plaats met elkaar. Het maakt het gesprek mogelijk over de huidige én de toekomstige kwaliteiten van een plek."

Traag omgaan met de plek

Regeneratieve ontwikkeling focust op het herstel van en de zorg voor levende plekken. Daardoor gaat het verder dan de business-as-usual oplossingen die duurzame ontwikkeling vooropstelt. Regeneratieve ontwikkeling draait om een langetermijnvisie die een blijvende positieve verandering cultiveert. Edith: "We mogen ons niet langer van de natuur distantiëren. Als gebruiker staan we in een wederzijdse relatie tot onze omgeving. We moeten net op een trage manier met de plek omgaan. Daaruit volgt een alternatieve benadering om onze architectuur en ruimte op te schoeien." De focus ligt dan niet langer op winst-

© Kelly Donckers

maximalisatie en efficiëntie, maar op de versterking van de natuurlijke systemen in en door onze projecten. "Hoe dragen we zorg voor de unieke eigenschappen van de plek? Dat is de vraag die we onszelf iedere keer moeten stellen. En hoe zijn we goede voorouders voor de generaties van levende en niet-levende wezens na ons?"

© Sen Beyens

Die integrale visie bereik je door bij architecturale en ruimtelijke projecten een gemengde groep stakeholders rond de tafel te brengen. "Iedereen die het dorp of de stad maakt, is een belanghebbende partij en speelt een rol bij de realisatie van een kwaliteitsvolle omgeving. Of je nu ontwerper, beleidsmaker, ontwikkelaar, grondeigenaar of een bewoner in een adviesraad bent. Het is belangrijk om de stakeholders zo vroeg mogelijk met elkaar in contact te brengen. Je vergroot de betrokkenheid en je kan de noden en wensen helder in kaart brengen. Deze participatieve en co-creatieve aanpak zorgt dat iedere partij haar voordeel haalt uit het partnerschap." Deze

wederzijdse samenwerking is essentieel om het regeneratieve karakter te borgen. Ze opent nieuwe mogelijkheden die je project naar een hoger niveau tillen.

"Samen stappen voorwaarts nemen"

AR-TUR ontwikkelde een handig instrument om het herstellende potentieel van projecten aan te boren: de Wijkmotor. Dit model zet het wijk- of dorpskapitaal, zoals mensen, infrastructuur en middelen, om in een meerwaarde voor de buurt. Die winst

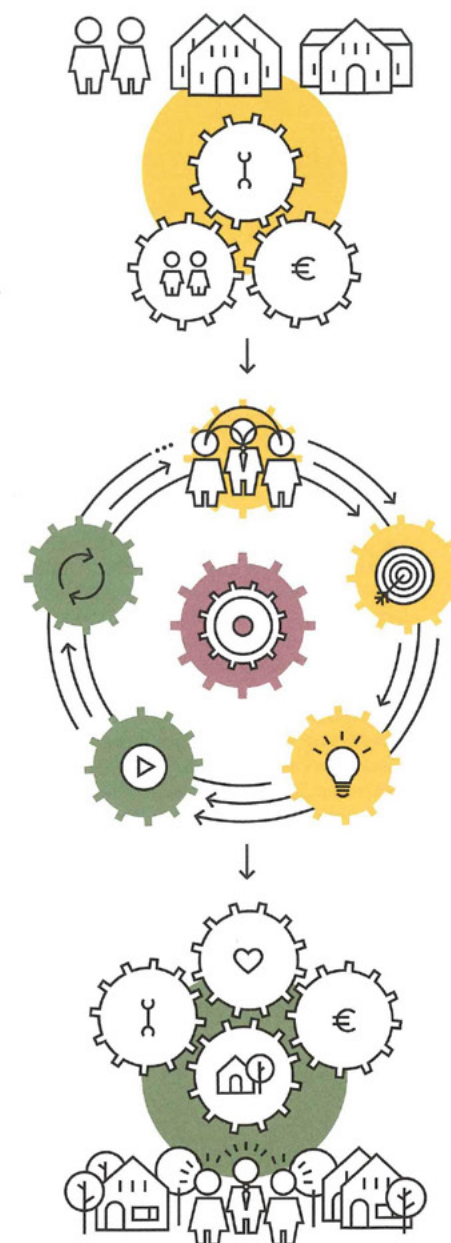
"Hoe dragen we zorg voor de unieke eigenschappen van de plek? Dat is de vraag die we onszelf iedere keer moeten stellen."

De Wijkmotor is een circulair werkmodel dat het dorpskapitaal omzet in een meerwaarde voor de buurt. Het model omschrijft vijf procesmatige stappen: co-initiate, co-sense, co-create, prototype en co-evolve.

manifesteert zich op ecologisch en sociaal-economisch vlak. Tegelijk garandeert het instrument een grotere omgevingskwaliteit. Het circulaire werkmodel van AR-TUR omschrijft vijf procesmatige deelstappen: co-initiate, co-sense, co-create, prototype en co-evolve. Dit proces garandeert dat de belanghebbenden een gezamenlijk verhaal schrijven waarin hun uitdagingen en ambities duidelijk geformuleerd zijn. "Zo geeft het collectief van stakeholders vorm aan het toekomstbeeld waarin problemen worden omgezet in mogelijkheden. De opstart van deelprojecten creëert draagvlak en zorgt voor betrokkenheid. Daarnaast vormen deze projecten de toetssteen om de globale visie aan af te toetsen", gaat Edith verder.

De Wijkmotor geeft voeding aan het volledige ecosysteem. Het is belangrijk dat deze circulaire motor brandstof krijgt om te draaien. "Vanuit AR-TUR brengen we meermaals de belanghebbenden samen. We gaan dan in gesprek om gezamenlijke toekomstscenario's te formuleren voor de uitdagingen van deze partijen. Natuurlijk kunnen we niet in iedere gemeente actief zijn dus besteden we bijzondere aandacht aan de capaciteitsopbouw van de stakeholders. We vormen 'settings' zoals een cockpit die het ontwikkelingstraject opvolgt of we zoeken ambassadeurs die de kwaliteit van het project waarborgen. Zo creëer je een rimpeleffect om de positieve impact op te schalen en de groep van belanghebbenden uit te breiden. Je versterkt het engagement door samen stappen voorwaarts te nemen."

Meer nieuws over de boeiende projecten van AR-TUR vind je op www.AR-TUR.be.

© AR-TUR

Wijkmotor als drijvende kracht

Boekenplank

Thematische boekenplank

Om kennis te delen en inspiratie te bieden, introduceren we met AR-TUR thematische boekenplanken op onze website. Voor elk thema waar we rond werken of gewerkt hebben, stellen we een boekenplank samen met relevante en inspirerende publicaties. Deze boeken bieden een veelzijdige blik op het thema en nodigen uit om er dieper in te duiken.

Voor het thema Regeneratieve Dorpse Architectuur tonen we hier alvast de eerste boekenplank. De selectie verkent verschillende perspectieven op regeneratie en laat zien hoe lokale identiteit, de schoonheid van het alledaagse en een vernieuwde verbinding met zowel de natuur als het landschap kunnen bijdragen aan een toekomstgerichte, regeneratieve dorpsontwikkeling. De boekenplank wordt stelselmatig aangevuld met nieuwe titels en is online te bekijken. Daarnaast kan je er ook de boekenplanken voor de andere thema's zoals onder andere Dorpse Architectuur, Wijkrenovatie en Zorgzame mobiliteit terugvinden.

Duik in onze thema's, ontdek nieuwe inzichten en laat je inspireren!

<https://ar-tur.be/themas/regeneratieve-architectuur>

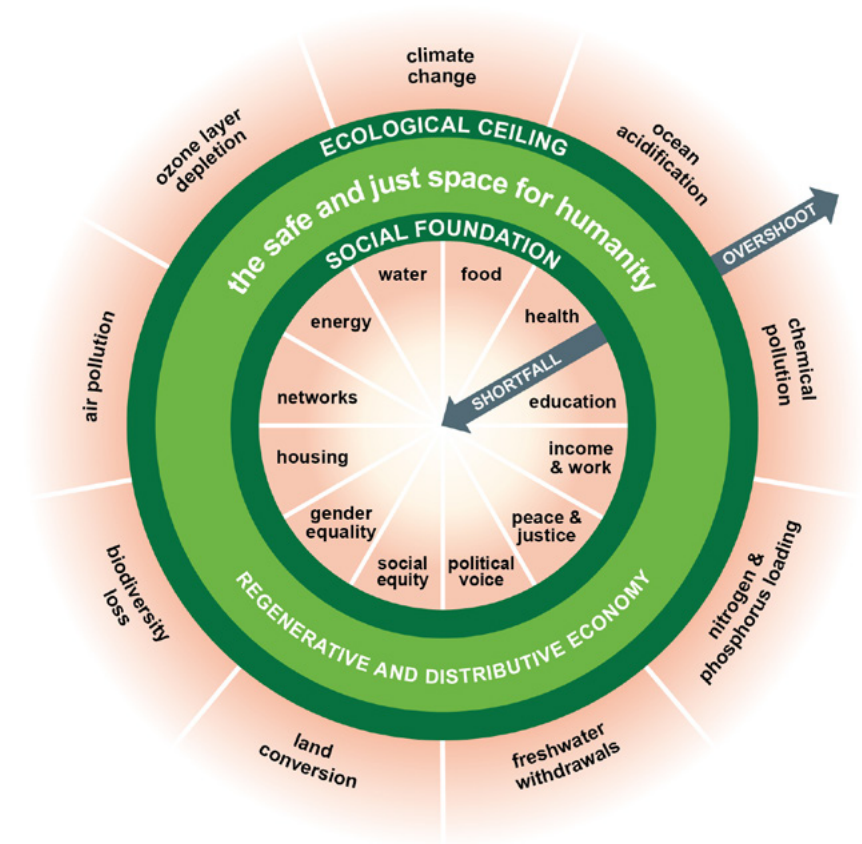
Of inspireer ons! Heb jij nog goede suggesties als aanvulling op onze boekenplank, laat het ons weten via info@ar-tur.be.

In dit KempenLab verkenden we onbevungen wat 'regeneratieve architectuur' zou kunnen betekenen in de rurale context waarin we met AR-TUR werken. Uit de experimenten tijdens het traject bleek duidelijk dat afstand nemen van wat we als mensen in het antropoceen hebben aangericht immens moeilijk blijkt te zijn. De reactie van enkele deelnemers aan publieksmomenten en workshops is oprecht: moeten we echt zoveel aandacht besteden aan het meer-dan-menselijke leven, als we er als maatschappij niet eens in slagen om alle mensen vandaag mee te krijgen? Echter, als we als mensen op deze eindige planeet willen overleven en een goede voorouder willen zijn voor de generaties na ons, moeten we beseffen wat 'goed leven voor iedereen' echt betekent. Biodiversiteit, een stabiel klimaat, een gezonde bodem en leefomgeving en een inclusieve maatschappij zijn daarbij van groot belang. Met initiatieven zoals dit KempenLab proberen we het bewustzijn aan te scherpen dat we met zijn allen grote impact kunnen uitoefenen op de leefbaarheid van onze omgeving.

Handvaten voor de transitie naar een toekomst-robuste samenleving

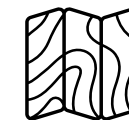
Vele auteurs voor ons proberen handvaten aan te reiken voor de transitie naar een samenleving die de toekomst van de generaties na ons waarborgt. We zijn ver van de 'economie van het genoeg voor alle levende wezens' – de zogenaamde Doughnut-economie¹ die Kate Raworth bepleit.

¹ <https://www.kateraworth.com/doughnut/>
<https://reset.vlaanderen/het-donutmodel-als-kompas-voor-een-eerlijke-transitie/>

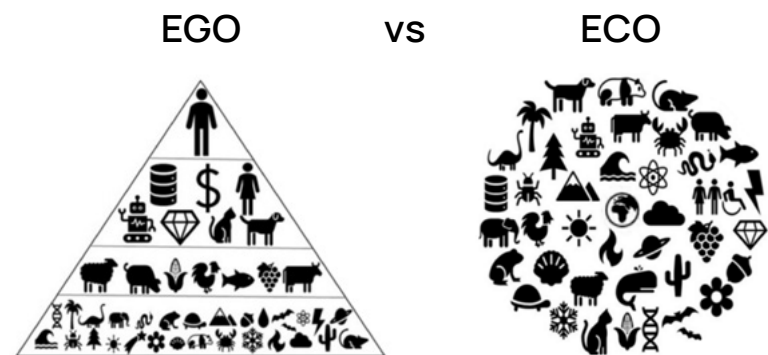

De Donut van Kate Raworth – figuur: [https://nl.wikipedia.org/wiki/Donut_\(economisch_model\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Donut_(economisch_model))

Daarvoor is meer nodig dan experimenten met onder meer circulaire, bio-based en natuurinclusieve architectuur en realisaties die voldoen aan allereerste standaarden die het status quo bestendigen.

In dit KempenLab experimenteerden we met een verschuiving van een mensgericht perspectief naar een meer holistische benadering van de wereld. Via cartopologische experimenten, projecten van onze dorpsdramaturgen, een workshop 'Hoe een goede voorouder zijn?' en het KempenKabinet, onderzochten we hoe de mens een veel bescheidenere houding kan aannemen ten opzichte van al wat leeft en de wereld om ons heen.

EGO versus ECO – beeld: J. Gonzalez Cruz en L. J. Lucero

Als we het vanuit onze acties in de gebouwde omgeving en vanuit de ontwerppraktijk bekijken, dan is er het meest te winnen bij het in vraag stellen van elke opdracht.

- Is het wel nodig om een nieuw gebouw te realiseren?
- Kunnen we gebruik maken van bestaande ruimtes of zorgen voor een dubbel gebruik?
- Kunnen we grondstoffen recupereren?
- Kunnen we – in het geval van een nieuw gebouw – compacter bouwen ten voordele van meer ruimte voor groen en water?
- Kunnen we groen-blauwe netwerken versterken en zo bijdragen aan meer biodiversiteit en landschapskwaliteit?
- Kunnen we lokale materialen toepassen?
- Kunnen we circulair bouwen en biobased materialen toepassen?
- Kunnen we het programma verbreden en inclusiever maken?
- Kunnen we een positieve voetafdruk achterlaten?
- En bijzonder belangrijk ook: welke impact heeft de actie die we hier verrichten elders in de wereld?
- En nog: hoe verbinden we (meer) mensen met een plek?
- ...

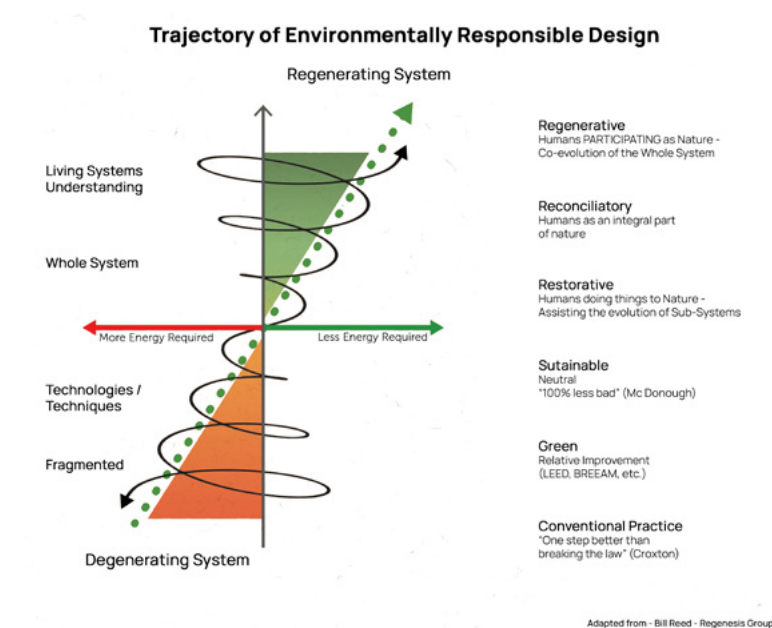
Een regeneratieve ontwerphouding

Regeneratief ontwerpen betekent dan ook eerst en vooral even vertragen door de juiste vragen te stellen en verbinding maken met de plek in kwestie. Het betekent je te realiseren dat je zelf als

2 The Long Time Tools. Tools to cultivate long-termism in institutions. Zie: <https://www.thelongtimeproject.org/#work>

persoon – en wij als maatschappij in het geheel – een heleboel niet weet van hoe de dingen en het meer dan menselijke systemisch met elkaar verbonden zijn. Het betekent een bescheiden ontwerphouding aan te nemen en expertise in te roepen waar nodig.

We moeten ons realiseren dat we ons bij elke ingreep in het landschap ergens positioneren boven of onder de nullijn van regeneratie.

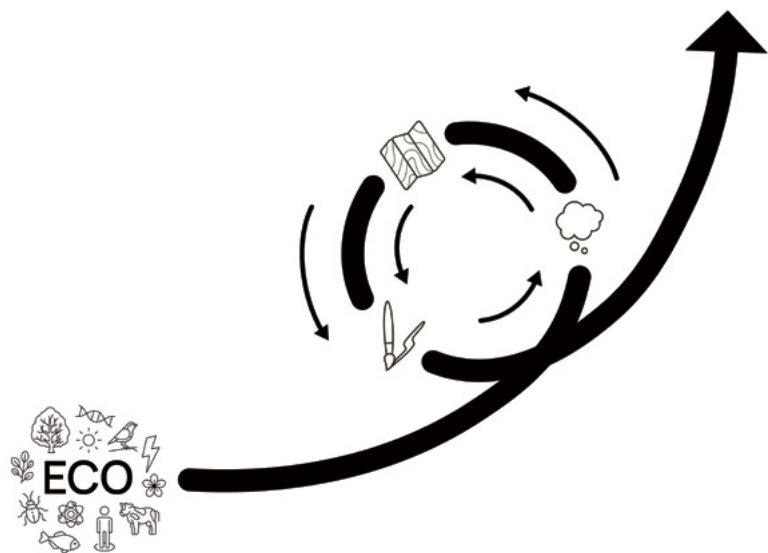

Degeneratief versus regeneratief ontwerpen – beeld: Bill Reed – Regenesys Group

Het streefdoel kan dan niet anders zijn dan ons te positioneren boven de nullijn. Meer nog dan bij het werkmodel van de Wijkmotor dat we eerder ontwikkelden, betekent het meerstemmigheid en voortschrijdend inzicht toelaten vanuit een holistische ontwerphouding. Dat proberen we te vatten in onderstaand schema dat we 'de regenerator' noemen, als een voorlopig tussentijds resultaat van dit KempenLab.

Wat brengt het KempenLab teweeg?

Het is fijn om te vernemen dat activiteiten uit dit KempenLab hier en daar alvast lijken te resoneren. Geïnspireerd door de Good Ancestor-workshop – één van de Long Time Tools² – zoals we die met Michael Pawlyn organiseerden, laste Stadsatelier Oostende bijvoorbeeld, in het kader van een workshop waarin randvoorwaarden voor een strategisch project werden onderzocht, een meditatieoefening in. We reflecteerden er over de waarde van de plaats, wat deze plaats betekend zou hebben voor onze voorouders en hoe we willen dat onze kleinkinderen deze plaats zouden kunnen gebruiken. We probeerden daarmee – samen

De Regenerator

met de stadsdiensten – een holistische zienswijze op de opgave te genereren die de dagelijkse besommingen overstijgt.

Stadsatelier Oostende maakte voor haar adviezen aan beeldbepalende projecten in de stad de voorbije jaren, naar het voorbeeld van de kwaliteitskamer in Herentals, een duidelijke routeplanner op. Daarbij onderzoekt het Stadsatelier vooraleer naar een ontwerpvoorstel wordt gegrepen samen met stadsdiensten, opdrachtgevers en ontwerpers de ambities voor de plek en de mogelijkheden tot het regenereren van het onderliggende landschap en het stedenbouwkundige weefsel. We merken dat dit een vaak vergeten ontwerpatitude is en dat ontwerpteams baat hebben bij een multidisciplinaire samenstelling, onder meer om het onderliggende landschapssysteem te doorgronden en daadwerkelijk mee te nemen in het ontwerp.

Dat ook doorgewinterde ontwerpers geïnspireerd worden door het anders en trager kijken naar een projectsite blijkt uit enkele reacties na de workshops 'Mapping Dimensions' die – in tegenstelling tot het vogelperspectief waarmee we meestal naar een plek kijken – bewustzijn creëren over het kleine leven van bijvoorbeeld insecten, padden en kleine gebeurtenissen zoals het verschuiven van schaduwpatronen op de plek. De workshops gaven ook inzicht in wat we allemaal al weten over hoe de dingen systemisch met elkaar verbonden zijn, en anderzijds – misschien belangrijker nog – over wat we niet weten.

Met enkelen van de studenten van Design for Impact van LUCA School of Arts willen we de komende periode verder werken aan hoe we de holistische aanpak van het KempenKabinet in een meer regeneratieve ontwerp-praktijk kunnen verankeren. We hoorden al van succesvolle try-outs met studenten van de BaNaBa Landschapsontwikkeling van KASK.

3 AR-TUR maakte eerder samen met dorpsbewoners van Wortel en het lokale bestuur een dorpontwikkelingskader op. Dat resulteerde in de actieve burgerorganisatie Wortel 2030. www.wortel2030.be

Met onze online dorpsmakerscommunity – de TRIBE, bestaande uit architecten, stedenbouwkundigen, landschapsontwerpers, ambtenaren en een Nederlandse dorpsbouwmeester – verkenden we onder meer hoe collectief particulier opdrachtgeverschap kan bijdragen aan een meer regeneratieve manier van werken. We organiseren begin 2025 een publieksmoment 'Brieven aan Dorpsmakers' waarop de deelnemers aan de TRIBE andere dorpsmakers aanspreken.

Samen met de dorpsmakers van Wortel 2030³ gaan we begin 2025 ook aan de slag in Wortel als test- en doe-locatie. We werken er samen met de dorpsbewoners aan een uitbreiding van de Toolbox Dorpse Architectuur met groen-blauwe strategieën. We streven zo naar een meer klimaatrobuuste, biodiverse en levendige dorpskern. We zien er kansen om samen met de dorpsbewoners private en collectieve tuinen meer te verbinden met het landschap en om de kwaliteiten van een groene straat in de rivier-vallei te bewaren, zelfs te versterken, door bijvoorbeeld het vormen van een grondcoalitie. Als we alle ontwerp opdrachten in de dorpen met een dergelijke regeneratieve attitude aanpakken, dan is er misschien nog hoop voor de generaties na ons.

Bio

Amber Vermaete (°2000) haalde in 2023 haar masterdiploma architectuur aan de KU Leuven, campus Sint-Lucas. Haar thesis kaartte de appartementisering van Vlaamse dorpen aan bij het grote publiek met het actieproject Castle Residence. Gelijktijdig richtte ze Achterland Collectief op, dat kwalitatieve kernverdichting agendeert bij bewoners en lokale beleidsmakers. Sinds haar afstuderen is ze werkzaam bij PLUSOFFICE en sinds oktober 2024 maakt ze ook deel uit van de onderzoekspraktijk erts.

Bo Struyf (°1985) behaalde haar masterdiploma architectuur aan de Provinciale Hogeschool Limburg (UHasselt). Na haar studies ging ze aan de slag als zelfstandig architect bij Ontwerpatelier Peter Jannes, 3IE.5 architecten en haar eigen kantoor. Later zette ze haar schouders onder nieuwbouw- en renovatieprojecten als projectleider voor sociale huisvestingsmaatschappij Zonnige Kempen in Westerlo. Vanaf 2023 werkt ze als projectcoördinator voor AR-TUR, waar ze meewerkte aan de organisatie van de eerste editie van de Renaat Braemprijs en instaat voor de communicatie.

Breg Horemans (°1985) is onderzoeker aan het departement Architectuur van de KU Leuven en lid van de Fluid Futures-onderzoeksccluster aan LUCA School of Arts. Als deel van het TAAT-collectief werkt hij op de grens tussen performance, architectuur en installatiekunst. Zijn academisch onderzoek genereert 'gebaren van wederkerigheid' als ontwerp-attitude. Hierbij wordt de ontwerper uitgenodigd een gevoeligheid voor meer-dan-menselijke ritmes te cultiveren. Sinds 2018 geeft hij les aan verschillende Europese ontwerp- en theateropleidingen.

Céline Ibe (°1999) voltooide haar Master in de rechten aan de KU Leuven. In haar thesis onderzocht ze het potentieel van coöperatieven en community land trusts om collectief wonen te organiseren. Vanuit haar sterke interesse in recht en ruimte startte Céline in 2024 als advocate bij Rasschaert Advocaten, waar ze zich hoofdzakelijk concentreert op het vastgoed- en omgevingsrecht.

Edith Wouters (°1970) is ingenieur-architect en Master in bouwmanagement. Ze is mede-oprichter en artistiek coördinator van AR-TUR. Ze is deskundige bij het Stadsatelier Oostende en de kwaliteitskamer in Herentals. Ze treedt regelmatig op als jurylid voor diverse architectuurwedstrijden en -prijzen in Vlaanderen, als gespreksleider en als auteur voor publicaties van AR-TUR in binnen- en buitenlandse architectuurpublicaties (o.m. A+, Ruimte, de Architect, MAJA Estonian Architecture Magazine,...). Eerder was ze projectleider bij het Vlaams Architectuurinstituut van het Jaarboek Architectuur Vlaanderen (edities 2000-2005) en twintig jaar zaakvoerder van een reguliere architectuurpraktijk.

Emmelien Van Rooy (°1998) studeerde in 2021 af als ingenieur-architect en verdiepte zich daarna verder in de Master stedenbouw en ruimtelijke planning. Sinds september 2023 werkt ze bij PLUSOFFICE, hybride praktijk voor architectuur en stedenbouw, waar ze zich voornamelijk richt op ontwerpend onderzoek en stedenbouwkundige projecten van diverse schalen.

Febe Coppin (°2001) studeerde af als Master in de interieurarchitectuur aan de KU Leuven en verdiepte zich nadien in Design for Impact aan LUCA School of Arts. Vanuit een sociaal-duurzaam oogpunt en bewondering voor participatieve processen, kiest ze als ontwerper en maker voor een bewust site-specifieke aanpak. Zo probeert ze lokale verhalen, gemeenschappen en materialen in beeld te brengen. Dat idee trekt ze door in het KempenKabinet.

Fien Vertriest (°2000) behaalde haar masterdiploma interieurarchitectuur aan de KU Leuven, gevolgd door een specialisatie in Design for Impact aan LUCA School of Arts. Fien is geïnteresseerd in de narratieve kant van een project en gaat op zoek naar verbindende patronen en relaties door middel van intuïtief en onderzoekend ontwerp. Met deze insteek bouwt ze mee aan het KempenKabinet.

Herbert Weyns (°2000) is zakelijk coördinator van AR-TUR. In 2023 behaalde hij zijn Bachelor bedrijfsmanagement, specialisatie rechtspraktijk, aan de UCLL. Sinds oktober 2023 startte hij de opleiding gebouwd erfgoed aan de Universiteit van Antwerpen.

Jo Boonen (°1990) is landschapsarchitect en werkzaam als wetenschappelijk medewerker op de HOGENT. In zijn onderzoek werkt hij steeds op de spanningsvelden tussen ecologische

balans en sociale rechtvaardigheid. Volgens Jo is het duurzaamheidsdiscours – naast een ruimtelijke uitdaging – bovenal een culturele uitdaging, die in essentie gaat over het doorbreken van cultureel bepaalde mens-natuuropdelingen en geven van medezeggenschap aan niet-mensen in een grenzeloos en gedeeld landschap.

Kaat Van Royen (°1999) werkt als communicatiemedewerker aan Europese projecten binnen de landbouw- en bouwsector, met een focus op duurzaamheid en klimaat. In 2024 volgde ze de interdisciplinaire masterclass Design for Impact aan LUCA School of Arts. Eerder behaalde ze haar masterdiploma sociologie aan de Universiteit Gent (2022). Met haar achtergrond droeg ze bij aan de opstart van het KempenKabinet.

Klaartje Van Loy (°1977) werkte als bio-ingenieur Land- en Bosbeheer in de bossector en bouwde ook veel ervaring op in communicatie en educatie. Op zoek naar een nieuwe uitdaging volgde ze de masterclass Design for Impact aan LUCA School of Arts. Met het KempenKabinet wil ze inzetten op het herstellen van de relatie tussen mens en natuur.

Lucas Desmet (°1997) behaalde in 2021 zijn masterdiploma ingenieur-architect aan de UGent, waar zijn thesis zich richtte op kwalitatieve verdichting in Vlaamse dorpen. Tijdens zijn studie werkte hij mee aan de Toolbox Dorpse Architectuur van AR-TUR. Na zijn afstuderen was hij werkzaam bij Architecture Workroom Brussels. In februari 2022 ging Lucas aan de slag bij BRUT architecture and urban design, dat actief is op het vlak van stedenbouw, architectuur en publieke ruimte. In september 2024 startte hij een voortgezette opleiding meubelontwerp aan Thomas More in Mechelen.

Sam Rymenants (°1999) behaalde, na de Bachelor social sciences aan de VUB, in 2022 haar masterdiploma als stedenbouwkundige en ruimtelijk planner aan de UAntwerpen. Via participatief actieonderzoek en de toepassing van urban tactics onderzocht ze voor haar thesis de mogelijkheden voor fietsmobiliteit in Paramaribo, Suriname. Sinds twee jaar is ze werkzaam als ontwerper publieke ruimte bij Stad Antwerpen. Daarnaast ondersteunt ze AR-TUR bij de opmaak van interviewartikels en evenementverslagen.

Sien Beyens (°1991) behaalde haar masterdiploma architectuur aan campus Sint-Lucas Gent van de KU Leuven. Na haar studies ging ze aan de slag als zelfstandig architect bij TEEMA

architecten. Nadien werkte ze als ticketcoördinator bij de Zomer van Antwerpen, ging ze deeltijds aan de slag als communicatieverantwoordelijke bij ISOLISTI en als communicatiemedewerker bij Kunst in Zicht, en voerde ze een tijdelijke opdracht uit als coördinator van de programmalijs BUITENKANS bij CAST, het centrum voor architectuur en stedenbouw in Tilburg. Sinds 2021 is ze werkzaam als projectcoördinator bij AR-TUR waar ze meewerkt aan diverse projecten zoals onder andere het KempenLab-traject Regeneratieve Dorpse Architectuur dat ze van dichtbij opvolgde.

Toon Debackere (°2000) behaalde in 2023 zijn masterdiploma productontwikkeling aan de Universiteit Antwerpen. Daarna vervolgde hij zijn studies met de opleiding tot impactdesigner aan LUCA School of Arts. In deze context is hij medemaker van het KempenKabinet, waar hij zijn interesse voor het vertellen van verhalen door ontwerpen kan aanwenden.

Dankwoord

Dit KempenLab was niet mogelijk zonder een hele groep mensen die bereid waren hun kennis, ervaring en enthousiasme te delen tijdens de activiteiten in het KempenLab.

Leontien Allemeersch, PLAN B
Karen Arijns, Stad Turnhout
Ortwyn Arts
Nezha Attaf, AR-TUR
Leen Audenaert, Vlaamse Overheid
Fabienne Beernaert, LUCA School of Arts
Jo Boonen, HOGENT
Jos Bouly, Gemeente Vorselaar
Sarah Bracke, de Warande
Ann Bries, Provincie Antwerpen
Daan Bruggink, ORGA Architect
Nadia Casabella, 1010 architecture urbanism
Ann Cassier, Natuurpunt Museum Turnhout
Claire Chassot, Seasonal Neighbours
Febe Coppin, student LUCA School of Arts
Anneleen De Bonte
Jonathan De Maeyer, Seasonal Neighbours
An De Vriendt, Kamp C
Marjolein De Weirdt, Reaktor21
Toon Debackere, student LUCA School of Arts
Sven Denis, Rock Paper Pencil
Lucas Desmet
Kelly Donckers
Marleen Dufraing
Geert Eggermont
Vincent Focquet, PLAN B

Mizel Gebruers, Gemeente Vorselaar
Glenn Geerinck, de Warande
Cecile Goethals
Ciel Grommen, Seasonal Neighbours
Elke Grommen, Musea Turnhout
Jan Hamerlinck, DUUST
Tine Hens
Eva Heuts, VIBE
Breg Horemans, TAAT
Céline Ibe
Lieven Janssens, Gemeente Vorselaar
Tim Joye, Reaktor21
Sotiria Kornaropoulou, 51N4E
Claire Laeremans, LAMA landscape architects
Filip Lagiewka, Provincie Antwerpen
Jan Laute, Dear Pigs
Dieter Leyssen, 51N4E
Sally Lierman, Atelier Romain
Ioana Lupașcu, Seasonal Neighbours
Bie Luyssaert, Design Museum Gent
Sarah Martens, AR-TUR
Martha Meijer, Dear Pigs
Michael Pawlyn, Exploration Architecture
Kelly Penen, Kamp C
Tijana Petrović, Seasonal Neighbours
Oscar Rommens, import.export Architecture

Sam Rymenants
Liesbet Sanders
Lieve Serneels
Annick Stevens, Muylenberg
Timo Stevens, De Urbanisten
Luc Stijnen, AR-TUR
Marlies Struyf, RE-ST
Christa Truyen, Avansa Kempen
Ellen Van de Velde, IOED Land van Nete en Aa
Irene van de Ven, Stad Turnhout
Jef Van den Bossche
Mahias Van der Goten, KAAIMAN
Annelore Van Eyken
Bart Van Gyseghem
Katrijn Van Gorp, Stad Turnhout
Klaartje Van Loy, student LUCA School of Arts
Carmen Van Maercke, Fallow
Veerle Van Pelt, Muylenberg
Emmélien Van Rooy, plusoffice architects
Kaat Van Royen, student LUCA School of Arts
Gerd van Zundert, AIDarchitecten
Maxime Vancoillie
Isolde Vandemoortele, Urban Tractor
Sarah Verbeeck, Kamp C
Kobe Vercauteren, Gemeente Vorselaar
Amber Vermaete, Achterland Collectief

Marlies Vermeulen, Institute of Cartopology
Ewoud Vermote, PLAN B
Regis Verplaetse, UR architects
Fien Vertriest, student LUCA School of Arts
Gosie Vervloessem
Katrien Vos
Lode Vranken, Dear Pigs
Erik Wieërs, Vlaams Bouwmeester
Norbert Willaert, Natuurpunt Vorselaar
Dirk Willems, Natuurpunt Vorselaar
Marlies Zuidam, FAAM architects

Alle gesprekspartners die om diverse redenen niet vermeld staan en alle aanwezigen bij de activiteiten in het KempenLab.

Colofon

Artistieke coördinatie

Edith Wouters (AR-TUR)

Algemene opvolging en projectcoördinatie

Sien Beyens (AR-TUR)

Redactie

Sien Beyens, Bo Struyf & Edith Wouters (AR-TUR)

Met tekstbijdragen van

Jo Boonen

Sien Beyens

Lucas Desmet

Sam Rymenants

Céline Ibe

Breg Horemans

Emmelien Van Rooy

Amber Vermaete

Herbert Weyns

Febe Coppin

Toon Debackere

Klaartje Van Loy

Kaat Van Royen

Fien Vertriest

Bo Struyf

Edith Wouters

Fotografie

Kelly Donckers (coverbeeld)

De overige rechthebbenden van de gebruikte beelden zijn vermeld bij de desbetreffende afbeeldingen. Indien u van mening bent dat een afbeelding in deze publicatie ten onrechte wordt gebruikt, of dat uw auteursrechten of privacy worden geschonden, verzoeken wij u vriendelijk om contact met ons op te nemen via info@ar-tur.be.

Grafisch ontwerp

kafontwerpt en kabinet.studio

Uitgever

AR-TUR

Warandestraat 42, 2300 Turnhout

info@ar-tur.be

www.ar-tur.be

Editie

Cahier #12, Januari 2025

Dit cahier bevat de verslaglegging van KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur, georganiseerd door AR-TUR in de periode 2023-2024.

Raad van Bestuur AR-TUR

Miek De Kepper (voorzitter), Nezha Attaf, Bart Biermans, Sarah Martens, Eric Nysmans, Peter Sommen, Luc Stijnen, Dirk Vanhoute

Partners KempenLab Regeneratieve Dorpse Architectuur

Avansa Kempen

Bibliotheek Turnhout

Cultuurhuis de Warande

Dear Pigs

Gemeente Vorselaar

Institute of Cartopology

KAAIMAN

Kamp C: Centrum voor duurzaamheid en innovatie in de bouw

Mulyenberg

Reaktor21

Stad Turnhout

Studentenstudio Design for Impact, LUCA School of Arts

Dit KempenLab kwam tot stand dankzij subsidies van

Superhelden

DE WARANDE

Helden

Bondgenoten

Avantgarden, OMGEVING

ISBN: 9789082841350

NUR: 648

Op de teksten in dit cahier is een Creative Commons Naamsvermelding / Niet-Commercieel / Gelijk Delen van toepassing. De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven, onder de voorwaarden zoals vermeld: creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.nl. Op alle foto's is het copyright voorbehouden aan de fotograaf. Vermenigvuldiging en bewerking zonder voorafgaande schriftelijke toestemming zijn niet toegestaan.

AR-TUR